MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1895.

HERCZEG
ESTERHÁZY PÁL
NÁDOR

1635–1713

BUBICS ZSIGMOND

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

2118

IRTA

MERÉNYI LAJOS

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1895

THEKŐLY KATA ESTERHÁZY FERKÓ NEJE.

APPLAUSUS E

CELSISSIMO PRINCI

PAULO E

DE GALANTHA, PERPE

HUNGARIÆ PALATINO, JUDIC

ac Sac: Rom: Imp: nec non Hung: & Bohem: Equiti, G

Sac: Cæs: Regiæq; Majest: Camerario ac Consiliario Intim

& per dictum Regnum I

CELSISSIMÆ PRINCIPIS

EVÆ, NATA

DE KIS

LECTISSIMIS

qVanDo nonâ AVgVstI In ArCe K

à JACOBO H

PAULUS, EVA

Anagramma

PLAUSU AVE

qVIsqVIs aDest, VoVet hoC ter festo teMpore, pLaVsV

Vt neo-ConJVgIbVs pLaVDat aMænVs aVe.

AZ ESTERHÁZY PÁL MÁSODIK HÁZASSÁGA ALKA

ITHALAMICUS;

, AC DOMINO, DOMINO

SZTERHAS

UO IN FRAKNO, REGNI

CUMANORUM, AUREI VELLERIS,

itatuum Sopronienſ: Peſt, Pilis, & Zold ſupremo Generali,

rcis & Præſidij Czobancz ſupremo ac Hæreditario Capitaneo,

na Locum-Tenenti; &c. &c.

Æ, AC DOMINÆ, DOMINÆ

TÖCKELIN

ARCK, &c.

EO-CONJUGIBUS,

ſartonIensI NVptIaLIa feſta agebantVr,

ANN, Calcographo.

VOTUM
AUTHORIS
deſuper.

A Væ ergo IſtVD aVe CVM pLaVſV
protege ſiltan!

AC tarDè eXtorqVè Mors fVgItIVa
VaLe!

LÁBÓL KÉSZÜLT ÜDVÖZLŐ KÖLTEMÉNY FELSŐ RÉSZE.

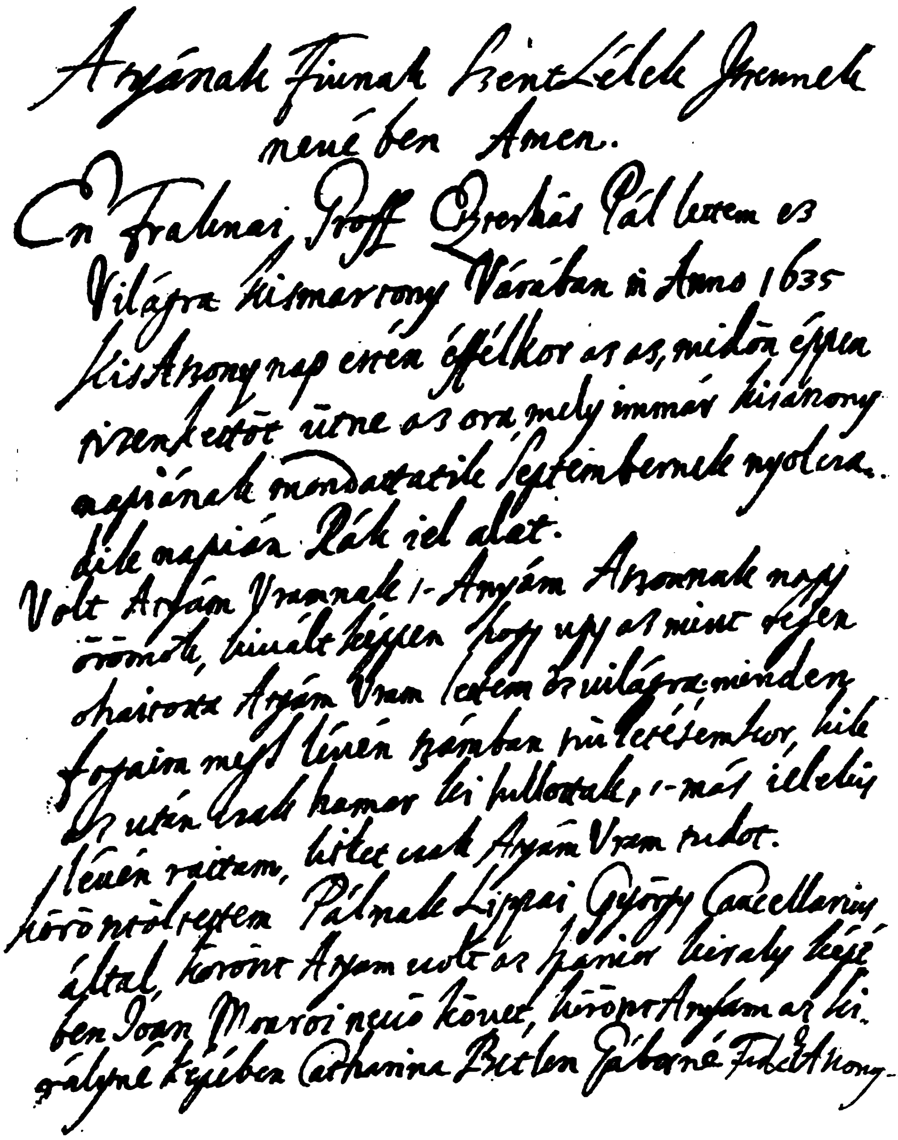

Paulus S. R. I. Pr. Estorasi,
Com. in Frakno Reg. Hung. Palatin,
Supr. General. ac Locumtenens Regius.

HERCZEG ESTERHÁZY PÁL NÁDOR.

Herczeg
ESTERHÁZY PÁL
nádor.
1635–1713.

Bubics Zsigmond
közreműködésével írta
Merényi Lajos.

Atyának Fiunak Szent Lélek Istennek
nevé ben Amen.
Én Fraknai Groff Eszterhás Pál lettem es
Világra Kismarton Várában Anno 1635
Kis Asszony nap estve éjfélkor az az, midőn éppen
tizenkettőt ütne az óra, mely immár kisasszony
napjának mondattatik Septembernek nyolcza-
dik napján. Rák iel alat.
Volt Atyám Uramnak s Anyám Asszonnak nagy
örömök, kiváltképpen hogy úgy az mint régen
óhajtotta Atyám Uram lettem es világra minden
fogaim megh lévén szambeli születésemkor, kik
az után csak hamar ki hullottak, s más illetlen
lévén rajtam, kiket csak Atyám Uram tudott.
Keresztelteten Pálnak Lippai György Cancellarius
által, kereszt Atyám volt az spanior király képé-
ben Joan Marroi nevű követ, keresztAnyám az ki-
rályné képében Catharina Betlen Gáborné Fejedelemasszony.

Így kezdi a nádor közel nyolczvan éves pályafutásának gyermekkori feljegyzéseit.

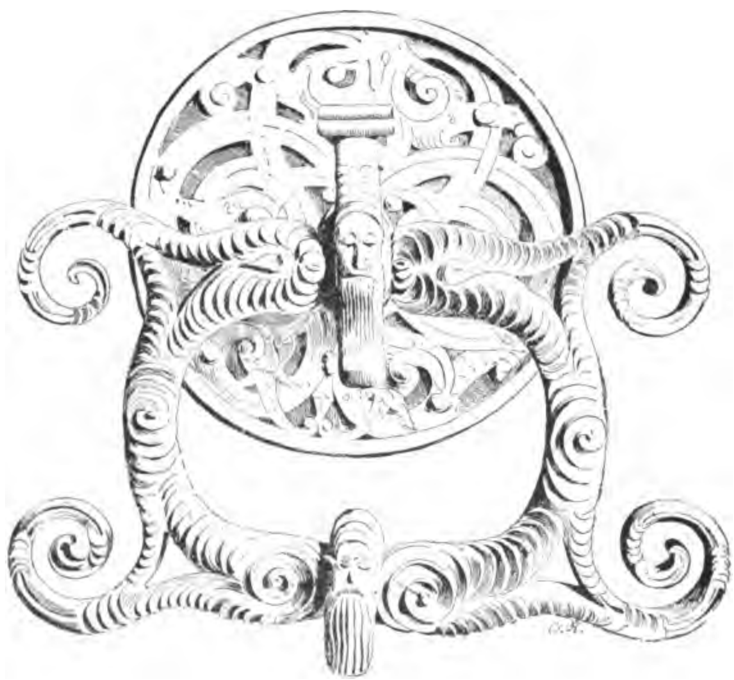
Az a nyolcz évtized, melyre e ritka fényű pálya kiterjed, történeti emlékekben úgyszólván legdúsabb korszaka ezeréves múltunknak. E dús emlékek gyűjtése és feldol-

gozása körül pedig íróink legjelesbjei szinte felülmúlhatlan munkásságot fejtettek ki.

Újat ebből a korból köztörténetet író már nem igen nyújthat.

Munkánk czélja nem is lehet ez.

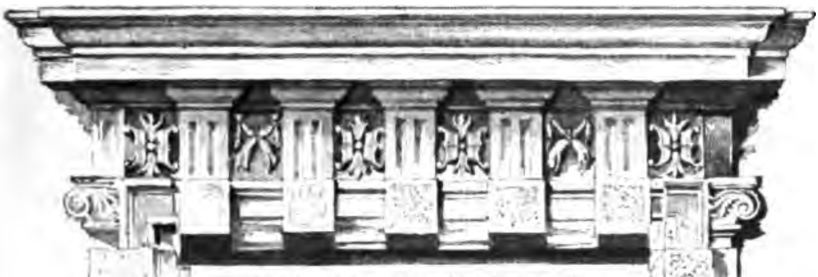
Feladatunknak ez úttal csupán azon *családtörténeti feljegyzések* kiegészítését és folytatását tekintettük, melyekről már Ipolyi annyi melegséggel emlékezett meg *Nyáry Krisztina* életrajzában, s a melyek — meg vagyunk győződve — annál osztatlanabb érdeklődésre fognak találni, minél szélesebb körben és minél több irányban érvényesült nemzetünk politikai, katonai és kulturéletében a galanthai és fraknói Esterházyak fejlesztő hatása.

I. KOPOGTATÓ A FRAKNÓI VÁRKAPUN.

ELSŐ KÖNYV.

ŐSÖK ÉS ROKONOK.

2. RÉSZLET A FRAKNÓI VÁRKAPURÓL.

I.

«FRAKNÓ.
ME, PRO CORONA HUNGARIAE ABALIENATUM,
RARA FIDELITAS COMITIS PALATINI NICOLAI ESTERHAZI
EIDEM CORONAE RESTITUIT
SUB AUSPICIISQUE AUGUSTISSIMORUM IMPERATORUM
FERDINANDI SECUNDI, ET FERDINANDI TERTII
REGNO, SIBI, POSTERIS, FAMILIAEQUE SUAE,
A FUNDAMENTIS EXSTRUXIT
FIDELITATIS INDUSTRIAEQUE EXEMPLUM
EISDEM RELINQUENS.
SARTUM TECTUMQUE CONSERVATE.»

A föntebbi, márványba rótt felirat köszönti a belépőt Fraknó maig ép sziklavárának belső homlokfaláról. De az emléktábla nem elég beszédes.

Hogy Fraknó, melyet 1463 óta Corvin Mátyás és Frigyes, majd Ulászló és Miksa között létrejött ismételt kötések Kőszeg-, Borostyánkő-, Kabold-, Kismarton- és Szarvkő várak- és uradalmakkal egyetemben Ausztriához csatoltak volt, újra a magyar korona fenhatósága alá került: az Esterházy Miklós lángoló honszerelme és törhetlen hűségének elvitázhatlan érdeme. Ámde magát és

övéit e kimagasló erények is csak érzékeny anyagi áldozatok árán tehették ez országrész és *Fraknó örökös urává.*

A nagy szerző bölcsője nem e tájon ringott.

Messze elágazó törzsének fő büszkesége 1582 április 8-án *Galanthán* született, mint galanthai Esterházy Ferencz és Illésházy Zsófia tizedik gyermeke.

Atyja, Pozsony vármegye alispánja, az Illésházyakkal közös családfáját a honfoglaló magyarság köréből eredettnek vallhatta. E körülménynek tulajdoníthatók azok a közokiratokba is behatolt hagyományok, melyek az Esterházyak nemzedékrendjét a világhódító Attiláig, sőt azon túl a bibliai Nimród- és Noéig, ízről-ízre megállapítottnak hirdették; s az a *rézbe metszett családfa*, mely Ádám ágyékából Seth-, Noé-, és Jáfeten keresztül évezredeken át ízről-ízre Esterházy Miklós nádorhoz és fiaihoz nyújtja fel terebélyes ágait.

Ha újabb történeti kritikánk egyrészt a regék világába utalta e hagyományokat, másrészt sikerült egyszersmind a regénél nem kevésbbé érdekes, mindenesetre szebb, megdönthetlen és tanúlságos valót is kiderítenie.

Ma már nem költött leszármaztatás, hanem teljes hitelt érdemlő történeti emlékek fonalán vihető fel az Esterházyak eredete a *honfoglaló ősmagyar* nemzetségek egyikéhez, a *Salamon* nemhez.

Ősi nemzetségök okmányokkal igazolhatólag már a XI. században terjedelmes jószágokkal birt a Csallóköz bőven termő lapályán, Pozsonytól Komáromig az első foglalás «*prima occupatio*» jogán. S e czímen tartotta meg ismételt osztozások által elaprózott vagyona maradványait fél ezredéven át.*

A mily emelkedett érzettel, oly teljes joggal felelhetett azért Pálunk édes atyja, az akkor még országbíró gróf

* V. ö. Ipolyi Arnold: *Nyáry Krisztiná*-ja gyönyörűen megírt III. fejezetét a Magyar Tört. Életrajzokban. Budapest, 1887.

Esterházy Miklós, az előkelőbb származását hánytorgató Thurzó Imre nádorfinak menthetlen hivalgására ezzel a csípős megjegyzéssel: «Az én szegény atyám, édes Thurzó uram, a mi hazánkban nagy főember vala s legközelebb való sógora az ő ideje után igen hamar lett palatinusnak; e mellett édes hazájának hasznos szolgája s fia, kinek nemzetsége *ezelőtt negyedfélszáz esztendővel is szép nemességben fénylett*, kit még akkor vérekkel és hazájoknak szolgálva nyertek, *nem pénzen vettek*, *mint sokan*. S nem is valami idegen és jövevény nemzetből, hanem hazájában *igaz magyar vérből való volt.*»*

A sértett büszkeség hangján itt említett főember, *Esterházy Ferencz* volt, a ma élő hasonnevű herczegi és összes grófi ágak közös őse, ki jobb keze volt a pozsonyi grófnak, béke és harcz idején egyaránt, kiterjedt megyéje kormányzatában.

1596-ban, midőn a török részről fenyegető veszély új erőfeszítésre hívta fel a nemzetet, Sellyén találjuk őt, a hol szeptember 20-án szemlét tart a pozsonymegyei dandár felett. Október 1-én vitézeivel az érsekújvári táborba indúlt, honan még idején érkezett *Pálffy Miklós*, *pozsonyi grófhoz*, résztveendő a mezőkeresztesi ütközetben, melynek áldozatai között maga is egy fiát gyászolá. *(1596. október 6.)* Két nappal később a megyének Diószegen egybegyűlt rendei végzést hoztak, hogy a mezei had nem lévén elégséges, a megye összes nemessége felkelni tartozik, mihelyt velök Esterházy Ferencz a dunáninneni részek főkapitányának ebbeli kívánságát tudatni fogja. E tudósítás sem váratott soká magára. Már deczember 7-én felhívja Esterházy Galantháról a megye közönségét: «hogy készítse népét mindjárást és gyűlésbe is jőjjön a jövendő

* Eszterházy Miklós eredeti levele Thurzó Imréhez, 1621 szept. 9. Az árvai vár gazdag levéltárából közölte Kubinyi Miklós: *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre* életrajzában. Magyar Tört. Életrajzok. Budapest, 1888. 158. l.

keddre, azaz 10. napjára e hónak, Szempczre, — és ott a mint végez, mindjárást indúlhat a kegyelmetek népe.»*

A közszolgálat ilyszerű gondjai közt érte őt a halál.

Ferencz az atyjától, Esterházy Benedektől, öröklött galanthai birtokát a gondos gazda serénységével s munkás kézzel ügyekezett gyarapítani. Azon korban a gazdagodás

3. ESTERHÁZY FERENCZ.

egyik biztos módját nagyjaink az egyházi tizedek haszonbérletében látták. S hogy a gondos Esterházy figyelmét sem kerülte ki e körülmény: azt bizonyítja Fejérkövi István nyitrai püspök s pozsonyi kamara-elnök egyik fenmaradt levele, melyet 1595 július 24-én az ekkor főpap nélkül volt esztergomi érsekség uradalmainak igazgatójá-

* Pozsony sz. k. város ltárában.

hoz, Hölgyi Gáspárhoz, intézett. A kamaraelnök — előrebocsátván Esterházy Ferencz pozsonyi alispán abbeli panaszát, hogy az igazgatóság vonakodik tovább is az ő haszonbérletébe adni az általa eddig bérlett tizedeket, — így folytatja: «Mivel a mondott úr (t. i. Esterházy) Ő Felsége

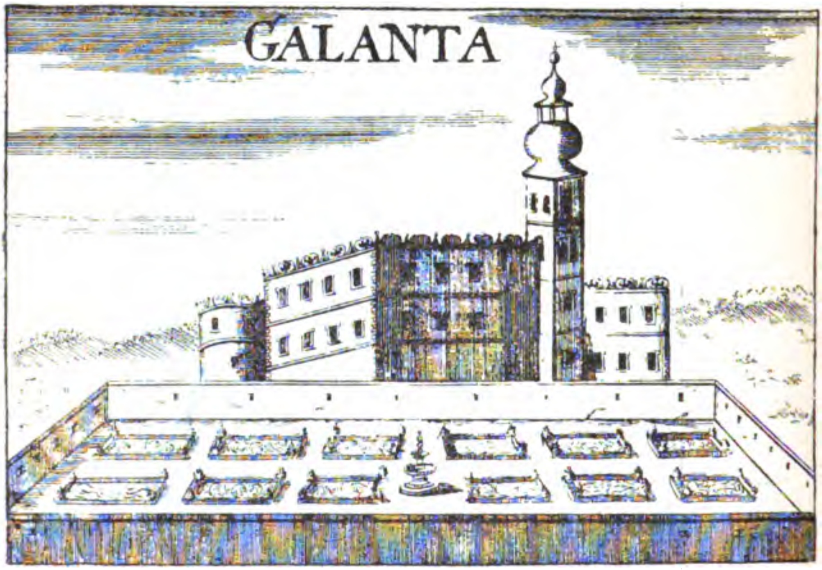
4. ESTERHÁZY FERENCZNÉ, ILLÉSHÁZY ZSÓFIA.

és az ország ügyeinek előmozdításában nem hanyag; mivel sem költséget, sem fáradságot, sem szorgalmat nem kímélvén, mindenre késznek mutatkozott eddig; azért, hogy el ne csüggedjen s erősnél erősb lelkű maradjon ezentúl is, de sőt hogy még inkább ösztönöztessék Ő Felsége és az ország ügyeiben, mint eddiglen, továbbá is eljárni: nemzetes uraságod azon tekintettel legyen iránta, melyet *méltán igényelhet* s a mennyiben Ő Felsége kár-

2*

vallása nélkül történhetik, adja meg a kérelmezőnek, a mit kíván.»*

Magánügyeinek rendezését s a jó gazdálkodást nagyban ajánlatossá tette az «Ő Felsége s az ország ügyeinek előmozdításában sem költséget, sem fáradságot, sem szorgalmat nem kímélő» Esterházyra nézve azon körülmény: hogy hitvese, Illésházy Zsófia, 1567-től 1590-ig tizenhárom gyermekkel ajándékozta meg őt.

5. GALANTHAI KASTÉLY.

Az első, Magdolna, Kubinyi László pozsonyi kamarai tanácsosnak lőn nejévé.

A második, Ferencz, férfikort nem ért. A harmadikról, kit Tamásnak neveztek, egyik testvére írva hagyta, hogy «öreg, de nőtlen korában halt meg Galanthán». Nagyratörő fivérei közt, — jegyzi meg róla Szalay László, — ő volt az egyetlen, ki az élet bölcseségét és boldogságát a «*bene qui latuit, bene vixit*»-ben kereste. Utána követ-

* A Nemz. Múz. kéziratai közt.

kezett a születés sorrendjében István, ki a fennemlített mezőkeresztesi ütközetben veszett el, s kiről öcscse Dániel feljegyzi, hogy nem lehetett soha megtudni, ha rabszolgaságba hurczolták-e, vagy pediglen megölték.

Őt János és második Ferencz követték, kiknek egyike sem érte el a férfikort.

Nem így Farkas, ki előbb Illésházy István, majd ennek nádorutódja Thurzó György zászlaja alatt szolgált s ép férfikorában vétkes érvágás folytán halt el.

A nyolczadik gyermek, Zsófia, Révay Mártonhoz ment nőül.

Gábor, a kilenczedik, első házasságában Ujfalusi Annával Esterházy Farkasnak, az I. Leopold korabeli királyi személynöknek, atyja, másodszor Dersffy Máriával lépett házasságra.

A tizedik gyermekről, a nagynevű Miklósról, alább szólunk.

Őt követte Dániel, ki a szépségéről híres Rumy Judittal, a ma is virágzó csesznekі grófi ágnak lőn megalapítója.

Pál a tizenkettedik, — a zólyomi grófi ág őse — első házasságban Károlyi Zsuzsánnának, Forgács László özvegyének volt férje; második neje Viczay Éva lett.

A legifjabb gyermek, Anna, utóbb Kéry János zólyomi alispánnak, a gróf Kéryek ősének, lett nejévé.*

II.

E MESSZE elágazó, fényes rokonságnak fő büszkesége, további emelkedésének igazolt reménye: az 1582-ben született tizedik gyermek: *Miklós* vala. Tüneményszerű egyéniségét, ragyogó közpályájának többé-kevésbbé sike-

* Esterházy Dániel jegyzetei. «Galantai gróf Esterházy Miklós, Magyarország Nádora». Pest, 1863. I. 5. l.

rült rajzát, hálás nemzetének irodalma — az utódok követésre méltó példányképeül — számos önálló kötetben örökítette meg. Ő maga is sokoldalú tevékenységének a késő unokák okulására szánt okleveles bizonyítékait hagyta reánk kimeríthetlen levéltárában.

Mi e helyütt, életének rövidre vont rajzában, kitűzött czélunkhoz híven, inkább csak családtörténeti adatokra szorítkozunk; különben sem lévén elégséges e néhány lap a dicső férfiú elévülhetetlen honfiúi érdemeinek méltatására.

Esterházy Miklós kitünő neveltetését emelkedett szellemű szülői mellett a sellyei gymnasiumnak köszönte. Ugyanis tíz éves korában a nagyszombati iskolából a sellyei gymnasiumba került s lemondva a fiatalság léha időtöltéseiről, egész lélekkel tudományos művelődésén fáradozott. Tanárai, a jezsuiták, mindenkor és méltán büszkék voltak kiváló tanítványukra, bár ez *függetlenségét* az ő irányukban is minden viszonyok között meg bírta őrizni. Tizenkilencz éves korában, Luther vallását követő szülőinek elhunytával, a római katholikus hitre tért; jóval előbb, hogysem nagynevű kortársa, Pázmány Péter, a felvidék főrangú családai közt oly sikeres térítő tevékenységét megkezdette. Mennyire gyökerezett Esterházynak legsajátabb meggyőződésében e vallásváltoztatás, annak ékesen szóló bizonyítéka vejéhez, Nádasdy Ferencz gróf hoz, intézett hitvitázó iratán kívül, azon körülmény: hogy hitbeli meggyőződését anyai nagybátyja, Illésházy István, Trencsén birtokának odaajánlása árán sem volt képes megingatni. Pedig Esterházy e nagynevű rokonához, kit fényes tehetségei ekkor már a főudvarmesteri, utóbb a nádori magas méltóságra emeltek, a nagy lelkek egymás iránt vonzódó törhetlen bizalmával ragaszkodott.

Alig hagyta el iskoláit az ifjú Miklós, máris Illésházy oldalánál találjuk őt kisebb-nagyobb ütközetekben, nyílt

6. ESTERHÁZY PÁLNÉ, SZ. VICZAY ÉVA.

mezőn s várvívásnál egyaránt; ekkor viselvén sokat tűrt nemzetünk, a népszerű Mátyás főherczeg vezérlete alatt, tizenöt éves háborúját a török ellen. S midőn Illésházy 1603-ban személyes szabadságának biztosítása végett, az irígykedő udvaronczok ármánykodásai folytán reá gyanakodó Rudolf császár neheztelése elől, kénytelen volt Lengyelországba vonulni: Esterházy oda is híven elkísérte a száműzöttet és csak vele tért ismét vissza honába, 1605-ben. Vele látjuk őt Kassán és Korponán a Bocskay által egybehítt országgyűléseken; vele 1606-ban a bécsi és zsitvatoroki békekötések alkalmával. Nem is távozott a nádor mellől utóbb sem; vele látjuk őt folyvást, annak 1609 május 5-én történt elhúnytáig.

Ily nagy államférfiú mellett járta tehát Esterházy Miklós a közélet iskoláját.

Illésházy szerette őt, hatáskört nyitott az ő szerető gondozása alatt férfiúvá fejlett rokonnak, a ki viszont hálás tisztelettel viseltetett mestere iránt és késő éveiben is, midőn már hatalma s dicsősége tetőpontján állott, mindig kegyelettel emlékezett Illésházyra. A nádor — első neje Dersffy leány lévén — sógora volt Mágócsy Ferencz kassai főkapitánynak, északkeleti Magyarország egyik legelőkelőbb dynastájának, kivel gyakori érintkezései közben természetesen megismertette s közeli viszonyba hozta nagytehetségű tanítványát, Esterházy Miklóst is. Így történt, hogy ez, Illésházy halála után, a kassai főkapitány zászlai alá állott.

Nemes jelleme, kiváló tehetségei és szorgalma, mint előbb nagybátyjának, úgy most Mágócsynak is, kedvenczévé tevék Esterházyt, ki alvezéri tisztében valódi tükre volt a vitézlő népnek.

Két évnél tovább működött e minőségben, szeretve s tisztelve mindenkitől, kik ismerték:* midőn a főkapitány

* Kolinovics: Vitarum illustrium Ungariæ belliducum. Lib. 1. p. 47. — Schmitth: Palatini p. 177.

7. GRÓF ILLÉSHÁZY ISTVÁN.

halála (1611 nov. 21.) új és váratlan fordulatot adott az ő életének.

A Mágócsy-családnak fiú-ágon magva szakadt a kassai főkapitányban.

Ifjú özvegye, a gazdag Dersffy Orsolya, — így szól a szóhagyomány — 1612 újév napján, ősi szokás szerint, ajándékokkal örvendezteté meg előkelő háza népét, összes híveit és barátait. Csupán Esterházyt mellőzte, ki e szándékosnak vélt sértés miatt neheztelvén, elbocsáttatását kéri vala. «Kegyelmedet talán az bántja, — szól az úrnő, — hogy barátságos ajándék nélkűl hagytam?» S kezén fogva a bántódott férfiút, kincstárába vezette: «Ám válaszszon magának tetszése szerint, ha talál benne tárgyat, mely kegyelmedhez méltó!» Midőn pedig látná, hogy Esterházy valami csekély értékű emléktárgyat veszen, piruló arczczal kérdi: ha nem talál-e itt annál becsesebbet vagy olyat mi egymaga minden egyébbel fölérne; és gyűrűjével, mint iránta érzett szerelme zálogával, önmagát is hímezetlen nyíltsággal felajánlja neki.*

Az ekkor harmincz éves daliás Esterházy kezet fog a születésre, korra s nemes gondolkodásra nézve is hozzá méltó nővel; 1612 november 22-én pedig oltárhoz vezetvén őt, rokonból és alvezérből a hatalmas asszony nagyhatalmú férje lőn; kétszerte boldog, mert szerelme, az eleddig szintén protestáns Orsolya férjét a kath. vallásban is követte.

A közfigyelem, melyet e frigykötés országszerte Miklósunkra irányzott, csodáló közbecsüléssel párosult legott, midőn a Dersffy- és Mágócsy-javak urává lett Esterházy, a neje birtokában volt regéczi és tornai uradalmakat szabad elhatározásból, önként adta ki kezéből, behelyeztetvén azokba az ő meggyőződése szerint jogosult örökösöket.

* «Gróf Esterházy M. Magyarország Nádora», Pest, 1863. I. 10. l. TOLDY F.: Összegyűjtött Munkái. Pest, 1868. I. 188. l.

Az igazságszeretet és önmegtagadás e ritka tényével annyira megnyerte II. Mátyás királyunk becsülését, hogy ez őt hadi kapitánynyá s tanácsosává, később pedig a gyermek nélkűl kimúlt Alaghynak halála után törvényesen s most már jogosan is, Regécz urává tette.

A nemzet bizalmának nyilatkozatai sem maradtak el, sőt szinte szakadatlan lánczolatban követték egymást.

Miklóst — Gábor, Dániel és Pál nevű testvéreivel együtt — már az 1613. évi országgyűlés a «Nagyságosok» rendjébe emelte, a mi egyjelentésű volt a bárói méltósággal. A közbecsülésnek még megtisztelőbb kifejezése vala azon követség, melyet Esterházy az 1614-iki linczi gyűlésen viselt, a hol a török ellen való hathatósabb készülődések iránt folytatott tanácskozások közben a szomszédos népek tiszteletét is kivívta magának.

Ezóta, a hierarchiai közbülső fokozatok mellőzésével túróczi prépostból közvetlenűl esztergomi érsekké lett Pázmány Péternek példátlanul gyors előléptetésén kezdve, nem volt oly nagyobb fontosságú országos ügy, melybe Esterházy elhatározólag be nem folyt volna. Ő maga 1617-ben beregi, 1618-ban zólyomi főispán, titkos tanácsos, majd kir. főudvarmester, az ország zászlós urainak sorába emelkedett. II. Ferdinánd koronázásánál ő vitte Magyarország zászlaját, mely alkalommal az új király Szent István kardjával aranysarkantyús vitézzé ütötte őt.

1619-ben királyi főbiztosként működött Esterházy a nagykárolyi értekezleten, mely a király és Bethlen fejedelem között már előbb létrejött nagyszombati békekötés némely megoldatlan maradt kérdését volt hivatva véglegesen elintézni. Hazája békéjének munkálása közben szenvedte az érzékeny csapást, melyet házi boldogságán nejének korai elhúnyta ejtett. Februárban indúlt Nagy-Károlyba zólyomi várából, itt hagyva hű nejét, ki ugyanott már márczius 15-én jobb létre szenderűlt.

A családapát sújtó veszteség ezen hírével csaknem egy időben vette a kir. főbiztos II. Ferdinánd levelét is, melyből Mátyás királynak márczius 20-án történt elhalálozásáról oly megbízatással értesült, hogy az alkudozások befejezését siettesse. Ehhez képest ugyane hó 26-án mindkét részről alá is írattak a nagykárolyi végzések.

Megbízatásának ily módon eleget tévén, munkácsi várába sietett Esterházy, nem sejtve még, hogy a fölzendült csehek múló sikerei által feltüzelt Bethlen rövid pár hónappal később ismét fegyverre kél s győzedelme díját ezúttal — egyebek között — éppen az ő vára, *Munkács* képezi majd.

III.

MUNKÁCSRÓL Esterházy Bécsbe útazott. Alighogy ide ért, máris újabb küldetésben kelle eljárnia Forgács Zsigmond nádornál, «mely készséges és a felség megelégedésére viselt követsége» magasztalva említtetik II. Ferdinándnak május 13-án kelt levelében.* — A nádortól Zólyomba ment, hogy mint főispán megválasztassa megyéjének követeit az 1619 május 26-ára Pozsonyba egybehítt országgyűlésre.

A pozsonyi gyűlés megnyíltakor gróf Thurn Mátyás a cseh és morva elégedetlenek élén már a bécsi Landstrasse külvárosig nyomúlt elő s Magyarország széleit is Szakolczától Sopronyig megszállván, csaknem lehetetlenné tette a közlekedést a Bécsben maradt király és a Pozsonyban tanácskozó rendek között. Ezeket Ferdinánd felhívta, hogy szorongatott helyzetében segélyére keljenek; viszont a csehek, morvák s a velük szövetkezett ausztriai elégületle-

* Kismartoni hgi főlevéltár: «Litteræ imperatorum».

nek is a magyar rendeket kérték: támogatnák őket igaz ügyök védelmében. Ily körülmények között legtanácsosabbnak tartá a magyar országgyűlés az ügy békés kiegyenlítésére törekedni s miután Ferdinánd is elfogadta a magyar rendek közbenjárását közte s a feltámadt csehek között: a pozsonyi gyűlésből országos követség indúlt Prágába, melynek tagjai sorában ismét találkozunk Esterházy előkelő alakjával.

E követség békebiztatásaira a csehek nemsokára Frigyes pfalzi grófnak királylyá választásával feleltek, az időközben német császárrá lett Ferdinándnak. Bethlen is sietett felhasználni a terveinek kedvező helyzetet s 1619 őszén Magyarországba beütött. Ellenállás nélkül hódolt meg előtte, leginkább Szécsy György és Rákóczy György hathatós közremunkálásával, az egész felföld, kivéve Munkácsot, mely Esterházyt uralta s melynek parancsnoka, midőn felhívták, állana ő is Bethlenhez, válaszúl írá: hogy valakié a nemes ország leszen s valaki a magyarországi szent koronát bírja, annak, mint Istentől választott fejedelemnek, engedelmességét mutatja.*

Bethlen a felső megyéken át Pozsonyig hatolt, melynek polgárai, követvén a kassaiak példáját, nagy pompával fogadták a fejedelmet s meghódoltak neki. Rhédey Ferencz, Bethlen lovasságának alvezére, egyesült a morva felkelők hadával.

Ily kedvezőtlenűl fejlődvén a viszonyok *Leopold főherczeg*, strassburgi és passaui püspök, mint a Németországban időző Ferdinánd király helyettese, felhatalmazta a nádort: csatlakozzék ideiglenesen maga is a fejedelemhez, így talán több módja lesz majd a fölség érdekeit mérséklő befolyásával előmozdítani. És Forgách hajlott e tanácsra; kijött Pozsony várából, melynek őrsége bebo-

* Kismartoni hgi főlevéltár: Diversæ minuta et paria litterarum.

csátotta Bethlent, ki itt hatalmába ejtette a szent koronát is.

Mindenki hódolt tehát országszerte, még Esterházy fivéreit: *Dánielt* és *Pált* is «reá vitte a kételenség» mint ő feljegyzé róluk; Gábor bátyja pedig, Forgách nádor nevében, kérve-kérte Miklóst is: venne részt velök együtt a Bethlen sürgetései folytán hirdetett pozsonyi országgyűlésben. De ő rendíthetlenűl megállott királya mellett. Nem ingatta meg őt kérés; nem rettenté meg a nagyeszű fejedelem hatalma és szerencséje; hasztalan írta neki maga Leopold főherczeg: «Alkalmazkodjál a körülményekhez. Veszélynek ne tedd ki magadat; mert még nagy szolgálatokat tehetsz királynak és hazádnak!»* Esterházy törekvéseinek változhatlan czélja lévén Magyarország felszabadítása a török iga alól, nem tudott egyetérteni a török segélyre támaszkodó Bethlen-féle mozgalommal. A legjogosultabb vágyaknak, a legfájóbb s általa is mélyen érzett sérelmek fölötti panaszoknak — szilárd meggyőződése szerint — mindaddig el kelle némulniok, míg a pogány ellenség hazánk földjéről kiűzve nincs. Vallásos hite azt sugalta volt, lesz a magyarságnak akarata, lesz módja és ereje minden egyéb baj orvoslására: legyen csak egyszer a nemzet ismét ura *osztatlan* hazájának. Ezért ő a sérelmek vitatását a Habsburgokkal szemben időelőttinek és erőfecsérlésnek, a fegyveres ellenzéket pedig és meghasonlást a nemzet életfája legemésztőbb betegségének tartotta.** Szemeiben Ausztria volt az adott viszonyok közt

* Kismartoni hgi főlevéltár: Diversæ litteræ imperatorum, archiducum etc.

** «Haragszunk-e, uram, a németre azért, hogy hallogat és nem akarja ígéretit effectuálni? — Meglehet; de félek rajta bizony, hogy nem hallogat a *török*, de effectuálja a dolgát s úgy netalántán, hogy nem törődünk többször rajta. S kettő a dolog, édes Thurzó uram: vagy benn hagyja a török az erdélyi fejedelemségben a kit választandó kegyelmetek, vagy nem; ha benne hagyja, rabjai leszünk és csak addig maradunk benne míg ő akarja; — ha nem, koronástól és országostól a némettől subjugáltatunk *megoszolva* etc. etc. kitől óvjon Isten bennünket.» Kismartoni hgi főlevéltár Tracta Turcic. 1.

8. ESTERHÁZY DÁNIELNÉ, SZ. RUMY JUDIT.

legbiztosabb szövetségesünk, mert közelsége és összeköttetéseinél fogva leghathatósabb segélyt, a Habsburg-ház örökös fejedelemsége folytán, legtöbb állandóságot igért. E mellett Mátyáshoz tisztelő hálaérzet, Ferdinándhoz pedig a törhetlen jellem méltánylása kötötte őt. És végül ugyancsak ez a ház képviselte a kath vallás érdekét, mely ép úgy össze volt nőve Esterházy eszének minden gondolatával, szíve minden érzelmével; mint ellenfeleié a protestantismus ügyével, a melyet most épen Bethlen képviselt.

Nem hajlott tehát ennek Pozsonyból november 20-án hozzá intézett újabb meghívó levelére sem, mely bizonyságot tesz arról: mily nagy súlyt helyezett a fejedelem Eszterházynak, e jellem, hazafiság és államügyek körüli jártasság által egyaránt kimagasló férfiúnak, jelenlétére. Távolmaradása miatt hozta meg a népes pozsonyi országgyűlés azon végzést, mely Esterházyt a nádor által a jövő 1620. évi beszterczei gyűlés elé idézte. Midőn pedig erre sem jelenék meg, a beszterczei országgyűlés törvényt alkotott, mely engedetlenségeért megrója ugyan őt; tekintettel mégis családjára, a dunántúli vármegyék közbenjárására, azon reményben «hogy ezentúl jó polgára leszen hazájának»: Szent Mihály napig megtérésére időt enged, mit ha elmulasztana, már eleve is számüzöttnek és elítéltnek nyilvánittatik.* És ő még sem ingadozott. Cselekedeteit sem önzés sem félelem nem irányítá. Meggyőződése szilárdan állt; maga hajthatatlan maradt.

Tűrnie kelle tehát Bethlennek bosszúját, ki őt a kitűzött határnap elteltével, Dunántúl működő seregének Huszár és Petneházy István vezérlete alatt álló hadosztályával, *lakompaki* várában körülzáratta s heves ostrom

* «Proscriptus et condemnatus haberetur.» Art. XXVIII. KATONÁnál a XXX. kötetben.

alá vétette, hogy: ha lehet — pártjára térítse, ha nem — hatalmába ejtse.

Midőn Bethlen ekkép rendelkezett Esterházy személye felől, ez már szabad volt.

Szeptember 29-én valami úton-módon Dampierrenek egy levele került Lakompak urának kezébe, melyben Dampierre tudósítja őt, hogy segítséget hoz felszabadítására, sőt mi több, előre is biztosnak jelezte a győzelmet az ostromlók fölött, tehát semmi oka nincs az őrségnek nyugtalanságra.

«Méltóságos Úr; különösen tisztelt bajtárs! Tudja meg, mint bizonyos dolgot, becsületemre mondom, hogy Méltóságos Uraságodnak idején fogok segélyt nyújtani. Hanem ennek jó móddal, nem pedig nyakra-főre kell történnie; elég hamar lesz, ha jól lesz. A nyugtalankodó őrséget biztosítsa Méltóságod, hogy nemcsak segélyt hozok, hanem meg is verjük ezeket a lázadókat. Semmi sem bizonyosabb ennél. Kelt négy órakor. Méltóságos Uraságodnak bajtársa és legkészségesebb szolgája: gróf Duval-Dampierre.»*

Dampierre szavának állt. Jóllehet Bethlen hadai már Ausztriában jártak: Dampierre a lakompaki nagy ember veszedelmét egész hadseregével fölérőnek tartván, Német-Újhely alól szokatlan gyorsasággal segélyére siet; Bethlennek meglepetéstől nem tartó hadosztályán rajta üt; a lovasságot megfutamítja s nagy kárt tesz a hajdúkban. Tizennégy zászlót foglal el a hátrálóktól, kiknek Tarródy Mátyással együtt ezerhétszáz emberök födte a csatatért. A vár, melyet vívtak vala, ily módon fel lett mentve.**

* «Damper levele a lakompaki harcz előtt.» Kismartoni hgi főlevéltár 1617—1651. Eredeti.

** Tarródy Lakompak mellett egy kis halmon van eltemetve, hol is sírját, — melyhez a nép immár számos mondát fűzött, — feliratos emlékkő jelöli. De maga a fölirás részben téves adatokat tartalmaz. Lakompaknak ezen ostroma alatt történt, hogy Esterházy Miklós, — miként fia, Pál, a «Mennyei Koroná»-ban elbeszéli, —. . . fogadást teve Sz. Mihály

Egy hóval a lakompaki harcz után, 1620 november 8-án, vívták Ferdinánd és szövetségesei Prága mellett a Fehérhegynél azon diadalmas ütközetet, mely pfalzi Frigyes pünkösdi királyságának és Csehország alkotmányának véget vetett.

Ez által Bethlen is hatalmas támaszt vesztvén: hajlandó lett a békére. Kikötötte mégis, hogy Esterházy ne vehessen részt a béketárgyalásokon. Ferdinánd azonban készebb volt visszalépni az értekezlettől, semhogy bajban csüggedetlen s a szerencsében mérsékelt hívét elejtse: «Esterházy már ki van nevezve, — izené 1621 január 19-én, — már utasítva van, hogy jelenjék meg Haimburgban; gyalázat volna reá nézve, ellenségeinek kívánatára megváltoztatni e kinevezést; holott ő magasztalásra és jutalomra méltó, mert mindig hű maradt fejedelméhez, összes javainak koczkáztatásával is.»*

Bethlen erre engedett. Eszterházy pedig megjelenvén a tárgyaláson, az ököljog e szomorú korszakában méltányosságának újabb bizonyságát adá és megmutatta, hogy nemzetének szolgálatot tenni saját érdeke ellen is: édes kötelesség neki.

Az ő munkácsi vára leendett egyik jutalma a békét tartó erdélyi fejedelemnek. Az erdélyi fejedelem ugyanis a béke fejében *Munkács* várát is magának követelte. És Esterházy nem rettent vissza e személyes áldozattól. De midőn február 12-iki jelentésében megírja Ferdinándnak, hogy Bethlen megelégednék, ha három tiszántúli megye és Bereg *Munkácscsal* átengedtetnék neki: gondja van

nap estén az Istennek, hogy ha ellenségétől megmenekedhetnék, Szent Mihály Archangyal tisztességére egy Templomot, ahoz Klastromot építene a Szent Ferencz szerzetének. És Eszterházy ezen nagy szorultságban tett fogadását meg is tartá. «Meg lévén azért a Békesség, — olvassuk ugyan ott, — az Ezer hat száz huszon ötödik Esztendőben, építték meg mind a szentegyházat, s mind pedig a Klastromot Szent Mihály tisztességére Kismarton városában.»

* Ambassade extraordinaire des messieurs les duc d'Angouléme, comte de Bethune et de Preaux-Chateauneuf etc. Paris, 1667. 462. l.

együttal arra is, hogy a nemzet jogos vágyai szintén kielégíttessenek. Az összes rendek megnyugtatásának föltételeit így adta elő:

Általános amnestia, minden kivétel nélkül.

A koronázáskor ő felsége által fogadott alkupontok teljesítése.

A bécsi békekötés érvényben maradása.

Az ország szabadsága- és kiváltságainak épségben tartása.

IV.

A BÉKEÉRTEKEZLET közben és után folyt ugyan a háború Tiszán innen s azon túl; de a Bethlenhez csatlakozott urak közül Forgách Zsigmond s vele együtt többen ismét a király pártjára állottak, a miben főrésze volt Esterházy tapintatos föllépésének, hazafias buzgólkodásának.

Megszakíttatván a haimburgi tárgyalások, Rohonczot, Kőszeget és Körmendet segített megvenni, s kímélve a honfivért, fegyver helyett meggyőző okok és kérések által vezette vissza a dunántúli vármegyéket Ferdinánd király hűségére.

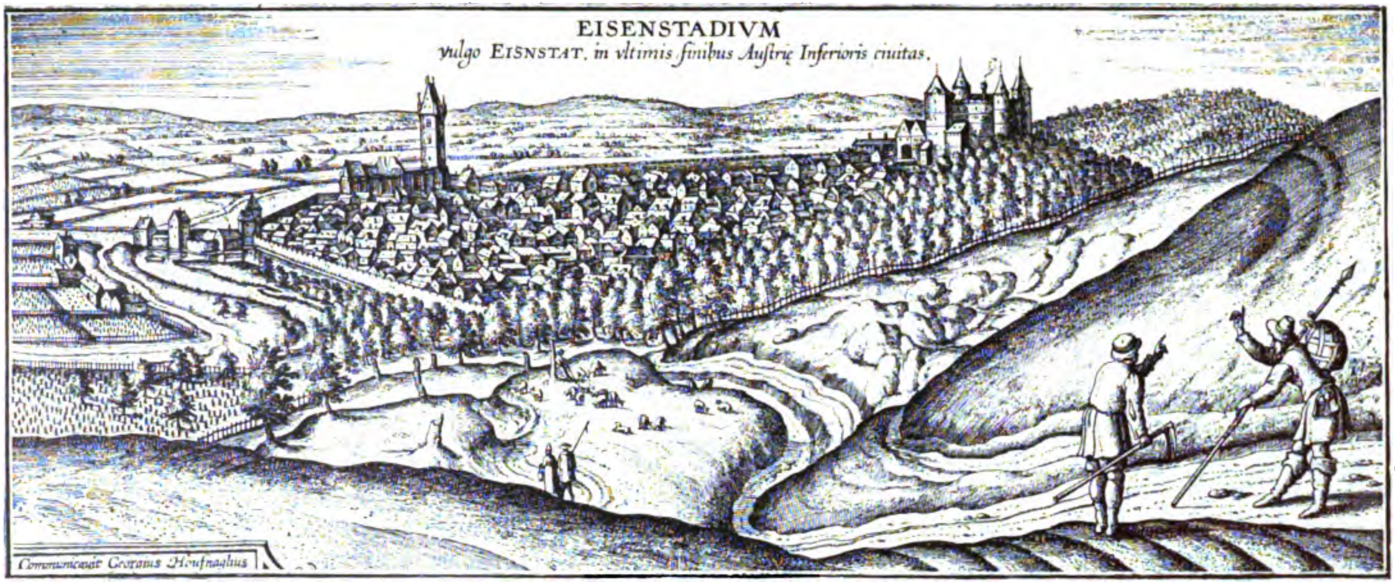
Utóbb a nikolsburgi béke megkötésében munkált közre s maga lovagolt be annak örömhírével a bécsi burgba, 1622 újév napján. A nikolsburgi békeokmány őt egyéb czímei mellett kamarásnak is nevezi. Ugyanazon évben a nádorválasztó sopronyi országgyűlésen már 75 szavazó bizalma tüntette ki őt, a 80 szavazattal megválasztott protestáns jelölt, Thurzó Szaniszló mellett.

1622. évi május hó 2-án kelt azon oklevél, mely Esterházynak és örököseinek 400,000 magyar forint zálogösszeg erejéig beírja Kismartont és a fraknói grófságot; —

augusztus 4-én pedig, a soproni országgyűlés tartama alatt, ama másik, mely Esterházyt eddig dícséretesen viselt főudvarmesteri hivataláról a homonnai gróf Drugeth György halálával megürült országbírói méltóságra emeli; — és két héttel utóbb, 1622 augusztus 18-án a harmadik, melylyel a nádorrá választott Thurzó Szaniszló helyébe «tekintetes és nagyságos galanthai *gróf* Esterházy Miklós,* Bereg és Zólyom megyék főispánja, Magyarország bírája, főkapitány, tanácsos és kamarás, kitűnő erényei-, hűsége- és hadi ismereteiért», Érsekújvár s a bányavidéki végházak főkapitányává kineveztetik.

Esterházy ez utóbbi tisztség elvállalásától, melyet már 1619-ben elutasított volt magától, — mondván: legyen azé, a ki szomjúhozza, — ezúttal is szabadkozott. «Mi, a kik katholikusok vagyunk,» — írja Bécsbe küldött emlékiratában, — «a víz ellen evezünk és nagyobb difficultásokat kell superálnunk, hogysem másoknak. Kiváltképen pedig énnekem, a ki a fölséghez való ragaszkodásomért nagy részénél nemzetemnek idegenségbe is estem. — Nyilván van ő fölségénél az is, hogy énnekem minden jószágom többnyire elpusztult és elégették; pénzemet, ezüstömet, aranyomat, a ki ellenségimtől megmaradott, elköltöttem a fölség szolgálatában. — Nyilván lehet ő fölségénél az is, hogy sok esztendőtől fogvást *építtetlenül vannak a végházak* s azokban sem elegendő vitézlő nép, sem munitio nincsen; fizetésök is bizonytalan.» Ezeknél s egyéb felhozott okoknál fogva kéri Ferdinándot: venné inkább más dologban igénybe szolgálatát és evvel most ne bántsa; hogy ennyi háborúja, fáradsága és kárvallása után ő is élvezhessen egy kis nyugodalmat. Ha e kérése meg nem hallgattatnék: kénytelen lenne bizonyos föltételeket szabni.

* A grófi czím legelőször ez okmányban fordul elő.

9. KIS-MARTON RÉGI KÉPE.

A nagy teherrel járó új hivataltól azonban ily módon nem szabadúlt meg. Bécsben elfogadták föltételeit, miről már 1622 szeptember 19-én a következő értesitést vette: Ő felsége komolyan meg fogja parancsolni, hogy a romladozó újvári lak fölépítésére Morvaország jövedelmeiből évenként kétezer forint fordíttassék.

Beleegyezik abba is, hogy eleségszerzésre kétezer forintnyi magyar kispénz járjon ki, a körmöczi kamara jövedelmeiből.

Esterházy saját sallariumát illetőleg adjon véleményt az ausztriai kamara: kitelik-e ama fizetés rendszeresen és évenként az ekkor még Magyarországhoz vissza nem csatolt kismartoni uradalomnak «Tatz» nevű kincstári jövedelméből.

Megegyezését nyilvánítja a király, hogy a mit Esterházy ő felségének vagy az udvari kamarának tudtával *sajátjából előlegez*, az neki, ha a szabott időre készpénzűl meg nem teríttetnék, a kismartoni és *fraknói* uradalmakon fekvő zálogösszegéhez adatván, annak idején azzal együtt kifizettessék.

A főkapitányt illető díszes zászlót, rézdobokat stb. külön biztosok fogják neki Újvárba megvinni.

Ő felsége elrendeli, hogy az őrség zsoldja két hóra készpénzben, további három hónapra pedig posztóban, nyolcz nap alatt kifizettessék.

Ily biztosítások után behelyezkedett tehát újvári generálisságába az új főkapitány, és itt vitte véghez az 1623. év legfényesebb fegyvertényét, midőn az újra Nagy-Szombatig hatolt erdélyi fejedelem török-tatár segédhadait megsemmisítvén, nagyszámú keresztény rabnak szerezte vissza szabadságát.

E győzelem emlékét örökíti meg többek között a *fraknói családi kincstárban* őrzött aranyozott ezüst zászlócsúcs is, melynek egyik oldalán, a reávésett szalagdí-

szen belül, e fölirat olvasható: Gróf Ezterhási Miklós Uyvári Generálisságában Mely Törököt Betlen Fejedelem Hozott volt ki II. Ferdinánd Római Császár És Az Kereszténység Ellen Igen Erős És Kemény Hitlevele És Fogadása ellen, — a másik oldalon pedig: Ibrahim Bosznai Bassa Zászlóján való Vért, Melyet Egynehány Több Szép Zászlókkal És Közel Négy Ezer Keresztény Raboknak Elszabadításával Nyertek El Tőle Uyvárnál 1623 Szentandrás Napján.

Esterházy, hogy királyát a háború erélyesebb folytatására bírja, 1624 január 20-án főrangú török foglyai kíséretében diadalmenettel vonult Bécsbe, maga előtt vitetvén egyéb zsákmányon kívül a törököktől elfoglalt harminczöt lobogót. Az udvari békepárt mégis — kislelkű félelmében — egyezkedést javasolt Ferdinándnak és az újabb békeértekezletek Bécsben már február 7-én kezdetöket vették.

Az újvári főkapitány, kinek tanácsát már a közel jövő következményei mindenben igazolták, épen a bécsi egyezkedés idején váltott gyűrűt a túróczmegyei Szucsányban gróf Nyáry Krisztinával, Thurzó Imrének (György nádor fiának) alig húsz éves özvegyével, 1624. év aprilis 16-án. Ugyanott ünnepelte nagy fénynyel esküvőjét is, melyen a királyt Pázmány esztergomi érsek képviselte, 1624 július 21-én.

E boldog frigy derítette föl a nagy államférfiú gondterhes életét; e frigyből látott otthonának felvidítására — első házasságából eredt egyetlen fia, *István* mellett — több reményteljes gyermeket serdülni maga körül, kik nemzetsége nevére új és új fényt voltak árasztandók. Ebből a szerencsés frigyből származott gróf Esterházy László, kinek hősiségét a vezekényi csatasík emlékoszlopa hirdeti; ebből az in sago et toga egyaránt előkelő *Pál*, ki fényes nemzetségét a szt. római birodalom herczegei-

nek coetusába vezette be; s ebből az erőteljes *Ferencz*, kitől az Esterházyak *ifjabb fraknói ágának* oly dús hajtása sarjadott.

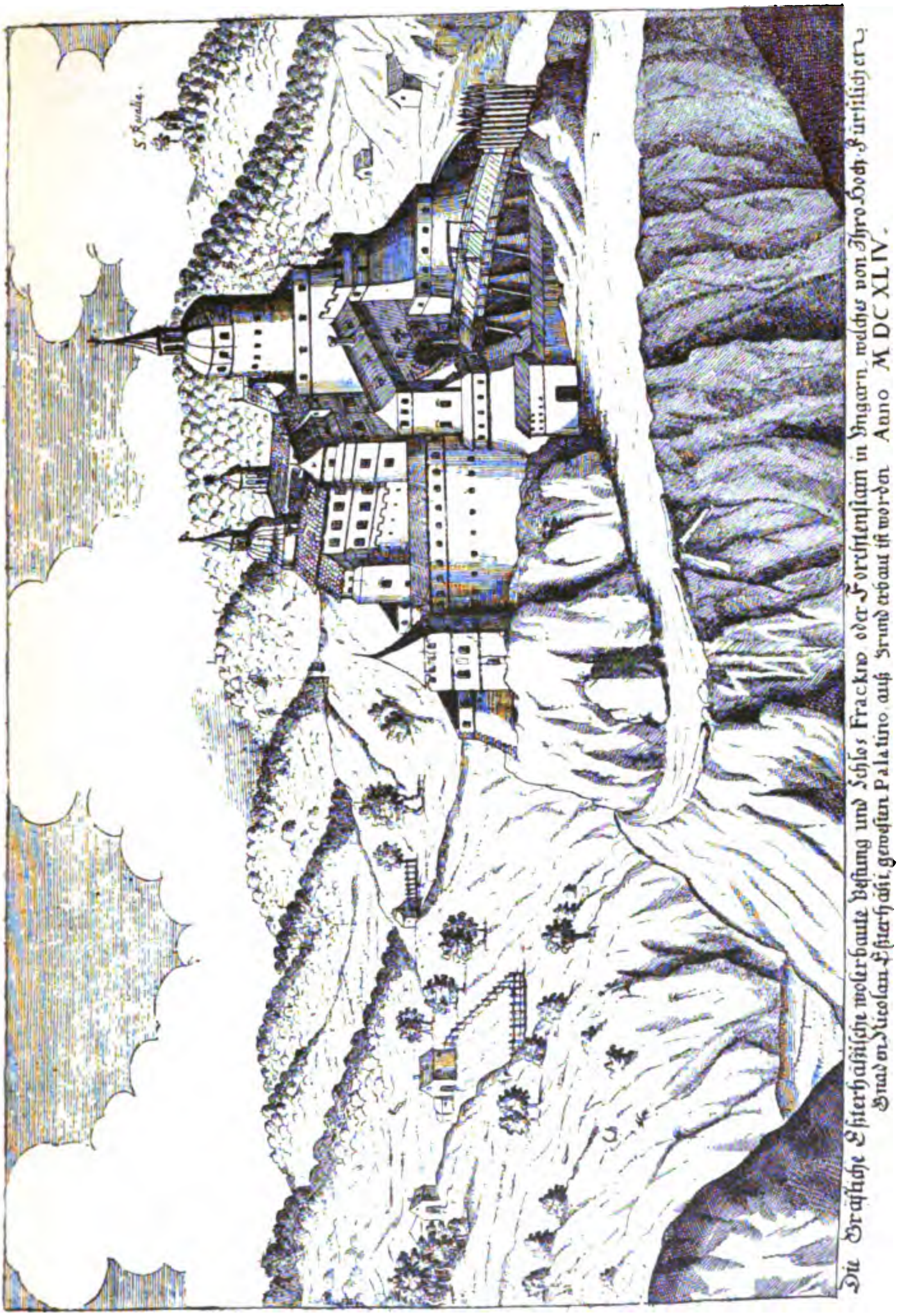
Általában a most következő pár esztendő képezte Esterházy Miklósnak úgy magánéletében, mint közpályáján is a verőfény rövid korszakát.

V.

A TÖBBSÉGÉBEN protestans 1625. évi országgyűlésre Sopronba október 13-án jött át a király Újhelyből, mindkét fiával, leányaival s hitvesével, kísérve a szentszéknek és a spanyol királynak követeitől. Előterjesztéseiben a végek biztosítását, a rendzavarók megfenyítését s egyéb rokon tárgyakat hangoztatott csupán; de az egybegyűlt rendek mindenekelőtt a Thurzó Szaniszló halálával megürült nádori szék betöltését sürgették. A rendek bizalma október 25-én a király által előterjesztettek közül Esterházy Miklós grófot emelte a nádori méltóságra, mely, mint az országgyűlés idevonatkozó határozatában olvassuk, «őt már régen megilleté». Esterházy nyerte a protestans Nádasdy Pál ellenében az összes szavazatok öthatodát: 125-öt.

Az új nádor már ezen az izgatott országgyűlésen is fényes tanújelét adta államférfiúi fölényének a sérelmek elintézése s az ifjú III. Ferdinándnak királylyá választatása kérdésében. — A koronázási hitlevél kiállíttatván, a szent koronát Pozsonyból Esterházy ötven párduczos lovasának kísérete mellett a rendek Sopronba hozák, hol a díszmagyarba öltözött királyfi deczember 8-án megkoronáztatott.

A következő 1626 újév napján nevezte ki II. Ferdi-

IO. FRAKNÓ VÁRA A XVII. SZÁZADBAN.

nánd a nádort Sopron megye főispánjává. S ugyanez év még egy újabb örömet is hozott Esterházy számára.

Az Ausztriánál zálogban volt országrészek (úgymint Borostyánkő, Kabold, Kőszeg, Szarvkő, Kismarton és Fraknó) visszacsatolásának régóta vajudó kérdése a nádor buzgólkodása folytán napi rendre kerülvén, sőt Fraknó és Kabold visszakeblezése által részben már is szerencsés megoldást nyervén, a nemzet egyik leghőbb vágya ment teljesedésbe. A visszakeblezett várak közül Fraknó — mint föntebb láttuk — előbb is Esterházy Miklósnak volt inscribálva. Most azonban, *1626 szeptember 15-én*, Ferdinánd király a fraknói gróf czímével együtt *örök joggal* adományozta e várat a hozzá tartozó birtokokkal egyetemben Esterházy Miklósnak és összes utódainak; az ünnepélyes adománylevél bevezető részében méltatott sokszerű érdemek mellett a király itt is különösen hangsulyozván a nagy nádor azon ritka önzetlenségét és hazafias áldozatkészségét, melylyel királyának kértére a Bethlen Gáborral folytatott béketárgyalások sikeresítése végett, önkényt lemondott *munkácsi vára- és uradalmáról*, az erdélyi fejedelem javára.

Ekkor töltötte be Esterházy életének 44-ik évét, s itt érte el szerencséjének tetőpontját. Ezentúl folytonos és gyötrő munka mellett, sokszor el nem ismert küzdelmek és bántó keservek évei következtek reá.

Bethlen újra fegyvert fogott s a Wallenstein seregével ellene viselt újabb (1626-iki) *hadjárat nehéz próbára tette a nemzetét oly igen szerető s minden idegentől irtózó nádort.*

A zaklatott és feldúlt ország újból főkép Esterházynak köszönhette a Bethlennel Pozsonyban, a törökökkel pedig Szőnynél megkötött kedvező békességet. IV. Fülöp spanyol király e fölött érzett örömében aranygyapjat küldött Esterházynak, 1628 július 20-án. Ő volt e szerint

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem után az első magyar, kit e magas kitüntetés ért.*

Ám ez a derű is csakhamar borúra változott.

Azon férfiak közűl, kiket kortársaik megszoktak már külön-külön táborban látni s ennek daczára is *«a három nagy magyar»* nevezet alatt együtt emlegetni, Bethlen Gábor 1629 végén nem élt többé. Esterházy azonban ezentúl sem maradt ment a politikai versengés izgalmaitól. Nyugalmasabbnak ígérkező napjait rövid időn ismét a harmadik nagy magyarral, Pázmány Péter esztergomi érsekkel, a törvényes hatóságuk kérdése körűl keletkezett surlódások zavarták meg.

Esterházy sérelmét megorvosolta ugyan a király, de csak palástolólag; az érsek antagonismusát pedig újból és ismét tapasztalnia kellett az I. Rákóczy György fejedelem ellen indított hadjárat folyamán, melynek fővezérlete a nádor személyére bízatott.

Aligha vívtak még háborút kevesebb eszközzel és szerencsével s mégis ily kedvező eredménynyel. Mert habár Esterházytól ellenesei mindent megvontak, mire a harcz sikeres folytathatása czéljából szüksége volt; és bár Pázmánynak egyrészt Rákóczynál, másrészt pedig az udvarnál kifejtett titkos munkálódása a béke művében Esterházyt lépten-nyomon megakasztá: mindamellett az ő állambölcsesége, szívós erélye s szilárd elhatározottsága létrehozta fáradságos munka árán az 1631. évi kassai békét, mely hosszabb időre szabályozta a király és fejedelem kölcsönös viszonyait s melyről méltán mondja Toldy, hogy Esterházy státusférfiúi koszorújába a legszebb babérlevelek egyikét fűzte.**

* A nádor, kit a spanyol király levelében kedves rokonnak szólit, ezóta czímeztetett Celsissimusnak is. S innentúl nem egy levélben tévesen *herczegnek* «Princeps» írják.

** «Összegyűjtött Munkái.» 1. k. 227. l.

Pázmány utóbb is igyekezett lehetőleg megnehezíteni Esterházynak a török portával és Rákóczyval szemben kifejtett hazafias tevékenységét, míg a két nagy ember között csaknem szakadatlanúl folyt áldatlan surlódásoknak az érsek halála (1637.) véget nem vetett. A három nagy magyar közűl immár Esterházy egymaga maradt meg szerette nemzetének.*

Pázmányt, ki fölemeltetését nagy részben Esterházynak köszönhette, megelőzte néhány héttel a halálban II. Ferdinánd király, kihez a nádort személyes vonzalom s a tisztelő szeretet érzelme is csatolta. Az a szoros kötelék, mely őt eddig a királyi udvarhoz fűzte, lazulni kezdett épen azon III. Ferdinánd alatt, kinek megválasztása- és koronáztatásában oly jelentékeny szerepe volt neki.**

Ezentúl rajta, kit eddig csak a nagyok bosszúja környékezett, a kis emberek irígysége is ki akart fogni. Ezek közé tartozott pedig nemcsak gróf Pálffy Pál kamaraelnök, hanem Lippay György kanczellár is, kinek az udvarnál elfoglalt bizalmi állásából a nádor ellen irányzott támadásai országgyűlési interpellatióra is adtak alkalmat. De a kínos ügyet ezúttal maga Esterházy símította el.

Ám a mire magánbántalmak nem bírhatták a nagylelkű hazafit, azt országos sérelmek idézték elő: t. i. a nádori méltóságról való lemondását, az elsőt és egyetlent nádoraink történetében.

A királyhoz 1638-ban fölterjesztett lemondó levele egyike a kor legfontosabb államiratainak. Megjósolván

* «Il ne restait plus qu'un des trois Grands Magyars.»

** «En effet le palatin Esterházy était fort mécentent, sinon de l'Empereur, au moins de ses conseillers. Il préservait depuis longtemps la couronne contre les mécontents, mais il ne parvenait pas à préserver les libertés hongroises contre la couronne. Ce n'est pas seulement des ministres étrangers qu'il avait à se plaindre, c'était aussi de Pázmány et du chancelier Sennyey.» E. SAYOUS: Histoire Générale des Hongrois. Paris, 1876. II. 148. l

ebben az udvarnál ármánykodók törekvéseinek kárhozatos következményeit, kijelenti, hogy hazafias kötelességérzete tiltja azokért a felelősséget elvállalni. Kéri különben, hogy búcsúzó szándékát félre ne értsék; mert ő, ha most visszalép is, valahányszor személyes szolgálata kívántatik, ép oly buzgalommal teljesítendi azt, mint tizenkét évi nádorsága idején. Hogy pedig elbocsáttatását könnyebben megnyerje, lemond minden megtérítésről a fölség s *összes kártalanítási igényeiről a nemes ország irányában:** elég jutalmát lelvén abban, ha ezentúl magánéletet folytathat.

Engedett mégis III. Ferdinánd csillapításainak és elhalasztá a végső lépést. De ettől fogva egymást érték emlékiratai, melyekben a királyt — bár eredmény nélkül — kormánya hibái felől fölvilágosítani s a növekvő veszély megelőzése végett a sérelmek orvoslására bírni törekedett.

A folytonos sikertelenség 1642-ben ismételtette vele lemondását, most már a nemzet színe előtt. A rendek kérelmére újra elnapolta ugyan visszalépését a jövő országgyűlésig; de ő ezt már meg nem érte.

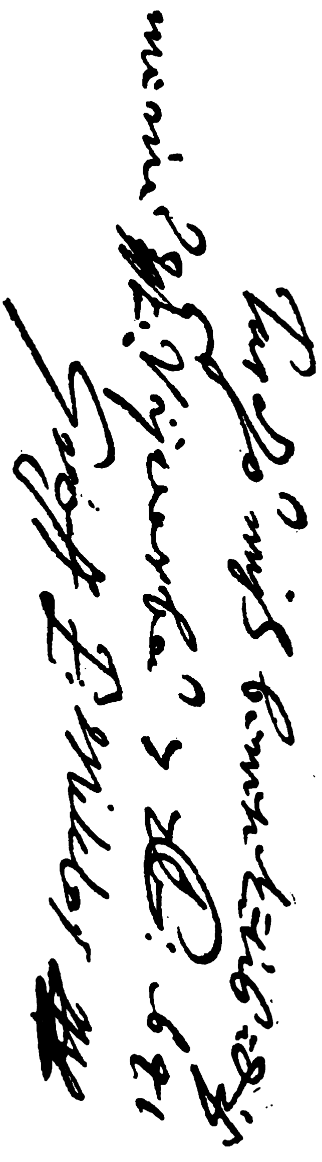
Az egyre ismétlődő országos sérelmek lángra lobbantották a polgári háború tüzét, melynek fáradhatlan oltásában tölt el az első fraknói gróf Esterházy Miklós életének alkonya.

A linczi béke vetett csak véget a dúló belharcznak,** mely elkerülhető lett volna, ha az udvar jókor hajlik a nádor tanácsaira.

* Mily tekintélyes összeget képviselt az így megajánlott áldozat, azt könnyű elképzelnünk, ha tudjuk, hogy egyrészt csupán nádori fizetése évi huszonkétezer magyar tallérban volt megállapítva; másrészről pedig az örökös pénzszükséggel küzdő kamara a személyi járandóságokat csak a legritkább esetekben, de pontosan úgyszólván sohasem fizette.

** 1645 szept. 10. — A linzi békekötés szerint egy második Esterházy-vár és birtok is (Regécz) az erdélyi fejedelem kezére került.

Esterházy a békekötés előtt öt nappal áldozatúl esett hosszas testi-lelki szenvedéseinek. Megértvén, hogy testvére, Dániel, a táborban megbetegedett és baja Nagy-Heflányban, a hová gyógyúlást keresni vonúlt, súlyosbodott: a dévényi táborból maga is általjött a Dunán s ment egyenesen Heflányba, a hol Esterházy Dánielt már ágyon kívül a jobbulás útján találta. Helyette hirtelenül maga a nádor betegedett meg s föl sem épült többé.

II. GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS ALÁÍRÁSA.

«Az én szerelmes uramatyám, boldog emlékezetű gróf Esterházy Miklós, Magyarország palatinusa, holt meg Héflánban die 11. septembris anno 1645. életének hatvanharmadik esztendejében.

Kinek nagy emlékezete e világon is fönmaradván, az örök boldogságban tündököljék.»

Ennyit olvasunk atyja haláláról Esterházy Pálnak családi krónikájában.[1] A késő kor pártatlan történetírójánál pedig ezt a megtisztelő ítéletet: Mint Esterházy, a legjobbak közt is, oly tiszteletreméltó nem volt senki.[2] Épen oly kimagasló vezéregyéniség volt ő a fejedelmek és né-

[1] V. ö. Szilágyi S.: A gróf Esterházyak családi naplója. Budapest, 1888. 8. l.
[2] Toldy Ferencz: Összes munkáiban, i. h. 298. l.

pek tanácsában, a béke teremtő munkáiban, mint a dúló harczok véres mezején.

Tüneményszerű emelkedése kétségbe vonhatlanúl ősi magyar erényeiben leli legelfogadhatóbb magyarázatát. Az okossággal párosult erély s vitézség, valamint serénysége a közügy szolgálatában, bátran atyai örökségének mondható.

Mély meggyőződésből fakadt igaz vallásosságának maga emelt maradandó szellemi és szintoly díszes kőemléket, föntebb említett hitvitázó iratában és a saját, valamint forrón szeretett övéi nyughelyéül pazar bőkezűséggel épített nagyszombati fényes szentegyházban, a hová hült tetemeit a szintén általa épített kismartoni zárda kápolnájából, méltóságához mért pompával vitték át.*

VI.

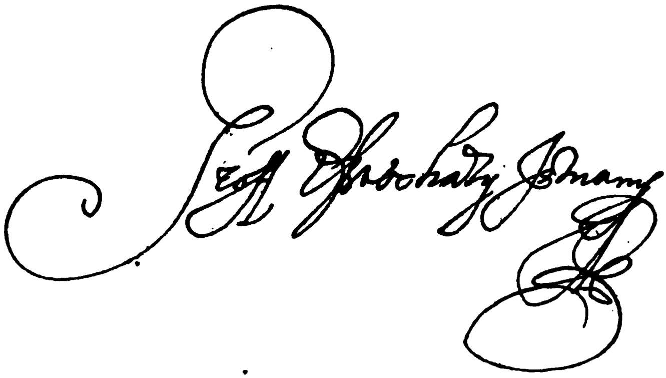
Miklós nádor családi életének egén is gyors egymásutánban váltakozott: verőfény és búfelleg. Legderültebb napjai közé számíthatta az 1638. évi szeptember 26-át, mely napról a már idézett családi naplóban ezt olvassuk:** 1638 szeptember 26-án vette el nagyságos gróf Esterházy István úr szerelmes házastársul gróf Thurzó Erzsébetet dispensatio által, Kismartonban, ki volt akkor 22 esztendős és az asszony 17 esztendős.

A menyasszony Thurzó Imrének és Nyáry Krisztinának gyermeke, így tehát Esterházy Miklósnak mostoha leánya volt, kit első hitvesétől, Dersffy Orsolyától született fiával, Istvánnal összeházasítani: kedvencz terve vala

* Kismartoni hgi főlevéltár. Repos: 85. Ordo exequiarium, etc.

** Protocollum, seu brevis chronica nativitatum etc. a Kismartoni főlevéltárban. Rep. 85.

a nádornak. Elképzelhetjük azért az örömszülők boldogságát, midőn gyermekeik oly szép jövővel biztató frigyét megvalósulni látják; de nehéz volna leírni a pompát, melyet a ház kettős örömének e verőfényes napján a nádor udvara kifejtett, véndégül üdvözölhetvén az ország legtöbb főurát és nagyszámú nemeseit. Lósy érsek jelent meg a

12. GRÓF ESTERHÁZY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

király képében; Rákóczy szintén fényesen képviseltette magát. A császári követségen kívül a lengyel kir. udvar követei is megjelentek.

13. GRÓF THURZÓ ERZSÉBET ALÁIRÁSA.

A nagyszombati egyetem a nádori udvarban tartotta meg alkalmi előadásait. A vőlegény nevelője, Keresztesy István, írta az egyetem nevében üdvözlő menyegzői verseket, melyek díszpéldányait selyem- és atlaszlapokra nyomtatták.

A tantestületet Forró igazgató képviselte. A Jézus társaságából vele voltak a kismartoni lakodalomban: Wesselényi, Keresztesy és Nádasy.

A nászbeszédet Forró mondotta, az Írás e szavaiból indúlván ki: «Mit Isten kötött össze».

Az egyházból ágyúk dörgése mellett vonúlt föl a fényes nászmenet. S a lakoma után a vendégek szórakoztatására egyebek között ünnepélyes lóversenyek is rendeztettek.

Az örömapa szívének melegét érezteti velünk ma is azon «atyai szeretetből való rövid intés, tanúság és infor-

14. A GALANTAI KASTÉLY.

matio», melyet Esterházy ekkor a saját tűzhelyt alapító Istvánhoz intézett.*

Biztosítja önállóvá lett fiát, hogy őrködő szemeit ezentúl sem veszi le róla. «Azt cselekedd csak,» — teszi hozzá, — «a mit mi előttünk is megcselekednél, vagy jó ítélettel a mi javallásunkat hinnéd benne, avagy más eszeseknek is dícséretét».

* Eredeti a kismartoni hgi főlevéltárban. Repos. 71. Opinion. Palatini Pars II. Nro 173.

Birtokviszonyairól kimerítő részletezéssel informálja őt: «Nyilván vagyon, tudom, nálad,» — írja fiának, — «az én mindennapi számtalan munkám is, kiket kívánnék, hogy könnyebbítenél. És arra nézve kívánnám hozzám való közel laktodat is, gyakorolván magad a munkában és szolgálatban; hogy így az én holtom után is mind nemzetségednek, hazádnak és Uradnak hasznos szolgája lehetnél, a mint hogy kedved lévén hozzá, ezekre itt nálam elég alkalmatosságid is volnának. Mindazáltal, tudván az ifjúságnak állapotát s a te hajlandóságodat is, én semmire nem kényszerítlek.»

Csak arra kéri, hogy a mit most kezeibe ád, helytelenűl el ne költse. «Hiszen előtted» — így folytatja atyai intelmeit — «sem Urad, sem hazád, sem mások dolga nem forog; hanem magadra és magad dolgaira lesz most csak gondod. S ha magadnak is meg kezdenél fogyatkozni, mindenek itélete szerint annyival alkalmatlanabb leszesz másoknak.

Fölös és haszontalan cselédet tartanod szükség nélkűl való; elég szolgánk leszen minekünk, a kiket helyes és jó dolgokban mindenkor szolgáltathatsz, a minthogy szolgálnak is, csak te is kinek-kinek közöttük illendő becsületeket megadjad, kiket mi jó rendbe is veszünk, hogy az öreg uraim hét- avagy holnapszámban legyenek melletted a continuusokon kívűl.

Reméllem azt is, hogy mind magam s mind mások relatiójából nyilván lehet nálad: az Igazságért és Uramhoz való hűségemért s hazánk szabadságaért is mennyit szenvedtem légyen én a Bethlen idején való háborúságban; úgy hogy valami jóm énnekem volt vagy magamé, vagy szegény atyámfiáé, az anyádé, többire mindazok elvesztenek tőlem, úgy hogy *jószágimban több a lánzséri puszta kőfalnál én kezemben meg nem maradt*, elköltvén életem és becsületem megtartásaért minden ingó-bingó

javaimat is; hanem valami jóm nekem most vagyon, mindeneket előmentemmel, böcsületemmel, jó nevemmel újonnan köllött szörzenem, hatalmas gonddal, munkával, szenvedéssel s kemény gondviseléssel és nagy hűséggel, — s talán méltán új keresetnek is tarthatom nemcsak a mit azután találtam, de a mi azelőtt volt is. — Mindazonáltal, tudván, hogy lesznek hízelkedőid ebben is, akarom, hogy

15. SZTRÉCSEN VÁRA.

értsed: micsoda javai vagy jószági voltak szegény anyádnak, mikor én elvettem.

Bírta azért *Munkács* várát és jószágát, *Lánzsér* várát, *Zólyom* várának felét, *Sztrecsen* várának felét s jószágában *Zsolnát* és három falut s a *Beczkói* portiót. — A mi azért a munkácsi jószágot és várat illeti, elhalván az emberek, nem annyira tudják, de különben nincsen, hanem én tartottam meg szegény atyámfiának azt a várat; mert elfogyatták volna életét s úgyis hozzá nyúltak volna sze-

gény Mágócsi attyafiai a várhoz, kiben meg is reszkettették volt már; kit ő szegény maga is megvallott és arra nézve nekem is kötötte volt nemcsak Munkács várát és Zólymot is, de Lánzsért is ötven ezer forintban, miről autentica fassiók exstálnak most is. Azután impetálta a fiscus is azon munkácsi jószágot s ha az én resolutióim, nagy szorgalmatosságom, nagy summa fizetéseim nem lettek volna, bizonyosan elvette volna a fiscus is tőlünk, mely váron és jószágon négy rendbeli summa volt, úgymint: Mágócsi Gáspár summája, a ki circiter — a mint eszembe juthat — 73 ezer forint volt. Ezt a summát a Mágócsiak defectusa után hagyta Mágócsi Gáspár a Kátai és Moricz familiának s e mellett akartak a várhoz is jutni, kikkel én sok fáradságom, költségem és contentátióm után conveniálván, én reám transferálták jussokat, úgy vagyon, szegény atyámfiával együtt.

A másik summa negyvenezer forint volt, melyet Mágócsi Ferencz adott volt reá. A harmadik summát Rákóczi Sigmond adta volt reá, ki 77 ezer és háromszáz s 50 frtot tett, de mivel tutorságában adta volt, Magócsi Ferenczre szállott az a summa is. Azaz a munkácsi jószágon mindenestül százkilenczvenezer és háromszázötven forint volt, s mivel conditiójokban az volt, hogy öt esztendő alatt minden esztendőben ezer-ezer forint szálljon le benne, így szegény Mágócsi Ferencznek nem többen, hanem csak szintén száznyolczvanötezer és háromszázötven forintban volt Munkács vára és jószága, melyből kivévén a 73 ezer forintot, úgy mint a Mágócsi Gáspár reá adott summáját, kit már én aquiráltam, nem marad liquide több fenn abból a summából, a ki szegény atyámfiára szállott Mágócsi Ferencz-ről, 112 ezer háromszáz és ötven frtnál. Ezek után, a mikor mi kezünkbe jutott volna a jószág, mi is egyszer 15 ezer forintot adtunk reá, másszor ötven ezeret, melyeket összevetvén a fölül megírt summákkal, a mint az ar-

GRÓF ESTERHÁZY ISTVÁN.

-ról való én új Inscriptionálisom is tartotta, kétszázötven ezer háromszáz és ötven forintban volt Munkács minálunk, a 112 ezer háromszáz és ötven forinton kívül magam aquisituma lévén a többi, úgymint százharmincznyolczezer forint, mely summákhoz sok rendbeli káraimért, Munkácson tett épületimért és ugyanott 13 holnapig magam költségén tartott presidiariusokért, ki majd 700 emberből állott, és több sokrendbeli költségimért és sok nagy fáradsággal

16. LÁNZSÉR VÁRA.

való hűséges szolgálatimért, augeálta ő fölsége másfélszázezer frttal, s úgy adta volt a két jószágot: úgymint *Fraknót* és *Kismartont* négyszázezer forintban szegény megholt Császár Urunk, ezután még mi ezen jószágokra épületeken kívül majd másfélezer forintot adván és *Fraknót örökben* is szörözvén. — Ebben vagyon azért a munkácsi summának állapotja s nem különben.

A mi Zólyom dolgát illeti, új Inscriptioval kértem volt azt is én meg magamnak, kin szegény atyámfiának har-

minczkétezer forintja volt circiter, mit megmutathat az Inscriptionalis levél; mert noha felét bírtuk mi is Zólyomnak, de valami Consiliáriusságára való füzetésért több summájok volt szegény Dersfi Miklós maradékinak rajta négyezer forinttal, mely jószágot nekem nagy szükségemben kölle eladnom, a mikor újonnan Bethlen Gábor nagy erővel, törökkel, német ellenséggel reánk üt vala, kinek ellene menvén én is derék hadakkal, meg is szégyenedett

17. ALSÓLINDVAI KASTÉLY.

vala; mely jószágot én, magánossan kérvén meg ő fölségétől és egynehány ezer frtot is adván reá, nemcsak partim pénziért s partim *atyafiságos szeretetből* cedáltam* *Esterházy Pál* uramnak öcsémnek, de Inscriptiómban való jussomat is transferáltam ő kegyelmének, — ebben

* Ez atyafiságos szeretet már 1617-ben arra bírta e ritka nagy embert, hogy fivérei javára összes atyai-anyai örökéről lemondjon. V. ö. «Renovatio Cessionalium Comitis Palatini Nicolai Eszterházy super bonis suis tam patern quam matern, pro fratribus suis Gabriele, *Paulo* et *Daniele* emanat». Kismartoni fölevéltár, Rep. 7. Fasc. A. nro 1. és 2.

értsed azért lenni a *zólyomi* jószágnak állapotját is, kiért illető summádig contentátiód fog lenni.

A strecseni jószágot is el köllött vala zálogosítanunk, kinek hétezer forintban három faluját még szegény anyád adta el Réwai Márton uramnak, kit Réwai László uram bír most is; valami arany lánczot adott volt szegénynek, kiben ezer arany volt hiszem, a mint eszembe juthat, s adott volt valami kevés pénzt is, úgy, hogy négyezer forintig való contentatiót tett, s a többit, úgymint háromezer forintot, atyafiúságból superinscribálta, kinek refusiójával talán én nem tartoznám, de nem leszek feledékeny abból is, mivel az én javallásom is volt rajta. A várbeli részt és Zsolnát pedig a zólyomi portiójokért adtam volt Veselényi uraméknak, ki tizennyolczezer forintban vagyon, noha ők húsznak vélik, de nem úgy van, mert kétfelé oszlott s egyik részét annak a summának, úgymint a 36 ezer forintnak Thurzó Györgyné asszonyom maradéki vette föl s nem több, hanem csak tizennyolczezer forint adatott azoknak is.

A *beczkói* portiót adtam *Esterházy Dániel* öcsém uramnak, először együtt szegény atyámfiával, azután magánossan cum auctione summæ in flnis 12,000,* kiről a magunk protocollumunkban extál is az Inscriptionális levél; de e helyett megint azon beczkói jószágból a minemű két falubeli portiót, úgymint *Szernyén* és *Leszkón* (Szrnye és Lieszko) a szegény öregatyád, Dersfy Ferencz, nagy summában involvált volt, visszaszerzettem. És noha azt is öcsém, Esterházy Dániel uram kezébe eresztettem, de nem inscribáltam; nem sokkal halladván azért meg ott, a mit ily atyádfiának adtam, s nem is mindenestől ingyen, azt, a mit visszaszerzettem: gonosz neven nem veheted. Contentatiót teszek mindazonáltal arról is, a mivel superálja

* V. ö. «Prothocollum incriptionalium etc. Palatini Nicolai condam Eszterházy.» Nro 1. pag. 57. Kismartoni főlevéltár.

az öcsém uram inscriptionalis summája az aquisitumot noha ebben öcsém uramat meg ne bántsd, sőt neki engedd a fölül megnevezett két falubeli portiót is, atyai szeretettel intlek, látván maga emberségét és feles szép gyermekit.

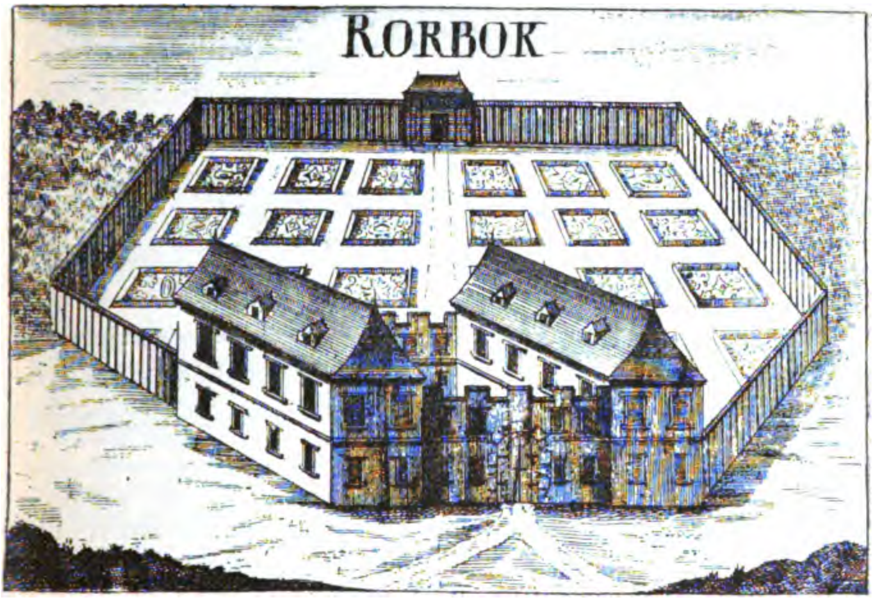
Alsó-Lendván is volt valami portiód, három vagy négyszáz forintot jövedelmező. Ezt Bánffi Christóf uramnak cedáltam, azont cselekedvén szegény Nádasdi Pál is, a beczkói pörre nézvén, kinek jó conditiói vannak; a mint meg fogod a levelekből látni, szükséges is volt vele contrahálnunk a Beczkóban való securitásért, úgy azért, hogy ha a törvény elvetné Bánffi uramat attól a keresettől, in tali casu ne csak azt a lendvai portiót tartozzék visszaereszteni minden pörpatvar nélkűl, de esztendőnként való jövedelmét is tartozzék egyszersmind megadni, négyszáz forintot tudván egy esztendőre.

Ezek azért, a mik szegény anyád javai voltak, és most nem birjuk. S így is mentek más kézre, s ebben is vagyon állapotjok; semmit, csak két pénzt is azokban gonoszúl el nem költvén vagy tékozolván.

Vagyon a lánzséri jószágod hátra, kit im dependensis kezedbe eresztek. S úgy vagyon nem kevés csorba esett ebben is a jószágban, de két jó faluját, úgymint *Rorbokot* és *Pamgortot* (Rohrbach, Baumgarten, ma Nádas és Kertes) még szegény atyámfia idejében adtuk volt zálogba, sőt Pamgort azelőtt is zálogban volt, hanem mi váltottuk volt ki, de hirtelen kelle Munkácsra summát adnunk s akkor kelle újonnan ezt is, Rorbokot is elzálogosítanunk, — s a szerint *Gyirótot* is szegény Cziráki-nak, — a *rajdingi* portiónál egyebet én el nem adván benne, kiknek inscriptiójok megvannak protocoluminkban, kiket mi tartozunk kiváltani s ki is váltjuk, ha Isten megtart bennünköt, avagy az ő idejében mind ezért s mind a többiért más jószágokat adunk s mindenestől contentálni

kívánunk, ha most nem lehetne is cum diminutione status et conditionis nostri, holtunk után, noha arra nem kívánom hallasztani, csak éltessen Isten benneteket, holott akkor ex dispositione nostra több is jut ezeknél.

Ezeket így értvén, se magadat ne fonnyaszszad ezek miatt, se mások hízelkedő beszédinek helyet ne adj, annyival inkább minket s anyádat is, atyádfiait s kivált-

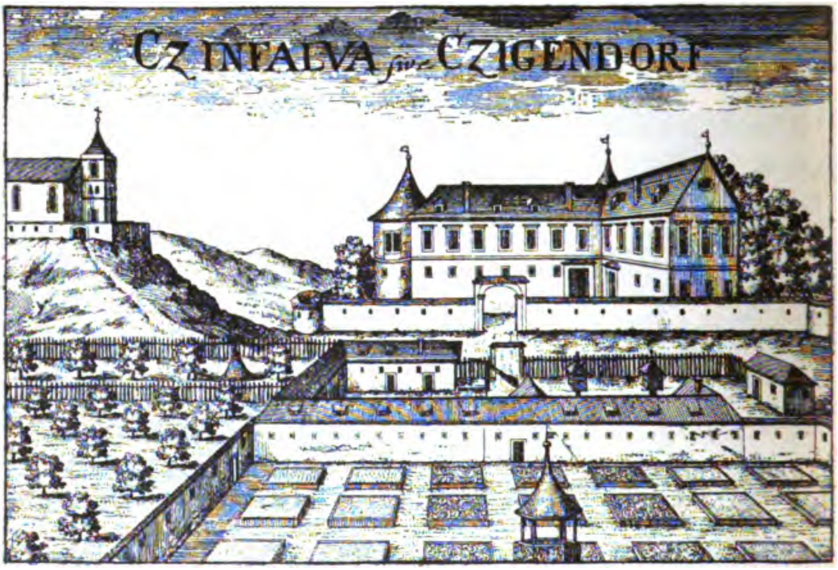

18. A NÁDASI UDVARHÁZ.

képen a kikkel egy vagy, meg ne búsítsad, se valami kedvetlenséget hozzájok ne viselj; mert cum fœnore megtér a te jód, csak egyébaránt alkalmaztasd mind ezelőtti s mind a mostani Instructiónk szerént magadat, kire kívánok Istentől malasztot is, melyekhez alkalmaztatván magadat: Isten is úgy áld meg s evvel tartsd a mi szeretetünköt és atyai áldásunkat is magadon, s így leszesz a jóakaratú embereknek is kedvében s magad tisztességes,

emberséges állapotodat, lölki nyugodalmadat, egészségedet, ezekkel fogod atyai szeretetünknek nevelésével nevelned.

Holmi egyéb aprólékos dolgokat le nem írhatunk, hanem ím szépen fölépült és rakott házba bocsátunk be, de mindenestől kezünket és gondviselésünket mi sem veszszük ki belőle, s minthogy ily beteges állapottal is vagytok, és semmi derekas orvos közel nincsen ott, a hova

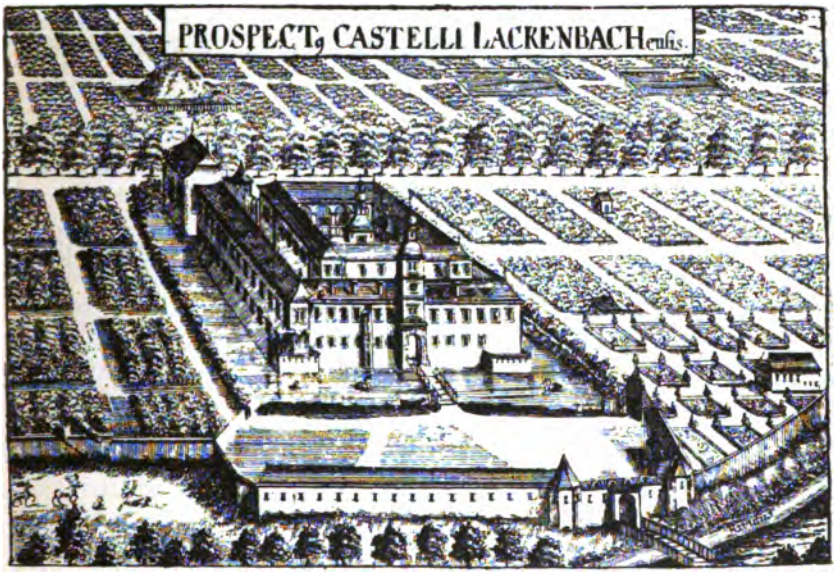
19. A CZINFALVAI KASTÉLY.

némely casusokban (a ki meg szokott történni) alkalmatlan volna nekünk is oda mennünk: kívánjuk azért, hogy derekas lakástokat közelebb hozzad, és gyakrabban nálunk vagy Czindorffon (Czinfalván) alkalmaztassatok, nem úgy mi érettünk, mint magatokért, kik nem értitek még, mit tegyen embernek szabadságban a magára való gondviselés. De elvégezem írásom, mível nagy sok dolgaim közt csak igen currenti calamo írám ezeket is; hanem mivel most bocsátunk először magatokon házunkból ki:

kívánjuk szívünk szerint, hogy Isten jó egészségben és szeretetben tartson meg sokáig benneteket, s éljetek lelketek üdvösségére s nekünk is örömünkre, s láthassátok maradékaitokat, a ki első méze a házasságnak, kiknek veletek együtt örvendhessünk mi is. Amen.»

Így hangzott Miklós nádor atyai áldása.

Az ifjú házaspár a lánzséri jószághoz tartozó lakompaki kastélyba költözött, hol bár csöndes és rövid

20. A LAKOMPAKI KASTÉLY.

ideig tartó, de annál boldogabb házaséletet élt. 1641 márczius 7-én született kis Orsika leányuk, kinek a család történetében oly szép és jelentős szerep jutott osztályrészül.

Esterházy István, ki már korábban köszvényben szenvedett, még gyermeke születése előtt «neki nehezedvén, vitette Bécsbe s onnét Badenbe magát, ki is nem használván, sokáig betegeskedett».

1641 július 4-ike véget vetett hosszas szenvedésének.

E napon halt meg Bécsben, esti kilencz óra után a 26 esztendős István gróf, a ház első szülöttje, kit jobbágyai a szegények atyjaként tiszteltek, s a kinek egészségi állapota fölött nagynevű atyja oly szeretetteljes gonddal őrködött.

21. ESTERHÁZY MIKLÓS TEMETKEZÉSI CZÍMERE

MÁSODIK KÖNYV.

GYERMEKÉVEK.

22. CZÍMER A FRAKNÓI VÁRKAPUN.

I.

KÖLCSÖNÖS szeretet s az együvé tartozás erős érzete képezte éltető s nagyra növelő elemét az Esterházyak kiterjedt családi körének. Követendő példányképűl e részben is a nagy nádor állott övéi előtt a család tiszteletre méltó patriarchájaként. Őt már közpályája küszöbén az «atyafiságos szeretet» bírta rá, hogy atyai örökéről föltétlenűl lemondjon vérei javára. Ezek viszont valóban példás ügyekezettel rótták le hálájokat s szerető ragaszkodással viseltettek nemcsak a nádor személye, de övéi iránt is kivétel nélkűl.

Osztatlanabb szeretet mégsem környezhette Esterházy Miklós nádor egyik gyermekét sem, mint az 1635. év kisasszony napján Kismartonban született *Palkót.*

Az ő zsenge gyermekévei már abba a korba esnek, melyben nagynevű atyja közpályáján a rövid verőfényt tartós ború váltotta fel. A nádor teljes életében mindennél

többre becsülte a családi kör szelíd örömeit. Minél inkább vágyódnia kellett ezek után a közélet sokszerű csalódásai mellől közhasznú élte alkonyán, annál nagyobb szeretettel karolta fel e szépen fejlődő fiacskáját, a ki testi és szellemi kiváló tulajdonaival korán igazolni látszék azokat a *jó jeleket*, melyeket a szerető atya gondos szemei mindjárt születésekor fedeztek föl rajta. A gyermek — Esterházynak Nyáry Krisztinával kötött boldog házasságából a hetedik,* — nagy reményeket ébresztett maga iránt. S hogy e remények annál bizonyosabban valósuljanak, előrelátó atyja már keresztelése alkalmával nagybefolyású összeköttetésekhez juttatta őt. «Körösztöltettem Pálnak, Lippay György cancellarius által. Körösztatyám volt a *spanyol király* képében *Joan Monroi* nevű követ, körösztanyám a *királyné* képében Catharina, Bethlen Gáborné fejedelemasszony,» — olvassuk Esterházy Pál herczeg gyermekkori *emlékezéseiben*.**

A nemes országnak még úgyszólván pólyáiban bemutatták őt gondos szülei, kik az országgyűlés rövid tartamára sem akarva tőle megválni, magukkal vitték a kisdedet Pozsonyba is, a hol elsőben nyugodott rajta szeme gróf Zrínyi Miklósnak. És övéi már itt úgy találták, hogy a gyermek «természete egyez» Zrínyiével; a mit serdültebb korában szinte kedvtelve emlegettek előtte.

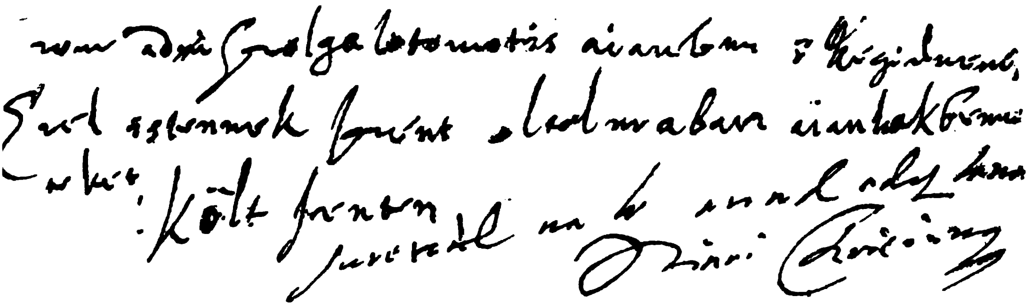
Esterházy Pál alig egy évtizedig élvezhette csak az atyai, s nem is egész hat évig az édes anyai szív szerető gondoskodását: de ez a rövid idő is elég volt arra, hogy

* Első gyermekök, *Magdolna*, 1625 július 19-én született, de már 1627-ben elhalt. A másodszülött *László*, 1626 Szilvester estéjén jött a világra. A harmadik, *Katicza*, 1628 augusztus 18-án született, de kivötte Isten e világból böjtmáshónak 13. napján 1630-ban. *Anna Júlia* született negyediknek 1630 böjtelő 28-án. Ötödik az 1632 böjtelő 19-én született, de csak másfél esztendeig élt *Mihály*, hatodik *Christina Mária* volt, ki 1634 január 17-től mindössze csak 11 hétig élt és Bicsén hala meg szegényke. V. ö. SZILÁGYI S.: A gróf Esterházyak *Családi Naplója*. Budapest, 1888. 7. l.

** Kis negyedrétű kötet, 89 beírt lappal. A kismartoni hgi fölevéltárban Rep. 85. Minden jelzés nélkül.

együttérző családja figyelmét lefoglalja magának. Egyetlen öcscse, *Ferkó*, csak 1641-ben jővén a világra, Palkó egy lustrumon túl maradt a család *legkisebb* gyermeke. Mint ilyen, beczézett tárgya lett atyja, anyja s összes hozzátartozói leggyöngédebb szeretetének.

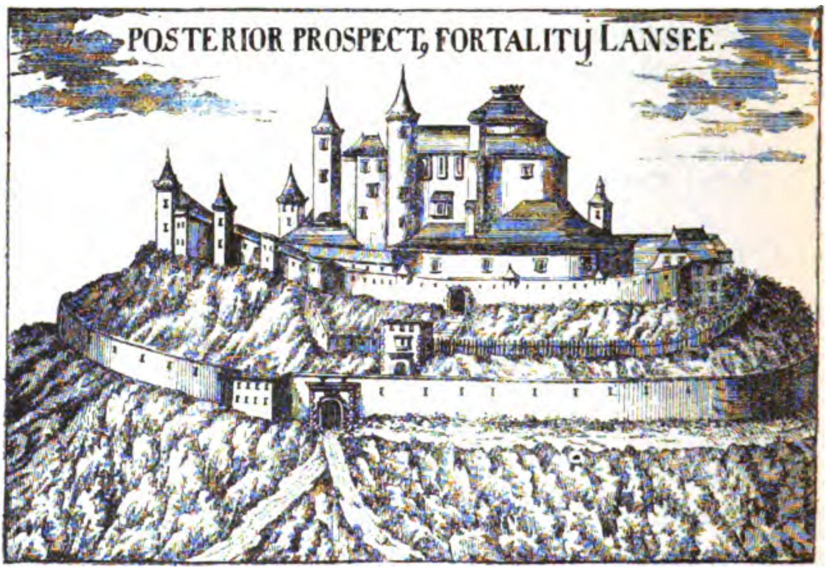
A nádori udvar ez idétt jobbára *Lakompakon* tartózkodott. Itt tölté Palkó is első gyermekéveit. Ezt a várat Lánzsérral együtt, melynek tartozéka volt, még a *dicső napok* emlékei avatták kedvessé Esterházy Miklós nádor szemében. De regényes szép vidéke úgy mint erődjének feltétlen biztonsága, egyébként is mintegy prædestinálták arra, hogy Nyáry Krisztina, gyermekeivel, szintén a leg-

23. NYÁRY KRISZTINA ALÁIRÁSA.

kellemesebb otthont találja fel a nádor e régi rezidencziájában, melylyel Sopron vármegye történeti irott emlékeiben már a XIII. század folyamán találkozunk. Béla király adományaként Kemény Lőrincz főispán birta. Corvin Mátyás utóbb Lánzsér egész uradalmát Mrakesnek adományozta, ki azt zálogon *Weiszpriach Ulrik* kezébe bocsátotta. Ennek fia, *János*, az uradalmat királyi jóváhagyással Teuffel Erasmusnak adta el 1548-ban, a midőn Weiszpriach János Zsuzsanna lyánya, Teuffel Kristófné is Erasmusra ruházta át Lánzsér iránti összes jogait. Erasmus azonban a török ellen Palást mellett vitt ütközetben fogságba jutván és utóbb Konstantinápolyban feje vétetvén:

fivérei, Kristóf, György és Endre, Lánzsért a Teuffel Erasmus által újonnan épített *lakompaki* várral együtt *Oláh Miklós** esztergomi érseknek 1553-ban örök áron eladták. A protestáló női ág e szerződés ellen emelt kifogásaival a rendes perútra útasíttatott. De az érsek még ugyanazon 1553. évben, Teuffel Erasmus defectusa folytán, királyi adománylevelet is eszközölvén ki magának, a megvett uradalom birtokába törvényesen statuáltatott. 1561-ben királyi engedélyt nyert, hogy birtokairól szabadon ren-

24. LÁNZSÉR KÉPE.

delkezhessék. S már a következő esztendő folyamán úgy végrendelkezett, hogy Lánzsér-Lakompak birtokában az élethossziglani haszonélvezet Szászvárosi Oláh Mátyás nevű fivére- és két nővérének gyermekeit illesse ugyan, a tulajdonjog azonban az ő halálával kizárólag Orsolya nevű testvérének fiára, Oláh-Császár Miklósra szálljon. Az érsek

* *Oláh Miklósnak* kora legelőkelőbb miniatora által diszített joglevelei egy hártyaoklevél széldíszletei közé festett *térdeplő képmásával* s az uralkodóház tagjainak miniatur-képeivel a kismartoni hgi főlevéltárban Rep. 2. és 3.

1568-ban elhunyt. S követték őt a halálban csakhamar testvérei is. Oláh-Császár Miklós tehát egyedül maradt az uradalom birtokában. Neje Zlunyi Anna volt, a Frangepánok ősrégi neméből. Oláh-Császár Miklósnak ettől egy Kristóf nevű fia, kinek utódairól semmit sem tudunk s egy *Orsolya* nevű leánya maradt. Ez a leány lett a lánzséri s lakompaki várak örököse. Utóbb Dersffy Ferenczczel

25. OLÁH-CSÁSZÁR ORSOLYA, DERSFFY FERENCZNÉ.

házasságra lépvén, ugyancsak Orsolya nevű leánynak lőn anyjává, a ki egyedüli örököse is maradt a lánzséri uradalom birtokában. Dersffy Orsolya első házasságban Mágócsy Ferencznek lett nejévé, kitől gyermeke nem született. Másodízben aztán, mint fönnebb elbeszéltük, *Esterházy* Miklóssal lépett házasságra, kit *István* fiával ajándékozott meg.

Esterházy Miklós tehát Dersffy-jogon birta Lánzsért s Lakompakot, mely várak a nagynevű érsek által ki élete jórészét a kir. udvarban töltötte s a kit I. Ferdinánd magyar király, leányának keresztapaságával tisztelvén meg, mintegy rangbelijéűl ismert el, minden igényt bőven kielégítő módon lettek felszerelve. De Esterházy maga sem kímélt költséget és fáradságot, hogy rezidencziája egy ország királyi helytartójához mindenben méltó maradjon. A fényűzéssel, melyet e részt megengedett magának, öntudatos szolgálatot tett a *nemzeti ügynek.* Mert a Habsburgok trónrajutása óta az országból hiányzó magyar királyi udvartartást itthon úgy a hogy pótolni, természetszerűleg a nádor lett hivatva.

A nádor Lakompakon is pompás udvart tartott. Testőrző kék hajdúkkal vette magát körűl s a vele méltatlanúl ellenkező Pázmány nagy bosszúságára semmit el nem mulasztott, mit hivatalának méltósága és személyes biztonsága tőle a külsőségekben is megkívánt.* A testőrei részére kiadott *«hadi szabályzat»* gondolkozásmódja előkelőségének és humanus voltának egyaránt fényes bizonyítványa.**

S ezek a jól fegyelmezett testőrök voltak mégis azok, a kiknek részéről legelőször forgott veszedelemben a nagy nádor kedvencz Palkó fiának testi épsége. Mert midőn

* «Panaszolja Uram jóakaratját és értékemet is Kegyelmed, s kiváltképpen fizetésemet, noha azt nem úgy nekem, mint mellettem levő bandériumjának fizeti ő felsége. — E mellett *tartok magamérból* még annyi szolgát, a mennyi a banderium volna, s nem szintén bolondságomból, avagy a mint kegyelmed ítélte, *magam pompájáért,* hanem hazánk bizonytalan állapotjáért, a kiből kifutnom engem kötelességem nem enged.» A nádor levele Pázmány cardinálishoz. Kismartoni hgi főlevéltár. Rep. 71.

** «§. 5. Mindegyik föltétlen rendelkezésre álljon az ország nádorának parancsára együtt vagy külön, a hogy jön vagy a szükség hozza magával. §. 6. Gyermekágyas asszonyokat, szűzeket, aggokat, lelkészeket, predicátorokat és egyházi szolgákat a vitézek ótalmazni tartoznak, s őket megsérteni testi fenyítés terhe alatt tartózkodjanak. §. 29. Ekét, malmot, sütőkemenczét és bármi oly dolgot, a mi általános szükségletre szolgál, meg kell kímélni *ellenséges* vagy barátságos földön egyaránt.» A nádor *lakompaki őrségének* hadi articulusai 1631-ből, a kismartoni hgi főlevéltárban. Rep. 79.

anyjának, Nyáry Krisztinának, névnapját ünnepelték Lakompakon, az örömlövéseket tévő hajdúk egyikének puskája véletlenségből golyóra volt töltve s a kilőtt golyó az ablak keresztjébe fúródott, úgy hogy az ablakból kinéző gyermekek csak hajszállal menekültek meg a haláltól, Pál nővérének, Esterházy Anna Júliának, kezét horzsolta könnyen a golyó.*

II.

MIKOR Esterházy legidősebb fia, István, megnősült és Lakompakot kezéhez vette, a nádori udvar Lakompakról Fraknóra, onnan fél esztendő mulva Semptére, majd pedig Nagy-Szombatba költözött, hol a nádor — ki 1637-ben Losy Imre érsek posztóutczai palotáját örök áron megvette, — ezentúl sokszor heteket, sőt hónapokat töltött, kivált télen; részint hogy hanyatló egészségét a jóhírű Jung Ábrahám orvossal ápoltassa, részint hogy nagyheti ájtatosságát az általa épített egyetemi szentegyházban végezhesse.

Itt látta Palkó is legelsőben a nagypénteki processiót, a feldíszített úr-koporsót, és e mellett «a franciscánus barátoknál bizonyos csudálatos angyalok járását», a mit sokáig nem bírt elfelejteni, «nem tudván, micsoda látás légyen az».

Ez idétt hozták melléje Esterházy Sándort, az újvári vicegenerális fiát; kivel azután együtt nevelkedett és tanult. Eleinte bizonyos Bornemisza János volt a tanítója. Csakhogy ez pædagogiai hivatottságát rövid idõn alaposan discreditálta.**

* Emlékiratai.

** Sándorka atyja Érsekújvárból gránátalmákkal lepte meg kis öcscsét, Palkót. «Midőn azt megszerettem volna s enni akarnék belőle,» — panaszolja a gyermek

A két gyermek mentorságát azután Tordai János præceptor vette át. Az ő felügyelete mellett mentek 1639 karácsony táján a Dunántúlra. «Mert engem» — írja Palkó — «Esterházy István bátyám uram elkért s Lakompakra vitetett, a hol, igen szeretvén, lovat s holmi más ajándékot adott nekem. A farsangot is ott töltöttük. 1640 bőjtre pedig *Kis-Martonba* jöttünk. Husvét napjaiban, midőn atyámuram a szentegyházba ment a franciskanusokhoz, engem lóra ültettek s úgy mentem a hintó mellett, ugyanazon lovon ülvén, melyet Esterházy István bátyám uram adott. — Pünkösd után megint elkért bátyám uram engem atyám uramtól Lakompakra.»

Itt töltötte aztán a gyermek az egész nyarat, s csak őszre kelve mentek át a nádornéval Semptére, a hol Nyári Krisztina a következő 1641. év január 17-dikén utolsó magzatának, az erőteljes Ferkónak, életet adván, maga — rövid szenvedés után — örök álomra húnyta le szemeit.

Palkónk elvesztette a gondos, szerető anyát. Atyját pedig teljesen megtörte e csapás. Emésztő bánatával anynyira magába zárkozott, hogy környezete hiába kisérlett meg minden vígasztalást. Mikor a közeledés minden kisérlete hiúnak bizonyúlt s a nagyúr senkit maga elé bocsátani nem akart: Esterházy Dánielné a kis kedvenczre, Palkóra gondolt. Ehhez képest — olvassuk a gyermek emlékezésiben — «erővel beküldött, hogy vigasztaljam atyám uramat. Én azért nem mervén szintén elejébe, csak a kárpit alól dugtam ki a fejemet és sokáig néztem atyám uramra; kit midőn látott volna, reám tekintett, de sem-

idézett naplójában, — «Bornemisza János álmából nagy haraggal fölserkenvén, kijött kamarájából s összetörve egy pomogranátot, héjastól kalánnal a számba tolta. Visszarántva a kanalat, egyik felső fogamat is kivonta; midőn pedig a mellette való is inogna, azt kalapácscsal beütvén, azután kipökette velem. Mely dolgáért igen megharaguván atyám uram, kicsapatta az udvarból Örsi Zsigmond kapitány uram által.» Kismartoni hgi főlevéltár, i. h. 7. lap.

mit sem szólott. Én is azért csakhamar kiszaladtam, gondolván, hogy talán haragszik reám.

Másnap újra beküldtek az asszonyok. Akkor is csak a kárpit mellől néztem ki, de megint rám tekintvén, semmit nem szólott egyebet, hanem hogy mit akarok? Nem mertem ott tovább lenni, a hol láttam iszonyú sírását atyám uramnak. A falhoz tartva fejét, jajgatott nagyon.»

Harmadnap kalácsot adott Esterházy Dánielné a gyermeknek s czukrot is igért, ha bemegy s tréfálkozik a bánkódó nádorral. A kárpit mögűl most «*Gyöszte*, *Kuszi!*» megszólítással hitta elő kedvenczét a megtört atya, ki a gyermek ártatlan nyájaskodásán megmosolyodott végre és meghagyta, hogy mindennap bemenjen hozzá, mikor magánosan vagyon. «A minthogy ebédet, vacsorát mind vélle köllött ennem ennek utánna. Bőjtben eltemetvén szegény asszonyom anyámat, jöve híre, hogy Esterházy Istvánné ángyomasszonynak leánya lett Lakompakon. Mi is azért a temetésről Nagyszombatból Sentére jöttünk s onnan a husvéti ünnepek után Kismartonba.

Midőn pedig ott volnánk júniusban, hozák hírét szegény István bátyám halálának, ki Bécsben holt meg, s onnan aláhozatván, Nagyszombatban temették el. Minket pedig Julianka nénémmel együtt Lákompakra kívánt Turzó Örzsébet nénémasszony, szegény Esterházy István uram özvegye.*

Itt történt, hogy Palkónk Thurzó Erzsébet leányával. Orsolyával, beteg nagynénjénél játszadozván, a kismartoni ferenczesek guardiánja, páter Stracz, egy olaszországi franciscanussal meglátogatta a beteget s midőn eltávoztak, az idegen szerzetes azt jósolta Palkó felől, hogy egykor atyja székiben fog űlni s az ágyon ülő kis leánykát (Orsolyát) nőűl veendi. Ez utóbbi jövendölés még inkább megkedveltette Palkónkat Thurzó Erzsébettel, ki ezután nem

* I. m. 17. és 18. ll.

is eresztė el őt maga mellől. Ott maradt egész nagynénjének haláláig, ki 1642-ben, ugyanaz nap, ugyanaz órában halt meg, mint egy évvel előbb férje, Esterházy István.

Thurzó Erzsébetet Nagyszombatban helyezték örök nyugalomra. Leányát, Orsolyát, Palkónk atyja saját gyermekeivel Nagy-Héflányba vitte.

Itt élt az özvegy nádor szerettei körében, a kik között *Anna Júlia* már gyönyörű hajadonná fejlődött. Ő volt az özvegy nádor házának legszebb ékessége. Testi bájai s művelt szellemének kiválósága egyaránt alkalmasok valának őt a nagyúri ház sokszor fejedelmi vendégekkel dicsekvő társaskörének központjává emelni. Kortársai, úgy a hazaiak, mint a külföldiek, föltétlen hódolattal adóztak a művelt lelkű úrhölgy elragadó tulajdonságainak, melyek által hasonlíthatlanúl kimagaslott a korabeli hajadonok legelőkelőbbjei közűl.

Kezéért ama kornak legelőkelőbb fiai versenyeztek. Mindenekelőtt Zrínyi Miklós, a költő, látogatott el a héflányi kuriára, a végre, hogy Julianka nénémet elvegye — írja Esterházy Pál az ő emlékezéseiben. — «A kertben sétálván azért, Zrínyi uram engem meglátott és magához hívott. S kezemet fogva fölemelt a földről és megcsókolt, mondván Tar Mihálynak, a ki akkor ott állott:

— Nem sok ember tudja, micsoda gyermek légyen ez! — Kire mondá Tar Mihály:

— Talán szerencsés leszen, mert hetedik gyermeke az úrnak; igen is szereti, majd jobban a többinél. — Kire felele Zrínyi Miklós:

— Bár sok ilyen gyermek volna Magyarországon! — Kit én ugyan igen szívembe vettem akkor, s tekintvén Zrínyi uramat, eszembe vettem, hogy *egyféle természetűek vagyunk*, kit nékem atyám uram esztendővel azelőtt megjelentett vala.

Azon kertbe néném asszony is kijött, kit meglát-

26. ESTERHÁZY ANNA JÚLIA ARCZKÉPE.

ván azután megírt Zrínyi Miklós uram megkedvellett s kívánta is házastársúl elvenni; mely dolog, a mint hallottam, mások miatt múlt el. Nem sokára azután jött el Nádasdy Ferencz uram, a ki is kérvén néném aszszonyt, oda adták neki, s az 1643.* esztendőben a lakodalma is megvolt Kismartonban. Vőfély Illésházy György uram volt, a császár képi Lippay György esztergomi érsek, lengyel király követje egy Kazanovszky nevű lengyel úr volt, a ki igen kívánta volna nénémasszonyt Casimirus herczeg számára, a ki azután lengyel királylyá lött. Mert Bécsbe jövén Casimirus herczeg, ki László lengyel király öcscse volt, Kismartonba is eljött vala, a hol néném asszonyt megszemlélvén, megszerette, s igen kicsinyben is múlt, hogy el nem vette, hanem hirtelenséggel meghalván bátyja, a királyságra kelletvén menni, ángyát vötte el, a kitől semmi maradéka azután nem lőn; az franczia asszony volt. És így a lakodalom megszolgáltatván, hazavitte Körösztúrra Anna Júlia néném asszonyt Nádasdy Ferencz sógor uram, a hol is nagy pompával való vendégség tartatott nagy főurak jelenlétében.»

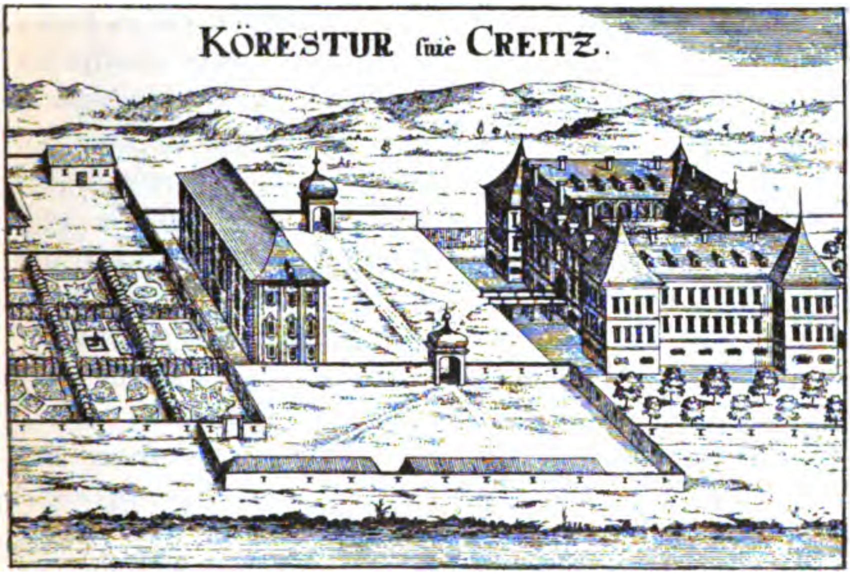
Az 1644 február 6-án végbement családi ünnep, melylyel Esterházy Anna Júliának és gróf Nádasdy Ferencznek, a későbbi országbíró- s belső titkos tanácsosnak lakodalmát megülték, a legszélesebb körökben keltett érdeklődést s méltó büszkeséggel töltötte el az örömben részes két főúri családot. Az öreg nádor örömét fokozta még az a reá nézve épen nem közönyös körülmény, hogy a vejével folytatott tudományos hitvitázó eszmecserének sikerült Nádasdyt a kath. egyház hívéül megnyernie.

Nem hiányoztak a leghatalmasabb főemberüket vesztett protestánsok táborában olyanok, kik gúnyosan híresz-

* Ezt a tollhibát maga Esterházy Pál helyesbítette a *Családi naplóban*, a hol nénje lakodalmi ünnepét helyesen 1644 február 6-ára teszi. L. Szilágyi S. i. m. 8. l.

telték, hogy Nádasdy nem a nádor meggyőző érvei, hanem a leányának szép szemei miatt tért vissza atyái hitére. Jóllehet Nádasdynak meggyőződésből történt áttérését egész későbbi élete igazolja.

Emelhette a főúri nemzetség családi örömét az a kitüntető figyelem is, melyet Eleonora császárné tanúsított Anna Julia iránt, szeretete jeléűl arany mellkereszttel ajándékozván meg őt.*

27. KÖRÖSZTURI KASTÉLY.

Nádasdy egy negyedszázadon át élvezte a jótékony hatást, melyet emelkedett szellemű neje valódi őrangyalként gyakorolt az ő nagyratörő lelkére; családfáját pedig tizennyolcz új névvel gazdagította.

* Egyéb ékszereinek gazdag jegyzékét lásd a kismartoni főlevéltárban: «Consignatio Clenodiorum et aliarum prætiosarum rerum Herulæ Juliæ Esterházy traditarum.» Továbbá «Consignatio rerum aurearum et argentearum Ctæ Annæ Juliæ Esterházy assignatorum.» És «Specificatio nonnullarum vestium et mundorum muliebrium Com. Juliannæ Esterházy in frustris 3 consisten.» Rep. 7. Fasc. C. N. 27, 28, 29 és 30.

III.

Az ódon* nagyhéflányi udvarház elvesztette Anna Júliában azt a vonzerőt, melyet eddig a főúri világ legkiválóbb ifjaira gyakorolt. Megint szűkebb és csendesebb lett Palkónk körül a családi kör, melyből a felsőbb tanulmányait végző László gróf már előbb kivált s a melyben most már csak három gyermek: Mária, Pál és Ferkó marad állandóan az özvegy nádor körül, ha őt e kedvencz tartózkodási helyéről országos gondok el nem szólítják.

A kisded Ferkó, alig öt éves nőtestvérével, még női gondviselést igényel. De a már nyolcz esztendős Palkó nevelésére s első oktatására a nagy nádor maga is közvetlenül befoly. Méltán feltehetjük róla, a ki Laczkó fiát tizenhatodik születésnapjára oly rosariummal lephette meg, melyet érte tizenöt éven át *mindennap* elimádkozott,** hogy ájtatosságát élete utolsó éveiben otthon tanuló Palkójával együtt végezte. Sámuel sem nyerhetett vallásosabb nevelést az Úr templomában, mint Esterházy Pál a tisztaerkölcsű szülői házban. Édes anyja hitbuzgóságának örök emléke maradt irodalmunkban. *Hajnal* Mátyás maga beszéli, hogy «*Jézus szive*» czímű imakönyvét, melynek ájtatos énekei közt a régi magyar egyház legszebb himnuszait mentette meg az elfeledtetéstől, egyenesen Nyáry Krisztina buzdítására írta meg. *Kopcsányi* Márton pedig «*A Bódog Szűz Mária Élete*» czímmel

* Ipolyi *tévesen* mondja (i. m. 82. l.), hogy a kismartoni szűk és régi váracs nem szolgálhatván kényelmes lakásúll Esterházy Miklós «mire nádorrá lett, tágasabb lakot *épített* közelében fekvő birtokán, melyet maig is Kis-Udvarnak, németül Höfleinnek neveznek». — Nagyhéflányi curiáját a nádor csak 1630-ban *vette* készen az ebenfurthi Unverzagt bárói családtól. L. kismartoni hgi föltár. Fasc. S. nro 543. Rep. 9.

** V. ö. Excellentissimi Nic. Esterházy Imago elogio adumbrata etc. Tyrnaviæ in Palatinali Soc. Jesu Templo ad castrum doloris 1645. Decembr.

megjelent munkáját Palkónk anyjára vonatkoztatva fejezte be ily imádsággal:

Nyerj ennek a leányodnak
Ki oka volt e munkának,
Életed hirdetésének,
Erkölcsöd követésének,
Egészséges sok napokat,
Mennyei szent áldásokat;
Hogy az áhítatosságot
És isteni szolgálatot
Jószágában plántálhassa,
Az után Krisztust láthassa.

Hogy édes anyját Szűz Mária szobra előtt könyben úszó szemekkel látta ajtatoskodni, azt Esterházy Pálnak saját elbeszéléséből tudjuk.* S a fejlődő gyermeknek nemcsak vallásos, de hazafias érzületére sem maradhatott mély hatás nélkül, ha az édes anya ajkairól ily fohászt hallott:

Magyarország Pátronája
Mennynek, földnek királynéja.
Hozzád óhajtók gyámola
Bánkodók vigasztalója!
— — — — — — —
Tekints a te oltalmadra
Bízott Magyarországodra,
Kinek nyargalja mezejét
Mohamet, s fogyatja népét.
— — — — — — —

És ez a Mária-cultus, bensőségéből, Nyáry Krisztina elhúnytával sem veszített a nagy nádor otthonában. Ellenkezőleg. Épen az ő mély meggyőződésből fakadt s erős nemzeti érzülettel párosúlt katholicismusa képezte első szellemi táplálékát Palkó fia szerető gondoskodással fejlesztett szellemének is.

* L. Esterházy Pál: »Mennyei korona« stb. Az 1696. évi kiadás 35. l.

A kath. vallástan és az elemi ismeretek kőrén túl még atyja életében és az ő felügyelete alatt kezdte lerakni a gyermek Pál kora minden tudományosságának alapját; jókor hozzá látott a latin nyelv tanulásához. S ebben is oly haladást tett hogy — mint látni fogjuk — nyilvános iskolázását a *parva* mellőzésével mindjárt a *principián* kezdhette meg.

De a nevelő elemek közül édes atyja kezében, az igaz és jó mellől, a *szép* sem hiányzott. E harmadik, nem kevésbbé fontos képző-eszközt különösen a zene korai tanítása útján vitte bele a nagy nádor fia tanulmányainak rendszerébe. S hogy zenei gyakorlatai szintén a legjobb alapból indúltak ki: arról meg lehetünk győződve, ha tudjuk, mily messzire elhatott Esterházy Miklós udvari zenészeinek jó híre. Hárfását Bethlen Gábor is kölcsön kérte tőle, fejedelmi lakodalmának ünnepi hetére.*

A zenei gyakorlatok mellett *Nagyhéflány tanulószobájában* a rajzolás alapvonalai egészítették ki azt a keretet, melyet azon kor oktatási rendje a gymnasiumi tanfolyam kezdő fokára nézve megállapított. Csakhogy itt az oly szívesen látott múzsák idő előtt elhallgattak. A fegyverkezés zavarta el őket.

Inter arma silent musæ.

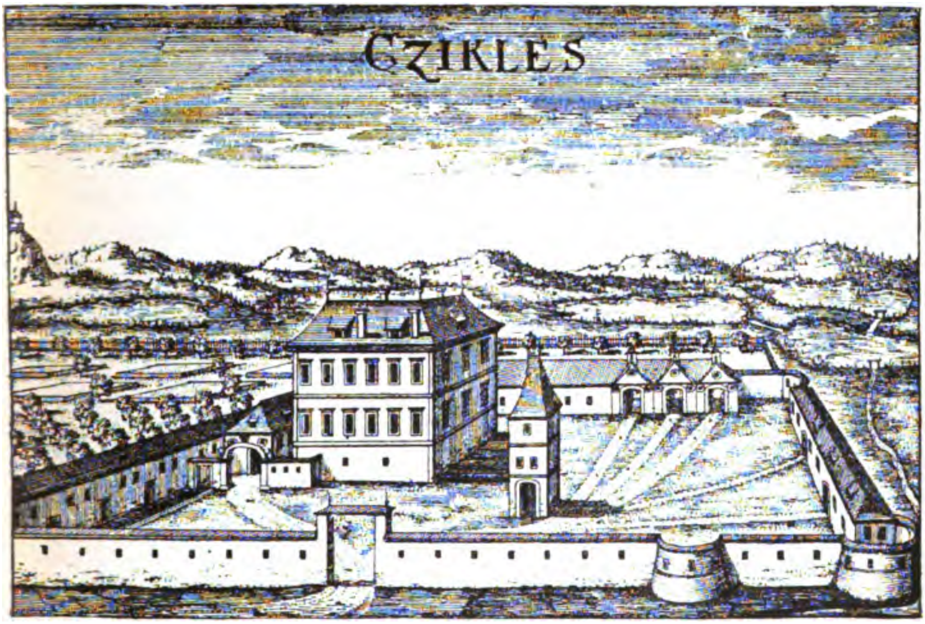
«Csakhamar — írja 1645. évi emlékezéseiben *Esterházy Pál*, — hadi hír hallatott, hogy az erdélyi fejedelem, Rákóczy György, ki akar jőni a császár és Magyarország ellen, a hová atyám uramnak is el kőlletett azon Rákóczi ellen menni, fölültetvén a vármegyéket. Minket azért Fraknóba vittek. — Esterházy László bátyám uramat is oda hozták a többi úrfiakkal együtt: úgymint

* «Kérjük Kegyelmedet szeretettel, egy heti szolgálatra csak szinte a maga hárfását bocsássa ide. Kegyelmedet assecuráljuk, a lakodalom után ismét Kegyelmedhez bátorságossan visszakísértetjük.» A fejedelemnek Esterházy Miklóshoz intézett eredeti leveléből közli Horváth M.: «Kismartoni regesták». A *M. Tört. Tár* 1861. x. k. 8. l.

Esterházy Tamás, Sigmond, Gáspár, Mihály, György, Miklós uraimékkal. Ezeken kívűl Balázsi Imrét, Révai Eleket is.

Azomban atyám uram a több magyar urakkal s hadakkal Pozsony felé ment s onnét Kassa alá, a hol sokáig késvén, megtértek a hadak.

A suecus is másfelől Morvát rabolván Bécs alá jött, sok városokat vévén meg, annak utánna sánczokat vetvén,

28. A SIKLÓSI UDVARHÁZ.

azokat a császár népe vissza vette számtalan sok ostrommal s lövéssel, mely lövéseket ide Fraknóban is hallottunk.»

Ugyanakkor, mikor annyi sokan lettünk volna Fraknóban, építette atyám uram a *torony felső részit*, kinek tégláit úgy vittük föl mindnyájan, hogy egyik a másik kezébe adta a téglát, az utolsó épen a torony tetején lévén, a földre tette és így egy nap az egész téglát fölvitték s az után béfödvén, Szent Mihály archangyal képit tették

föl, kinek tisztességére épittetett, s a vár is tutéléja alá adatott az egész Esterházy familia megmaradására.

«Megbetegedvén Esterházy Dániel uram a táboron, Nagy-Heflányba vitette magát, kinek nehezebb voltát megértvén atyám uram, Dévénnél lévén akkor a tábor s Bécs felé sietvén Leopold herczeg a német táborral, általjött a Dunán s ment egyenessen Heflánba, a holott megkönnyebbedvén Esterházy Dániel uram, már fönn járván, nagy véletlenül atyám uram betegedett meg, a hová alá hivattattak Esterházy László bátyám uram s a többi úrfiak, úgy mi is harmad nap múlván.

Megnehezedvén azért atyám uram, egy újkörösztény Doctor valami aurum potabilét adott be néki, sőt a császár Doctora is Bécsből alájött, kit Doctor Puchonak hittak: de mindazok is nem használhattanak, kihez képest a nyavalya is öregbedvén, die 11. septembris éjfélkor sok imádságok s sacramentomok elvétele után, a fölső kis szines házban a nyári palota mellett, Istenének kiadta lelkét hatvanharmadik esztendős korában. Kinek meghidegült tetemét ugyanazon nyári palotában kinyújtóztatták s azután a kismartoni pater franciscanusok kalastromában lévő kápolna alá tették egy héttel halála után. A midőn pedig a kismartoni barátok körösztel éppen Heflánba mentenek és a testet a szőnyegről föl akarnák venni, pater Lamermán nevű jesuita, a császár gyóntatóatyja, oda érkezék, ki fogván az én kezemet, vitt Esterházy Dániel, Révay László és a többi atyafiak eleibe mondván: «Ha az Esterházy familiának javát s megmaradását kivánjátok, ennek a kisdednek Esterházy István leányát el köll feleségül venni.» Kit nékem annakutánna is Esterházy Dániel uram sokszor előhozott.

29. LIPÓT FŐHERCZEG, PASSAUI PÜSPÖK.

IV.

FÉRJHEZ adott leánya, *Anna Julia* mellett, második házasságának még négy kiskorú sarja: *László*, *Pál, Mária* és *Ferencz* siratta Esterházy Miklós nádorban a legjobb atyát.

Nevelésök felől, «mivel im aprón maradnak szegények árvául», a gondos nádor már 1641-ben következőleg intézkedett:

«Laczkó fiam, mivel ezek között ő az öregbik, huszonegy esztendős koráig Esterházy Dániel öcsém uram fiaival, a kik most is mellette vannak s kik mindenkor hárman legyenek mellette, tanuljon együtt. Azután huszonkét esztendős korában, ha meg akar házasodni, hogy el ne vonja őt a test és világ, az atyafiak tetszéséből házasságra adhatja magát; de mindaddig a neki hagyandó jószágimban nem akarjuk, hogy dispositiókat vegyen föl és azok jövedelméhez nyúljon, hanem adminisztrálják a tutor atyafiak s ezek adják meg neki azt, a mi szükségére való (hogy valamint maga disponálván, abból ne csak haszontalanságra ne keljen a jövedelem, de pusztulást is tehetne vele a jószágban s a mi ennél is nagyobb, — a mint mostanában az ifjúságok vannak, — kipusztítaná a jó erkölcsből is vele magát). Házasságra adván magát a megnevezett esztendőben, kezébe eresztheti neki rendelt jószágomat, de csak szintén akkor, vagy igen kevés idővel azelőtt, úgy azért, hogy akkor is a tutor atyafiak tanácsával éljen, s azt is vegye (feleségül), a kit ő kegyelmök javall. De idegen nemzetbe nem akarom hogy öltözzék; nem a más nemzetségekhez való idegenségből, vagy azoknak megvetéseért, hanem az idegen erkölcsök összeelegyítésének eltávoztatásáért, a mi igen

ritkán hoz jót, kiváltképen a mennyire már ment azoknak állapotjok. Hanem ha valamivel alacsonyabb rendű lészen is magánál az, vegye maga nemzetét, az atyafiak jó tetszéséből. A míg pedig tanulásban lészen, fölnevelkedvén, addig gyakorolhatja az Udvart is néha, és ösmeretséget vehet mind ő felségöknél, mind egyéb uraknál; de maga szabadságára jutván, nem akarom, hogy az Udvart gyakorolja ifjúságában, nem az udvarért, hanem a külső társaságért.

Az alatt pedig kímélve kívánom, hogy költsenek, s a három bátyjára és magára négy ezer forintnál többet ne erogáljanak esztendőnként. Tizenkilencz-húsz esztendős lévén Laczkó, valamivel szaporíthatni a költséget, de nem sokkal.

Azonban ha bátyjai, kik most vele tanulnak, vagy előbb végeznék studiumokat Laczkónál, vagy valamelyik közülök tovább is akarna tanulni: kívánom és hagyom, hogy a ki közülök öregebb tudományokra nem akarna is menni, — in signum gratitudinis, — egyéb jó akaratján kívül ezer forinttal tartozzék Laczkó annak, s a fraknói és kismartoni jövedelemből adják meg neki. Ha pedig az öregebb studiumokat is continuálni akarnák, a mint látom, hogy atyjok is kívánja tőlök: tanulásukig mindeniknek nevezett jószágaim jövedelméből négy-négyszáz forintot adjanak a tutor atyafiak, avagy Laczkó is, ha a fölül megírt mód szerint kezébe venné jószágit, minden egyéb jóakaratot is mutatván mindezekhez, a kikkel együtt tanult s mind többi atyjafiaihoz is.»

«Palkó fiam állapotát pedig a mi nézi, nevelését annak is a szerint kívánom és hagyom lenni, mint Laczkónak, — igen præcaveálni kívánván, hogy míg implete huszonegy esztendős nem leszen, addig Isten éltetvén, az iskolát el ne hagyja. Azután azon tanúságot adom neki is, mint bátyjának, Laczkónak, ki — mivel majd kilencz esztendő-

vel idősebb, — gondviselést vehet öcscsére a többi öreg atyafiakkal együtt, mindenekben azok jó tetszésével is élvén.»

Mária leányának kiházasítására, valamint az ekkor még kisded Ferkócskának felnevelésére nézve is — Esterházy Dániel mellett — ugyancsak Lászlóba helyezi reményét a nádor, mondván: «Kérem a tutor atyafiakat, vegyenek fel ez iránt is gondviselést, kire vigyázzon *Laczkó fiam is; sőt már ő akkor oly ember lehet, ha él, hogy maga is végbe viheti.*»[1]

És László, ki iskoláit Bécsben végezte, bár atyja halálakor (1645 szeptember 11.) még életének huszadik évét sem töltötte be,[2] csakugyan egyesítette magában mindazon erényeket, melyek őt a nagy végrendelkező beléje helyezett reményének igazolására képesítették. Méltán állíthatta ki részére III. Ferdinánd már 1642-ben a korengedélyt, nem kételkedvén, hogy Esterházy László gróf kiváló lelki tulajdonainál fogva ily ifjan is képes leend tekintélyes jószágainak sikeres kormányzására.[3]

Mindamellett sem volt fölösleges a szeretetteljes gyámkodás, melyre a fiatal fraknói gróf érdekében tapasztalt nagybátyja, Dániel, már a nádor végrendelkezésénél fogva is, hivatva érezte magát. Ő volt (mint a győri püspök 1645 október 14-én hozzá intézett levelében találóan megjegyzi) még életében a boldogúlt nádornak főgondviselője s holta után is kétség nélkűl valóságos, és nemcsak pro

1 A nádornak 1641. évi magyar *végrendelete* a Függelékben.

2 «Az én szerelmes gróf Esterházy Lászlómat adta Isten e világra 1626. esztendőben, úgy mint új esztendő estin.» Gróf Nyáry Krisztina sajátkezű jegyzete a nemzetségi protocollumban. Kismartoni hgi fölevéltár.

3 «Wan wir dan genedigst angesehen solch sein demüttigiste bitt, Vorderist aber, dass Er Uns seines guetten Verstands und qualitæten solcher gestalt berühmt wirdet, dass nicht zu zweifllen Er werde zu Uebernehm: und Administrierung solcher Güetter genugsamb habilis, tauglich und geschickt sein...» Venia ætatis für Ladislao Esterházy. Wien den 28. May 1642. Kismart. hgi föltár Rep. 5. Fasc. 9. nro 78.

forma, testamentariussa, egy lévén szegénynyel ő kegyelme és legkedvesebb előtte. A világ- és emberismerő jó rokon tanácsára pedig, ha valaha, úgy épen most volt szüksége a nádor legidősebb örökösének; mert a mit gróf Esterházy Miklós már végrendelkezése idején előre látott, hogy t. i. halála után zálogos kismartoni jószágára vágyódni fognak a szomszédok, az csakugyan bekövetkezett. És bekövetkezett oly oldalról, a honnan ez legkevésbbé lett volna várható. — «Elhigye kegyelmed,» — írja Dániel úrnak ismét Draskovich György győri püspök,* — «hogy azon vagyon *Nádasdi* uram, hogy kezéhez vegye azon jószágot: harminczezer forintot ígért auctiót, huszonötezer forintot letett, mellyet már el is költött a kamara, s jó a Camorának az auctió; de ha szintén cedálni kell is kegyelmeteknek a jószágot Nádasdi uramnak, mikor teszi le ő kegyelme azt a nagy sommát kglmeteknek, melly azon a jószágon vagyon, honnét teszi annak szerét, s bár belé tudgya is a felessége dossát, 60,000 frtot, a mint beszélli, de még sok kívántatik hozzá, károssa marad kegyelmetek.»

Majd meg arról értesül a püspök, hogy Nádasdy Kis-Marton örökös urának híja magát s azt igen bánja, «hogy a szegény úr (Esterházy Miklós) olyan testamentomi rendelést tett: hogy ha férfiúi magva szakadna, tehát az ő kegyelme Dániel uram gyermeki succedáljanak s ne a leány-ág. Hiszen proprius acquisitor bonorum szabadon disponálhat akárhol is!» — «Megcsalatkozott szegény úr a Veibe,» — írja Draskovich egy más alkalommal, — «nemcsak határt mutat, a mint a horvátokról szokták mondani, de a házból is ki akarja az övéit rekeszteni. De hiszem Istent, hogy kegyelmeteket is nem hagyja ő szent fölsége; ha kegyelmetekkel volnék, inkább letenném azt az

* V. ö. Győrött 1646 február 17-én kelt levelét. Kismartoni herczegi főlevéltár. Rep. 71. Fasc. 3. nro 130.

auctiót, mellyet Nádasdi uram ígért s valamivel többet is, és nem hagynám másnak Kismartont.»

S Fraknó örökös urának, — jó gazda lévén, — módjában volt e tanácsot követnie. Nagybátyja éberségének pedig sikerült az idejekorán értésére jutott fondorlatokat ártalmatlanokká tenni. Gróf Esterházy László még jókor nyújtotta be ajánlatát, mely sógorának a kamarával Kis-Marton időleges birtokbavétele iránt eddig folytatott alkudozását tárgytalanná tette; 1648-ban pedig hatvanötezer

30. FRAKNÓ VÁRA NYUGOTRÓL.

forintnyi auctio fejében III. Ferdinánd örökjogú adományakép biztosította maga és övéi részére az eddig zálogos kismartoni uradalmat,* melynek immár ő lett — atyja végintézkedése szerint — a fraknói vár- és jószággal egyetemben háborítlan ura és birtokosa, kifizetvén Nádasdy Ferencz gróf kezére is az Esterházy Anna Julia grófnő hozománya fejében neki járó hatvanezer forintot.

* 1648. — 30-a Septembris, Donatio Ferdinandi III, super Arce et Bonis Kis marton. Rep. 9. Fasc. X. nro 24.

A kismartoni szép jószágot tehát Esterházy László kapcsolta véglegesen a család törzsvagyonához. Ezt hirdeti a kismartoni várkastély falazatába illesztett emléktábla is:

KISMARTON

ME A MATHIA CORVINO REGE PRO CORONA HUNGARIÆ ARCHIDUCATUI AUSTRIÆ, TITULO PIGNORIS ELATAM RARA FIDELITAS COMITIS PALATINI NICOLAI ESTERHÁZY FAMILIÆ ACQUISIVIT, ANNO MDCXXII. CLARA VIRTUS COMITIS LADISLAI ESZTERHÁZY REGNO FAMILIÆQUE SUÆ PERPETUAVIT, ANNO MDCXLIX. etc.

V.

LÁSZLÓ gróf már 1645-ben jelét adta körültekintő óvatosságának a magyar cancellárhoz intézett azon feliratában, melylyel neve fényének s háza érdekeinek más irányú csorbítását igyekezett megelőzni.

«Isten ő szent fölsége» — így szól mérsékelt hangú s itt-ott Esterházy Dániel kezével javított levelének fogalmazata — «kiszóllítván a boldogemlékezetű urat, nekem édes Atyámat e világból: alázatossan a szegény Úr halálát megírván ő felségének, az én kegyelmes Uramnak, azon is alázatossan könyörgöttem ő felségének, hogy vacálván most ennek a Sopron vármegyének főispánsága tiszte, ő felsége a jó emlékezetű Úrnak igaz hű szolgálatjára való tekintetiből és hogy egyébaránt is énnekem vagyon legtöbb jószágom és residentiám is ebben a Sopron vármegyében, s időm is immár ezen tisztnek elviselésére is alkalmatos vagyon, — kegyelmessen conferálta volna nekem ennek a Sopron vármegyének főispánságát, egyébaránt is kegyelmes oltalmába vevén ő felsége minket árvákat egész familiástól; mely dologért ugyan bizonyos

emberemet is küldtem vala ő felségéhez. Azomban Gróf Nádasdi Ferencz sógor uram is ő kegyelme instál hiszem ezen főispánság tisztiért ő felségénél, úgy mindazonáltal, hogy ha tudniillik ő felsége nekem nem conferálná, tehát conferálná ő kegyelmének, a mint egyaránt maga is ő kegyelme énnekem declarálta magát, hogy külömben ő kegyelme nem kívánja ennek a főispánságnak tisztit, hanem ha ugyan absolute énnekem nem conferálná ő Felsége, egyébaránt kész cedálni énnekem ezt a hivatalt. Annakokáért nagy szeretettel kérem kegyelmedet, hogy az Istenben elnyugodt jó emlékezetű úrnak Atyámnak tekintetit s méltóságos állapotját s hű szolgálatjait is az Austriai házhoz s Országához is tekintvén Kegyelmed, mutassa minden jóakaratját hozzánk árvákhoz, s legyen minden jó promotióra kegyelmed ő felségénél, hogy ő felsége a megírt főispánságnak tisztit kegyelmessen conferálja énnekem, hogy mi is a jó emlékezetű Úr édes Atyánk böcsületit holta után is az ő felsége kegyelmességéből csak valami részéből is viselhessük s szolgálhassunk is mind ő fölségének, a mi kegyelmes Urunknak, s mind hazánknak, a kin teljes szívből is egész familiástól igyekezünk.

Továbbá esék értésemre az is, hogy Gróf Nádasdi sógor uram ő kegyelme, szegény Istenben elnyugodt Gróf Ezterhás István Bátyám Uram kisded árvácskája, Ezterhasi Ursula tutéláját kérné ő felségétől. De a kis árvácskának tutorsága ő felsége után, akár a vérséget és atyafiságot s akár Országunk constitutióját, s akár pedig a jó emlékezetű Úr édes Atyánk testamentumát tekintsük, mindenestől engemet és nem mást illet: mert a vérséget a mi illeti, a szegény árvácskának édes atyjával attyul, édes anyjával annyul mindegy voltam; ha Országunk constitutióját nézzük pedig, az is nyilván való dolog, hogy successio est causa tutelæ, nekem pedig in causa defectus orphanæ (kit Isten tartson meg, szívből kívánom) succes-

31. GROF ESTERHÁZY ISTVÁNNÉ THURZÓ ERZSÉBET.

sióm vagyon a jószágban, a mint az ő idejében ki is fogna tetszeni leveleimből; ha a jó emlékezetű Úr testamentomát tekintjük, a kit, ha közelebb volna kegyelmed, együtt Ezterházi Dániel bátyám uram ő kegyelmével közlenénk is kegyelmeddel, a minthogy azután is meg fogja látni kegyelmed, úgy is az testamentom szerént engemet illet az a tutorság, nyilván egynehány helyen a testamentomban engemet hagyván a jó emlékezetű Úr tutoráúl árva kis hugomnak; a jószág is pedig, a ki az árvát illetné, én kezemben vagyon, kit kezemből nem is akarok kieresztenem. Üdőm is pedig nem obstál semmit, mert noha még eddig a jó emlékezetű Úr akaratjából is oskolákban tanultam, mindazonáltal tizenkilenczedik esztendőmben vagyok, s ifjabbak is én nálamnál szokták a tutelákat viselni, s jó meghitt és értelmes gondviselők által administrálni, a minthogy én is ez aránt, ha szintén *még valami kevés ideig a studiumot continuálnám is*, nem akarok megfogyatkozni árva kis hugom javának, s azonban üdőm is napról-napra nevelkedvén. Kérem azért fölötte igen ez aránt is kegyelmedet, mutassa minden jóakaratját hozzám s informálja alázatossan ő felségét is, könyörögvén mellettem ő felségének, hogy ebben is kegyelmes oltalmába és protectiójába vévén ő felsége, ne engedjen megbántódnom; hanem az ő felsége kegyelmes szárnya és oltalma alatt, mind vérségemre, mind successiómra, mind pedig jó emlékezetű édes Atyám testamentomára nézve, viselhessem gondjait ennek a tutorságnak is, alázatossan könyörögvén ő felségének, hogy ő felsége is a Dativa Tuteláját is árva kis hugomnak méltóztassék kegyelmessen nekem conferálni, a ki nem leszen Nádasdi sógor uram ellen is, ha szintén ő kegyelme kívánta a tutorságot is, holott ő kegyelme engemet assecurál, hogy semmiben egy punctban is káromat nem kívánja, — károm lenne pedig s gyűlölségre való ok lenne, ha a tutela ő kegyelmének

és nem nekem conferáltatnék; kit alázatosan ő felségének egész familiástól életünk fogytáig meg igyekezünk szolgálni, elhivén kegyelmed felől is azt, hogy ha nem az én érdememre nézve is (a ki még sem ő felségének, sem Országomnak nem szolgálhattam ifjúságom miatt, de igyekezem ezután szolgálnom minden tehetségemmel), a jó emlékezetű szegény Úrhoz való jóakaratjából is az följül megírt dologban méltó tekinteti leszen reánk, kit mi is egész familiástól meg igyekezünk szolgálni kegyelmednek.»

Ez a nyugodt érvelés csakugyan meggyőzte az intéző köröket, a fiatal főúr kettős kérelmének jogosúltsága felől. III. Ferdinánd még ugyanazon évben aláírta az ünnepélyes okmányt, melylyel gróf Esterházy László Sopronmegye főispáni méltóságára kineveztetett, s a megyéhez is leérkezett az intimatum, mely szerint az elhúnyt nádor soproni főispánságába utódúl László fia lett beiktatandó. — Az Esterházy Orsika fölötti gyámságra vonatkozó kérelem most még egész teljében nem nyert ugyan kedvező elintézést, a mennyiben az László gróf nagykorúságáig valóban Nádasdy Ferenczre ruháztatott; de már 1646-ban ünnepélyesen visszavonta Esterházy László az e részben sógorának adott engedményt, s maga vette kezébe, 1652-ben pedig öcscsére, Pál grófra hagyta árva húgocskájok gondnokságát.

Az ifjú soproni főispánnak oly kiválóbb tisztségre sem kelle sokáig várakoznia, a melyen neki is alkalma nyílhatott családja hagyományos harczratermettségét érvényesíteni. Ugyanis már 1648-ban kinevezte őt III. Ferdinánd a nagyfontosságú pápai erőd főkapitányává, a mely főtisztséggel korán elhúnyt bátyja, István, szintén fel vala ruházva. A király e kinevező okmányban kamarásának mondja az egyebütt aranysarkantyús vitéznek czímzett soproni főispánt s Fraknó örökös grófját, dícsérettel em-

lékezvén meg naponként való hűséges szolgálatairól és a katonai dolgok iránt tanúsított kiváló hajlamáról.*

VI.

Azalatt a gyermek, Esterházy Pál, nyilvános iskolákban folytatta az atyai háznál oly biztatón megkezdett gymnasiumi tanulmányait. Tanuló évninek benyomásai s a diák-kor kedves élményei felől ő maga következőleg ad számot már idézett *emlékezéseiben:*

«Szegény üdvözült atyám uramat Nagyszombatban eltemetvén, engemet a tutor atyafiak Esterházy Gáspár, Mihály és Sándor uraimékkal Græczben iskolába küldöttek, a holott mindjárt princzipiába vittek, Esterházy Sándor urammal együtt, az 1646. esztendőben. Ottan tanulván, igen nehéz betegségbe estem, egy Mozer nevű embernek házánál lakván, a Dominicana-apáczák ellenében. Annyira voltam pedig, hogy épen halálos ágyamban lévén, egykor mély álomba esném, a holott sok nagy dolgokkal látogattattam Istentől; a mint hogy csakhamar az után fölgyógyúltam egynehány nap alatt. Annak utánna mentünk mulatság kedvéért a Græcz körül való helyekre s a többi között Straszengel nevű bucsújáró helyre, a hol egy fából kinőtt feszületkép vagyon, mely csudálatossan úgy nőtt a fában, kinél most is sok csudák történnek.

Ugyanottan egy igen jámbor szentéletű cisterciensis barát lakott, a ki asszonyemberre nézni sem akart, mindazonáltal, midőn mi ottan volnánk a gazdával s gazdaszszonynyal együtt, kinek leányai is valának, véletlenűl házába menvén azok is, nem láttatott valami alteratiót vagy idegenséget mutatni.

* Gróf Esterházy László úr ő nagysága pápai főkapitányságáról való ő felsége Donatiója, a kismartoni hgi főlevéltárban. Rep. 2. és 3. Fasc. H. nro 127.

Voltunk más helyeken is a míg ottan jártam iskolába, úgymint Straszengen, a három sz. körösztnél, Ekkenpergben s más több helyeken is.

Onnét a vacatiókra haza jövén Homonnay György urammal, mentünk azután való esztendőben Nagyszombatban iskolába, Græczben hagyván Ferdinandus quartust, a ki azután magyarországi királylyá lött, s a hugát, ki spanyor királynévá lött, s az öcscsét is, Leopoldus Ignatius

32. POZSONY LÁTKÉPE.

herczeget, ki a magyarokat (főképen pedig kettőnket Homonnay György urammal), kiváltképen szerette.

Szombatban azért gramaticába mentem, magister Galgóczi lévén mesterem, a hol præmiumot hármat vettem.

Esztendőre pedig ugyan megint odamentem Esterházy Sándor urammal együtt sintaxisra, ugyan magister Galgóczi lévén mesterem.

Azomban volt az országnak gyűlése in anno 1647 Po-

zsonyban, a hová engem is elvitetett bátyám, Esterházy László uram. Ott voltam azért akkor, a mikor Gróf Draskovit Jánost az ország palatinussá választotta a zöld háznál, a honnét fölmentünk mindnyájan a várba s ott letette hitit a palatinus.

Ugyanazon gyűlésben koronáztatott meg Ferdinandus quartus a magyarországi királyságra, a káptalan szentegyházában, a hol a sok tolongás között engem épen elnyomnak vala a sok nép, hanem Hofmán Pál püspök uram, ki igen magas ember vala, fölkapván ölébe, úgy vitt ki a szentegyházból, ugyanakkor menvén ki az új király is a clerussal s a többi urakkal.

Azon gyűlésben Leopoldina császárné magyar tánczot kívánt látni; engem azért fölvitetvén a várba, ott köllött tánczolnom a magyarországi kisasszonyokkal a császár és császárné előtt. Volt pedig akkor igen jó tánczos kisasszony Esterházy Rebeka, szegény Esterházy Pál uram leánya, s mások is voltanak, de azzal köllött az oláh tánczot járnom. Ki igen jó tánczos vala.

Annak utánna két mezítelen karddal köllött a hajdútánczot járnom, kinek igen mestere voltam akkor. Azon táncz igen tetszett a császárnak s a császárnénak; voltak pedig muzsikások Forgách Ádám uramé, a hegedűst Hanzlinak hítták.

Azután nemsokára Pozsonyból Nagyszombatba köllött mennünk, a hol a pater jesuiták egy igen nagy s szép comœdiát tartottanak egy Joas királyról, kit a mostoha anyja, Atalia, üldözött. Joas personáját pedig én viseltem. A hol több volt negyedfélszáz versemnél. A holott Atalia megöleték s Joas király fia megkoronáztaték; ki jelenti vala Ferdinandus quartust.

Azon esztendőben pedig három præmiumot vettem s jöttem Kismartonba a vacatiókra, a hol bátyám, Esterházy László uram, egy jó török lovat adott, kit Dervis-

nek híttak. Más esztendőre megint Szombatba mentünk. Esterházy Sándor, György, Miklós, Mihály uraimékkal, a hol megint el kellett sintaxisban maradnom. Akkor is egy igen szép comœdia tartatott, szent Judit asszonyról, a mikor a vörös papokat elsőben vitték be a seminariumba, Lippay esztergami érsek előtt; Judit képit én viseltem. Turzó Mihályné asszonyom öltöztetett föl, igen szép arany míveket rakván reám; ugyanakkor le is írattatott engem pater Keresztes uram, ki a vörös papok rectorává lött. Azon comœdiában is igen sok verseim voltak, majd ötszázig való. Ott is három præmiumot vettem. Azon comœdiában volt Judit vénasszonya Salacher nevű deák, ki igen csúfos ábrázatú vala, szava is ahoz igen jeles volt, úgy hogy az emberek igen nevetnék.

Ez a comœdia böjtben volt. A nagyhétben pedig, úgymint nagypénteken, a processioban az isteni szeretetnek geniussa voltam, a hol a theatrumon köllött bizonyos verseket mondanom: úgy a comœdiában is a szent koporsó előtt egy zöld leveles fára voltak kezeim fölfüggesztve, ugyanazon isteni szeretetnek képit viselvén. Azon esztendőben lettem rectorrá a macula nélkül való Boldogságos Szűz congregatiójában; pater Aincsics nevű mesterem lévén, a ki legelsőben akkor kezdé nékem dícsérni a pater jesuiták szerzetit elannyira, hogy nem kevés kedvem lőn azon szerzethez egész vacatiókig; gyóntató atyám pedig volt egy pater Gazeczki nevű lengyel, igen jámbor istenfélő ember, a ki mindazáltal gyengébben hozta a szerzetet előttem elő.

Vacatióban haza jövén, Esterházy György uram Rómába ment philosophiára. Esterházy Miklós uram pedig elhagyá az iskolát, meghalván édes anyja, a nagyságos Viczay Éva asszony. Esterházy Mihály uram is, a ki a többinél öregebb vala, elvégezte iskoláit s ment Nádasdy Ferencz sógor uram udvarába; és így nem maradt több

vélem Esterházy Sándor uramnál, a ki is más esztendőre poësisből elhagyván az iskolát, hazament.

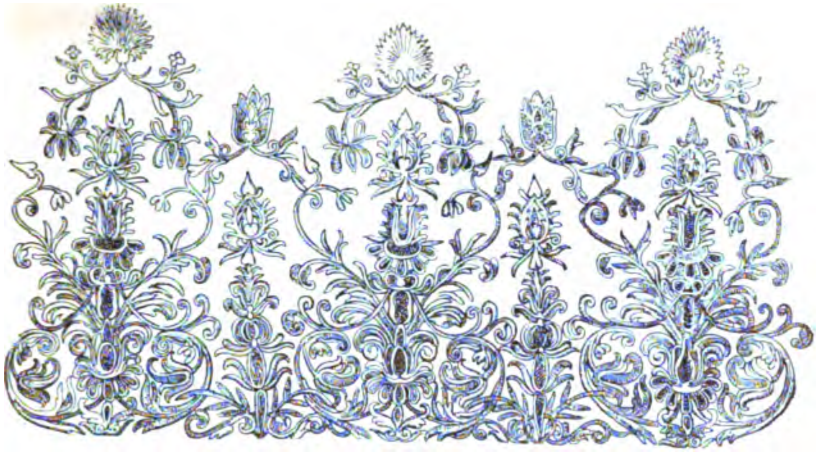
Vacatiók után mentünk megint Szombatba. Azomban meghalván Draskovith palatinus, az ország gyülése hirdették Pozsonyba, a hol is ott voltam, mikor *Pálfy Pált* választották palatinusnak, az előbbeni mód szerént; kin igen megháborodott Forgách Ádám uram, vélvén, hogy őtet választaná az ország, de megcsalá a reménység. Mi pedig azon választás után megint Szombatba menénk, a holott újabban igen szép comœdia tartaték szent Catharina császári leányról, kinek személyét én viseltem, több lévén ott is ötszáz versemnél. Ekkor is Turzó Mihályné asszonyom öltöztetett fel, igen szépen. Azon comœdiában is két præmiumot vettem.»

33. RÉSZLET EGY TÖRÖK NYEREG-TAKARÓRÓL.

HARMADIK KÖNYV.

AZ IFJÚKOR.

34. HÍMZETT RÉSZLET DÍSZRUHÁRÓL.

I.

E KÖZBEN Esterházy László gróf már meghaladta azt a kort, melyben, atyja utolsó kívánságához képest is, házasságra adhatja vala magát. Az országszerte szép férfiú hírében állt pápai főkapitány tehát, eljegyezte a kanizsai végek ismert törökverőjének, Batthyány Ádám grófnak Mária Eleonora leányát.-

»Azomban« — olvassuk tovább Esterházy Pál emlékezéseiben, — »a vacatiókra haza jövén, értettem, hogy László bátyám uram el akarja házastársúl venni Battyáni Ádám uram leányát, Battyáni Mária Eleonora kisasszonyt. Oda menénk azért együtt bátyám urammal Rohonczra; meglőn a kézfogás s gyűrűváltás. Énnékem pedig igen kezdék commendálni a kisebbik kisasszonyt Battyáni uram szolgái, úgymint Gróf Battyáni Borbála kisasszonyt, ki igen szép is vala s én tőlem is nem volt idegen. Mindazáltal énnékem akkor nagyobb kedvem volt a szerzetes élethez, mint a házassághoz.

Rohonczról mentünk Szalonakra, a hol egynehány nap késvén, bátyám uramnak adott Battyáni uram egy igen

szép török lovat, kit Gyumliának híttak; énnékem is más szép tiszta fejér török lovat adott, kit Cupidonak híttak: ott is azért sokat tánczoltunk, s végre eljövén onnét Lakompak felé, bátyám uram igen ittas lévén, egy Fáta nevű kantáros paripán futtatván, csak az Isten adta, hogy egy mély parton alá nem esett, hirtelen megállván a ló, maga leesett a lóról s úgy emelték föl s tették a szekérre.

Lakompakra érkezvén, mentünk Lánzsérbe, s onnét Fraknóba, a hol az Orsicska kisasszony együtt volt Esterházy Ferkó öcsémmel; a hová elhivatta bátyám uram Esterházy Mária hugomasszonyt is, ki annakelőtte néném, Julia, Nádasdy Ferenczné asszonyomnál lakott. Fraknóból pedig mindnyájan mentünk alá Kismartonba; engem pedig onnét küldtek vissza Nagyszombatba, retoricára. A hol egy declamatiót csináltam magam, azaz Cicerot jelentettem, miként perorál pokolbul, mely oratiot magamnak kellett elmondanom, kiért egy szép aranyos könyvet adtak a pater jesuiták, pater Ainsics lévén akkor mesterem. Volt akkor egy Ignatius nevű portariussa a collegiumnak, ki én velem igen barátos volt, s gyakorta adott fölöstökömöt s usonnát nemcsak énnékem, hanem azoknak is az úrfiaknak, kik velem voltak, úgymint Draskovit Miklós és János uraiméknak, Veselényi Ádámnak, Csáky Zsigmond és Pálnak s a többinek is.

Ezen esztendőben az én mesterem igen vala azon, hogy a jesuita paterek szerzetébe menjek, a minthogy annyira volt már dolgom, hogy Csáky Zsigmonddal együtt el is akartam alattomban szöknöm; kit észben vévén Szalkovics Ádám* præfectusom, nem engedett, hanem az atya-

* Szalkovics Ádám őszinte szeretettel ragaszkodott a fiúhoz. Hogy mentorságát szépen fejlő növendéke mellett eszményibb szempontokból fogta fel és nem puszta kenyérkeresetnek tartotta, mint a kegyetlen præceptorok: azt úgy mostani, mint későbbi magatartása, valamint maig fenmaradt levelei eléggé igazolják.

35. GRÓF ESTERHÁZY LÁSZLÓ.

fiaknak megírta és így nem lehete szándékomat végbevinnem.

Volt akkorban egy Ocsko nevű præceptorom, ki is azután jesuitává lött. Ez igen kegyetlen ember lévén, igen igen gyakran vert meg, sokszor egy nap háromszor is. Végre kiadtak azon esztendőben rajta.

Azonban bátyám uram lakodalmának napja is elközelgetvén, farsangban pro sexta februarii az ezerhatszáz ötven esztendőben volt Rohonczon, a hol én voltam vőfély, nyoszoru leány hugom, Esterházy Mária; igen pompás volt azon menyegző. A holott harmadnapig késtünk. Onnét a menyasszonyt hoztuk Lákompakra, a hol is derék vendégség tartatott, sok számú főrendek lévén ottan is. Másnapra kelve, mentünk Soprony városán által dél tájban; a hol a városiak ágyúlövésekkel fogadtak, fegyverben állván az egész város. Usonnára pedig három óra tájban Kismartonba értünk. Ott is azért igen nagy vendégség tartatott harmadnapig; annak utánna eloszlának a vendégek s én is egy hét múlván Szombatba visszamentem a tanulásra. A hol bőjtben igen szép comœdia tartatott egy Gualbertus nevű emberről, ki ellenségének az Istenért megengedvén, a feszület előtt letérdepelve imádkozván, azon feszület hozzáhajlott s megköszönte könyörületességét. Mely feszületnek képit én viseltem, ki mellett kétfelől angyali ruhákban szövétneket tartának: Draskovit János és Miklós uraimék. Azonban Draskovit János uram, föl lévén a fél kezem kötve a körösztfára, kezdé a kezemet az égő szövétnekkel tréfában érdezni, kit végre nem szenvedhetvén, nagyon megszólítottam; kit hallván az emberek, elfakattak nevetve, mely dologért igen megharagudott a mester Draskovit János uramra; ezen comœdia pedig bőjtben volt.

Nagyhéten pedig a nagypénteki processióban disciplinát csinálván, hogy eczettel mosták volna a hátamat,

igen megsebesedett s egy nehány hétig rosszúl voltam miatta.

Azon esztendőben tizenhatodik maji kimentünk sétálni a Szombathoz közel lévő Rossindeli erdőbe, a hol egy igen magas kétágú fa volt, kire senki nem mert a deákok közzül fölhágni. Azonban én megbízván magamat, fölmásztam épen a tetejére, s midőn onnét alákiáltanék, egyszersmind eltörék az ág alattam s én fejjel jöttem alá a fárul s estem egy ágra, melyet csudálatosképpen kezeimmel megkapván, kétszer fordultam által rajta, de mégis nem eresztettem el; és így azután lemásztam a fárul mindeneknek nagy csudálkozásával, a hol az egy Isten tartott meg a szörnyű haláltul: kire nézve az egész deákság nekiesvén a fának, mindjárt levágták, hogy máson is ne essék valami szerencsétlenség.

Ezen esztendőben nyáron voltunk Zavaron Milaikovics uramnál, a hol a Dudvágban föröttünk: Czifferenis Horeczki uramnál, ki is igen jól tartván bennünköt, tánczot is indított.»

A serdülő ifjú pályája ez évben jelentős válpontra ért. El kelle dőlnie a kérdésnek: aszkéta professzora vagy hű Mentora marad-e győztes az ifjú sorsának intézésében. Az iskola szűk körében mozgó Aincsics szavai érvényesülnek-e az Esterházyak e nagyreményű sarjának jövőjére nézve, vagy a széles látkörű Lamormainéi, a ki Miklós nádor ravatalától ezzel a felhívással fordúlt Esterházy Dánielhez: «Ha az Esterházy familia javát és megmaradását kívánjátok, ennek a gyermeknek feleségűl kell vennie Esterházy István leányát.»

«Ugyanezen esztendőben,» — írja Esterházy Pál, — «tizenkettődik Augusti jöve Szombatba hozzám Esterházy Farkas* uram, ki legelsőbben kezdé javallani há-

* Esterházy Gábor fia, ki nagybátyja Miklós nádor udvarában élt mint ennek főfizetőmestere s pénzügyekben tanácsosa. Utóbb, minden szerény vonakodása

zasságomat, és hogy venném feleségül Orsicska hugomat, mely házasság volna az egész Esterházy familia javára s előmentére. Kire én semmi úttal hajlani nem akartam, kívánván szerzetessé lennem. Mindazáltal anynyira fáradozott a dologban, hogy három heti sok rendbéli kívánsági s beszédi után nagy nehezen reá bírtam magamat, hogy azon házasságot elkövetem: midőn azért reá feleltem volna, ugyan Esterházy Farkas uram akaratjából Kardos István tanulótársam által egy ötvessel egy kis gyémánt gyűrűt csináltatván, ugyan ottan Orsicska kisasszonynak küldöttem megnevezett Esterházy Farkas uram által, ki is nékem viszont hasonló gyűrűt küldött vissza, mely után azontol két carmelita pater barátot küldöttünk Rómába (egyikének neve pater Alexander à Jesu Maria, másikának pater Michaël ab Angyelis volt neve), hogy dispensatiót szerezzenek ezen házasságra.

Eljövén azért a vacatiók, mentünk által a Dunán Kismartonba, a holott bátyám uramnak is megjelentettük a dolgot; kinek is igen tetszvén azon állapot, maga mindjárt írt Rómába s költséget is küldött a carmelita barátoknak, hogy szorgalmazzák a dispensátiót. Én is pedig magánossan szólván Orsicska hugommal, fölötte igen tapasztaltam hozzám való szeretetit.

Vacatiók után azért megint Szombatba mentem a tanulásra, a hol nyárra kelve Homonnay György uram megszeretvén Marianka kisasszonyt, Pozsonyban gyűrűt váltának s csakhamar azon nyáron Sentén a lakodalmat megtartván, elvivé megnevezett hugomasszonyt.* Énnékem

daczára, kir. személynökké lett s 1670-ben a *lőcsei* tanácskozmány tagjaként *ott* halt meg.

* Esterházy László gróf Mária nővérének kiházasítását illetőleg is fényesen igazolta nagynevű atyjának hozzá fűzött reményét. Gyöngéd szeretettel őrködött nővérének jogai fölött, s két ünnepélyes okmányban iparkodott azokat tartósan biztosítani. V. ö. a kismartoni hgi főlevéltár Rep. 3. Fasc. B. 25. és 27. számú okleveleit.

is akkor egy jó lovat ada Homonnay György sógor uram. Azon lakodalom pedig igen pompás vala. A koszorú-űzésben egy Cselebi nevű lovon Orosz Pál nevű Homonnay uram szolgája nyerte el a koszorút, mely ló ugyan az úré volt.*

A lakodalom után megint Szombatba mentem a tanulásra, ott lévén azután való vacatiókig; bátyám uram is általjött a Dunán Kismartonba.»

II.

ELJÖVÉN a vacatiók, én is általmentem Kismarton felé s onnét Fraknóba, Orsicska hugomat ott találván, kinek igen nagy öröme volt rajtam. Kit bátyám uram elé vivén Kismartonba, ugyan előtte újabban gyűrűt váltottunk.

A vacatiókban pedig egykor a franciscanus barátokhoz menvén lovon bátyám urammal együtt, midőn visszatérnénk, ugyan bátyám uram lován ülvén én is, úgy esett velem a ló az utcza közepin, hogy sokáig föl nem kelhetne; mindazáltal énnékem semmi nyavalyám nem lött. Hufnagel nevű ember háza előtt esett azon dolog. Végre nagy nehezen költhették föl a lovat, kire megint fölülvén, mentem a várba bé.

Ugyanezen vacatiókban mentünk bátyám urammal nyulászni, a hol a nyúl után futtatván, úgy estem lovastul, hogy épen egyet fordult velem által a ló, de mégis semmi nyavalyám nem történt, Istennek hála. Másnap is

* Mária esküvőjén ugyanazon menyasszonyi ruhát viselte, mely édes anyja és nővére esküvőjén is használatban volt. Az ő esküvője után egyházi öltönyök készültek a drága szövetből, melyeket a bold. Szűz akkortájban keletkezett s csakhamar híressé vált *loretói* kegyhelyének ajánlottak föl.

nyúlászni mentünk, a hol Majtényi János uram, ki bátyám uram udvarában lakott, egy Budai nevű török lovon ülvén elesett, a ló pedig igen fene lévén, rútul összerágta a karját úgy, hogy nagynehezen tudnák elválasztani; végre a többi lovaknak ment rettenetes nyerítéssel, ki előtt csaknem mindnyájunknak el kellett szaladni, hanem annakutánna sok ember menvén reá, nagy nehezen tudák megfogni s a várba bévinni.

Ezután harmadnappal megint kimentünk nyúlászni, a hol Battyáni uramnak egy étekfogója, Vöcsei nevű, a Vulka vize mellett lévő malmok felé futtatván, részegen úgy esett, hogy mind maga, mind lova szörnyű halállal halt meg, nyaka szegvén mindkettőnek.

Ottan töltvén azért a vacatiókat, azután megint Nagyszombatba mentem a tanulásra, az én édes mátkámtul igen nehezen válván el, ki sokat is siratott elmenetelemkor. Pozsonyba érkezvén pedig, Pálfy Pál palatinushoz mentem köszönteni, ki ott tartóztatván, fiának fogadott s egy szép pej lovat is adott ajándékon, kit Carabellának híttak. Mentem pedig Lippay György esztergomi érsek uramhoz is, ki körösztapám vala, ki is igen jó szívvel látott. Annakutánna pedig Szombatba mentem. Ottan megint igen szép comœdia tartatott Szent Xaverius Ferenczről, kinek képit én viseltem. Annakutánna egynehány nappal az öreg congregatiónak, úgymint Boldog Asszony látogatásának rectorává tétettem az ezerhatszázötvenegyedik esztendőben.

Farsangban pedig a páterek egy Bomolóczy felől való igen csúfos s szép historiát s comœdiát tartottak.

Logicában lévén én, volt professorom pater Kopeczki Ferencz uram.

Azonban husvét után átjövén bátyám uram Sentére, kihivatott, a hol egy hétig mulattam, s megint visszamentem Szombatba.

36. GRÓF ESTERHÁZY LÁSZLÓNÉ, BATTHYÁNY MÁRIA ELEONORA.

Sentén lévén pedig, egy Zöldfikár nevű török lovat ígért bátyám uram, ki igen szép török lovacska volt.

A ló pedig pej és mén vala.

Pünkösd napjára bejött bátyám uram, néném asszonynyal együtt, már elhozván magammal a vacátiók után Esterházy Ferkó öcsémet is, s együtt lévén Szombatban, ott volt az ünnepek által megírt bátyám uram, egész Úrnapjáig késvén ottan. Annakutána kimenvén, Szent László napjára kihivatott Sentére, együtt öcsémurammal, ki principiában volt akkor. A hol vígan lakván, negyednapig késtünk. Azután bemenvén, Szombatban maradtunk Nagy-Boldogasszony napjáig. Ki után megint kihívott bátyám uram Sentére bennünket, úgymint tizenhetedik augusti, s hogy ott volnánk, ihol jöve Forgách Ádám újvári generalis uram levele, kiben kérte bátyám Uramat, hogy menne Újvárba, mivel Mustafa bék, kit Rablóbéknek is híttak, Ghimes táját akarja elrabolni, kinek kívánna eleibe menni jó készülettel; kéri vala azért bátyám uramat, hogy ne szánná fáradságát oda, kire csakhamar reá álla, s mindjárt az nap készülének Újvár felé menni. Kit én látván, igen kértem bátyám uramat, hogy én is elmehetnék, de semmi úttal nem akará megengedni, mondván: «Édes öcsém, én magam sem tudom még, mi lesz, és így jobb lesz most ez egyszer elmaradnod, mind talán mindkettőnkön valami szerencsétlenség essék!» Evvel azért aznap estvére visszamentünk Szombatba.

Azonban tizennyolczadik augusti megindúlván Sentérül bátyám uram, mintegy száz lóval Újvárba ment; a holott Forgách Ádám uram jó szívvel fogadván, másnap ottan mulattak; huszadik augusti pedig mentenek Verebélyre, kit meghallván a török is visszatért, mivel az egész végbeliek együtt voltak, s a többi között Kohári István uram is úgymint szécsényi kapitány, ki látván nagy szép úri öltözetét bátyám uramnak (kék aranyos pánczérümeg-

ben lévén megirt bátyám uram), levetvén maga kuraczérját, akará reá adni, mondván: «Én látom mind bátor szívét, mind úri termetét nagyságodnak, de nem javallom, hogy kuraczél nélkül legyen Nagyságod, mert a golyóbis és fegyver nem nézi sem a méltóságot, sem a személyt. Jobb is inkább énnekem elvesznem, mint Nagyságodnak; mert Nagyságodra sok szem néz, én pedig szegény legény vagyok, — kárabb is a Nagyságod veszedelme ennek a hadnak nagy részénél.»

«Mely szókat kedvesen vévén bátyám uram, az ajánlott kuraczért nem akará magára venni, mondván, hogy Istenében inkább, mint fegyverében vetette reménységét, s ha Istennek úgy tetszik, hogy meghaljon, nem másért, hanem Isteneért, uráért, hazájáért hal meg, és így örömmel teszi le életét, elhivén, hogy a másvilágon is igaz keresztény-sége megjutalmaztatik.

Hogy azért visszatért a török, a végbelieknek is egy részét visszabocsátotta Forgách uram, úgymint a fülekieket s szécsényieket Koháry urammal együtt.

Azonban huszonötödik augusti, hogy szinte vissza akarna bátyám uram térni Sentére, ihol jön a hír, hogy a pogányság Gimesallyát rabolja. Kire nézve újabban kimenvén huszonhatodik Augusti, *Nagy-Vezekény* nevű falunál eleiben álla Forgách uram a hadakkal, a gyalogság körül szekérből való sánczot csináltatván, maga is beállott oda gróf *Pálfy Miklós* urammal s Serényi Pál vicegeneralis urammal együtt; bátyám uramat pedig *jobb kéz felől szélről állatta.* Meglátván azért az ellenség a mieinket, azonnét kétfelé választotta népit, s mivel a mieink igen idején kezdtek taraczkkal lőni, egyszersmind a két szárnyának ment, nagyobb része pedig bátyám uram seregére — majd két ezerig való török, — kikkel jól összelövöldözködvén s alkalmas török is hullván le, végre a kevés magyarság megtolattatott, a hol bátyám uram azon

Zöldfikár nevű lovon ülvén, kit nékem ígért vala, együtt menvén Esterházy János urammal s Marczi nevű inassával s vagy húsz lovassal egy nagy sáros pataknak szoríttatott, a hol a ló megesvén vele, gyalog sokáig harczolt s két törököt is vágott le. Végtére a sok sebektől ellankadván, életét dicsőségesen letette azon körülötte levő szolgáival együtt estve hat s hét óra közben, kit Isten nyugoszszon az örök életben.

Más napra kelve, fölkeresvén a testeket, találák szegény bátyám uramat, *Esterházy Ferencz*, *Tamás*, *Gáspár* uraimékkal együtt, kik mindnyájan vitézül veszének el Istenökért s hazájokért.

A szegény bátyám uram szolgái közül negyvenöten vesztenek a harczhelyen s sokan sebesedtek.

A testeket pedig mind megfosztva találták, csupán csak szegény bátyám uram testén az imeg, lábravaló és nadrág maradván meg. Volt pedig huszonöt seb rajta, ki lövés, ki szúrás, ki vágás.

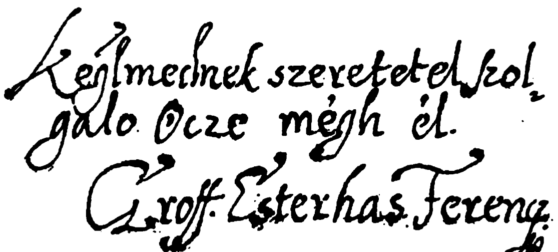
Ezen véletlen esetet 28. augusti megtudván én Nagyszombatban Esterházy Farkas s pater Kopeczki uraimék javallásából, kik már házasságomnak mivoltát tudták, azon éjjel Szalkovics Ádám præfectusommal s Fabiankovics Ferencz inasommal Szombatból kiindulván, másnap reggel nyolcz órára Fraknóba érkeztem, a hol Orsicska édes mátkámat találván, az egész várbéli cselédet porkolábokkal együtt magam hivségére megesküttettem. A honnét a többi várakba is elküldtem, mindenütt meghiteztetvén a cselédet, úgy a főbb tisztviselőket is, erőssen megparancsolván, hogy senkit idegent oda a várakba ne bocsássanak. Kit elvégezvén, viszont általmentem a Dunán Sentére, a hol a testeket megnézvén s egy boltba helyheztetvén, ángyom asszonynyal végeztem a lovak, szekerek s holmi ingó portékák végett.

Azonban elérkezvén a többi atyafiak is, elrendelénk

a temetés napját, úgy hogy mind a négy úri atyafiakat (t. i. a hősi halált halt Esterházy Lászlót, Ferenczet, Tamást és Gáspárt) együtt temettetnénk.

Történt azomban ott Sentén, hogy midőn ángyom asz szony ebédre hivatna, Esterházy Farkas s Berényi György uraimékat is oda hivattatná, igen gyakorta köszöngetne Berényi uramra úgy annyira, hogy épen megrészegednék Berényi uram, s ha tovább ültünk volna, maga is az ángyom igen megkótyagosodott volna; nem győzte csudálni Berényi uram, hogy az asszony annyit ihatott.

Azonban eljövén a temetésnek is ideje, fölvettük a testeket die huszadik martii (sok számú néppel lévén mind

37. GRÓF ESTERHÁZY FERENCZ ALÁIRÁSA.

az atyafiak, mind pedig az idegenek) Sentéről a kápolnábul s tétettük a társzekerekre, melyek mind vörös posztóval voltak földig béburítva, úgy a szekeres lovak is, a mint hogy az egész temetésnek posztói mind vörössek voltak a zászlókkal együtt. Volt pedig tizenkét lovas sereg: Battyáni uramé kettő; Nádasdy uramé kettő; pápai, devecseri kettő; gyarmati, lévai s más végbelieké három; Erdődy uraiméké egy; az urak szolgáiból s idegenekből álló egy; házi szolgák serege kettő; s az udvari fekete sereg. E mellett az öltöztetett lovak, szerszámos vezetéklovak, fölöltöztetett lovasok s más egyéb sokféle öltözetek. E mellett a sok számtalan nép, a ki mindenestől könnyen állott ötezer emberből.

Aznap Farkashidjára mentünk. Másnap Nagyszombatba a pater jesuiták szentegyházába, a hol a deák oratiót Pálfy Tamás, a magyar prædicatiót Hofman Pál püspök uraimék mondották; a misét pedig Lippay érsek uram énekelte. Volt castrum doloris a szentegyház közepin, a hol több volt négyezer viaszgyertyánál.

Tölt ezen temetés az élléssel együtt nyolczezer ötszáz hatvannégy forintban, a falukon lévő quartélyozáson kívül.»

III.

A VEZEKÉNYI hős, Esterházy László gróf, rövid házassága gyermektelen maradván, öcscsére Pálra szállottak a nagy nádor elsőszülöttjének hagyományos feladatai. Azon egyesség által pedig, mely atyai jóakarója, Pálfy Pál nádor közvetítésével közte és bátyja ifjú özvegye között létrejött, csaknem kizárólag ő reá szállottak László grófnak uradalmai is.

«Elvégezvén azért szegény bátyám uram temetését, megalkudtatott Pálfy Pál palatinus uram az ángyommal engem; oda cedálván Kismartony várának felét Kis-Heflánynyal, Szent-Györgygyel, *Trausdorfnak* (ma Darásfalva) s Pordánynak felével együtt, a többi az én kezem között maradott.* És így általjövénk a Dunán, s a végezés szerint fölosztánk a jószágokat magunk között.

* Az ifjú gróf kezén maradott «*többi*» képezte: az egész fraknói uradalom, úgymint Nagymarton és Széleskút mezővárosok, Fraknó, Rétfalva, Czikles (ma Siklós), Tormásfalu, Félszerfalva, Pecsenyéd, Völgyfalva, Büdöskut, Szárazvám, Nagyhőflain, Darázsfalva fele, Ottava, Stodra, Czemenfalva (ma Zemenye), Draszburgh (ma Darufalva), Károsfalva (ma Somfalu), Mártzfalva, Czikrom (ma Szikra), Hasondorff (ma Hasfalva) *Sopronmegyében;* Pomogy és Bala (ma Valla) *Mosonmegyében;* a kismartoni uradalomból pedig a vár fele, Szent-Margit és Feketeváros mezővárosok, a zemenyei részjószág, Czogerstorff (ma Zárány), Sércz, Oszlop, Oka, Fejéregyház *Sopronmegyében;* a nezsideri részjószág, Apothlon (ma Bánfalva) és Ilmecz *Mosonyban*. Úgyszintén három rábaközi helység, úgymint: Csorna, Szárföld és Veszkény. (Kismartoni hgi fölevéltár Rep. 7., 8.

Ezután mentem föl Fraknóba az én szerelmes édes mátkámhoz, Esterházy Orsik kisasszonyhoz, a hol két hetet töltvén, vígan lakoztam, ki igen nagy örömmel is látott engem. Adtam azért az én jegyesemnek egy szép gyémántos násfát, s egy vörös aranyos szoknyát, s egy szép hegyes gyémántos gyűrűt, s holmi aranyos pántlikákat, selyem aranyos strimfliket.

Azonban a pater carmeliták levelét vevém Rómábul, kik azt írták, hogy a dispensatiót megadta a szentséges Pápa;* de egy Olimpia nevű asszony általállott a dologban, kinek ezer tallért kelletett adni, nem lehetvén más mód a dologban; és így jutottak a dispensatióhoz, maga azon Olimpia vivén bé a Pápához a subscriptióra a dispensatiót, kit kezekhez is adott. Kire én azt adtam válaszul, hogy igen jól esett, s azon ne is törődjenek; küldjék ki a dispensatiót. Mellyet már postára is adtak volt; a mint hogy páter Bátori nevű carmelita barát ugyanoda Fraknóba hozta a dispensatiót.»

A vérrokonság akadályát tehát e rég tervezett házasságkötés elől jókor elhárították a családnak Rómába küldött kérvényei.

Mikor Esterházy László utolsó hősi útja előtt öcscsétől a magyar Rómában bucsút vett, magával vitte egyszersmind a vígasztaló tudatot, hogy «*Roma locuta, causa finita*». A pápai dispensatio ugyan nem volt még kezeinél, de hiteles alakban vette hősi útja közben a carmeliták tartományfőnökének, Alexander a Jesu Máriának ez iránt hozzá intézett biztosító jelentését. Ritka lelkiismeretességének fényes bizonyítékát szolgáltatja ez az okirat. Mert kifejezetten tanúsítja, mennyire iparkodott László

et 9.) Atyai öröke volt ezen fölül az egész *bittsei uradalom*, valamint a *sempthei uradalom* is egészen.

* X. Incze pápa, Pamfili János, született 1574 május 7-én Rómában. Uralkodott 1644 szept. 15-től 1655 január 5-ig. Donna Olympia Maldachini, kiről itt említés tétetik, sógorasszonya volt.

gróf, mint családfő, megnyugvást szerezni a felől, hogy a pápai szék a valóságnak mindenben megfelelő informátiók alapján hozza meg határozatát a szorgalmazott házassági engedély ügyében. Ebből a jelentésből ismerjük az érveket is, melyeket a küldöttek Rómában az Esterházy Pál gróf részére kért pápai dispensatio kieszközlése végett érvényesíteni iparkodtak. Indokaikat a carmelita tartományfőnök következőleg részletezi:

1. Ha a kért dispensatio megadatik s a tervezett házasság létrejön: az egész Esterházy-család a legszebb békében s egyetértésben fog élni; a dispensatio megtagadása ellenben a legnagyobb egyenetlenségnek és perlekedésnek tárna kaput.

2. Folyamodók a törökkel határos vidékeken laknak, a hol az egyház védelmében gyakori és számos viszontagságot kell tűrniök. Már ennélfogva is méltók tehát, hogy a szentszék részéről e kegygyel jutalmaztassanak.

3. E házasság, ha a kívánt dispensatiót megnyerik, két katholikust fog egyesíteni. S ily módon megszünnék annak a lehetősége, hogy kérelmezők egyike vagy másika eretnekkel lépjen oltár elé. Pedig ez igen gyakori eset Magyarországon, a hol az eretnekség tűrve van.

Végezetre maradt az egész keresztény világ előtt ismert érv: hogy az Esterházyak mindig bőkezűen hozzák meg áldozataikat az egyház előforduló szükségleteire.

Ezt az indokolást küldte Rómába a bécsi apostoli nuntius cancellárja a Datáriához. «Ez terjesztetett» — írja Alexander a Jesu Maria — «minden csalárdság nélkül» ő szentsége elé. S az ügy — melyet pontos családfával is illustrál — alapos vizsgálat alá vétetvén: ő szentsége a kérelmet kegyelmesen teljesíté.*

* *Kismartoni hgi főlevéltár. Fasc. A. nro 2. Rep. 3.:* «Suæ Sanctitati absque ulla fraude repræsentata, et re bene examinata Sanctitas Sua benigniter petentibus indulsit. — Et quia hæc omnia rogatus ab Illustrissimo Domino Comite

Az esküvőt e szerint, melynek lehetővé tételén annyi reménynyel s oly meleg szeretettel munkálkodtak a szerelmes mátkapár hozzátartozói, most már semmi sem akadályozta. Orsikáját Pál gróf holtaiglan magáévá tehette.

A fiatal főúr, ki László bátyjának nemcsak jószágaiban, de — III. Ferdinand kegyes intézkedése folytán — 1652 szeptember 13-án *pápai főkapitánynyá*,[1] a következő napon pedig *Sopronmegye főispánjává* neveztetvén,[2] — méltóságaiban is közvetlen örököse lőn, a lehető legnagyobb csendben készült a frigykötésre. Hű mentora, Szalkovics Ádám, az esztergomi főkáptalan kanonokja, *október 17-én* fölkereste *rákosi* nyaralójában a győri egyházmegye főpásztorát, Püsky János kalocsai és bácsi érseket, s eléje terjesztvén a Rómában (apud S. Mariam Majorem sub annulo Piscatoris) 1652 augusztus 13-án kelt pápai dispensatiót,[3] formaszerinti meghatalmazást kapott tőle, hogy galanthai Esterházy Pál grófot, Fraknó örökös urát, Sopron vármegye főispánját, Ő császári és királyi Felsége pápai végházának főkapitányát és gróf Esterházy Orsolya kisasszszonyt, a tőle, mint megyés püspöktől e részt nyert teljes hatalommal összeadhatja, copulálhatja.[4]

Szalkovics Ádám tehát úgy távozott a Fertővidék kics püspöki nyaralójából, mint az illetékes ordinariatustól

Ladislao Esterhasio per me absque ulla fictione vel fraude sollicitata et gesta fuerunt, volui in testimonium veritatis propria manu subscribere et sigillo officii mei munire. Viennæ 20. Augusti Anni 1652. Fr. Alexander a Jesu Ma. Provincialis Carmelitarum discalceatorum Germaniæ. M. P.»

1 Collatio Ferdinandi III. super officio supremi Capitaneatus Papensis, pro Comite Paulo Esterházy facta. Kismartoni hgi főlevéltár: Fasc. H. Nro 130 et NB2. Rep. 2. et 3.

2 Collatio officii supremi Comitis Comitatus Soproniensis Comiti Paulo Esterházy Facta. U. o. Fasc. C. Nro 46. Rep. 2. et 3.

3 Dispensatio Sæ Sedis in negotio matrimoniali Comitis Pauli Esterházy. Ugyanott Fasc. A. Nro 5. Rep. 2. et 3.

4 Dispensatio Archi-Episcopi Colocensis respectu copulæ C. Pauli Esterházy cum C. Ursula Esterházy. U. o Fasc. A. Nro 6. Rep. 2. et 3.

megbízott eskető lelkész. S útját Rákosról egyenesen Fraknónak vette.

Fraknó várában várta őt az ifjú soproni főispán, legbensőbb környezetével. Vele voltak: Olasz Kolosváry István főporkoláb és Kürtösy György, jószáginak præfectusa.

Oda jött még Esterházy Farkas, ez az áldott lelkű hű rokon, hogy örvendő tanúja lehessen az általa oly gyöngéd kezekkel ápolt szövetség megszentelésének.

Csak ebben a kis környezetben jelent meg a fiatal mátkapár 1652 október 21-én a fraknói várkápolna chorusában, a hol Szalkovics Ádám a fiatal várurat «igaz és törvényes házasságra» összeadta s megeskette az ő szerelmes mátkájával. Miről nyomban az összes tanúk pecsétes aláirásával megerősített esküelevelet állított ki, ebbe is befoglalván az egyházi ténykedése közben elrebegett fohászt, «hogy ez a házasság szolgáljon a mindenható Isten nagyobb dicsőségére, a boldogságos Szűz Máriának és minden szenteknek tiszteletére, a katholikus anyaszentegyház javára s a lelkek üdvösségére».*

IV.

Az esküvő megtörtént, de nem nyert vele befejezést a rokonszenves mátkapár érdekes regénye. Pál és Orsolya *hitvesekké* lettek ugyan a fraknói várkápolna chorusán a mondott 1652-ik év október 21-én; de ezentúl is újabb évekig kelle várniok, míg férj és feleség válhatott belőlök.

* Testimoniales intuitu Copulationis C. Pauli Esterházy, cum C. Ursula itidem Esterházy. Fasc. A. Nro 7. Rep. 2. et 3. A kismartoni hgi főlevéltárban. V. ö. Szilágyi S.: A gróf Esterházyak Családi Naplója 8. lapján a 61. sz. bejegyzést: «Anno 1652. die 21. Octobris *délután négy-öt óra közben esküdtem* meg az én szerelmes feleségemmel gróf Esterházy Orsik asszonnal Fraknóban, kit

ESTERHÁZY PÁL ÉS NEJE ORSIKA.

Esterházy Orsika alig volt még tizenkét esztendős, Pál csak hat évvel idősebb, éppen hogy belépett életének tizennyolczadik évébe. Egybekelésökre tehát már koruknál fogva sem gondoltak most az atyafiak.

Az «úrfi» azonfelül még iskoláit sem fejezte be. Most jutott csak el *bölcsészeti* tanulmányainak befejező évfolyamához. Pedig nagynevű atyja végrendeletének szellemében «az öregebb tudományokra is akara menni». S ez a

38. FRAKNÓ VÁRA KELETRŐL.

végrendelet különösen Palkóra nézve «igen præcaveálni kívánta, hogy valamíg implete huszonegy esztendős nem lészen, addig Isten éltetvén az oskolát el ne hagyja».

Mire pedig huszonegyedik évébe jut, akkorra a köz-

Isten sokáig éltessen szent nevének dícséretire, énnekem is örömemre, Innocentius decimus római pápa dispensatiójából. — A copulatio lett a fraknai kápolnában levő chorusban Szalkovics Ádám præfectus uram s szombati kanonok által, kinek arra való licentiát adott Piski János kalocsai érsek s püspök uram. Voltak jelen azon copulátiókor Esterház Farkas, Olaszkolosvári István, Kürtösi György, Kolarics Péter uraimék, és Fabiankovics inasom.»

élet férfiára nézve oly nélkülözhetlen törvénytudományban is teljesen versatussá képezheti magát.

Ennyi és ily nyomós tekintet szólt a mellett, hogy Esterházy Pál gróf hitvesét Fraknón hagyva, eskető præfectusával újra visszatérjen Nagyszombatban tanuló öcscse, Ferkó mellé.

«Onnét azért mentem megint Szombatba a tanulásra, úgymint *phisikára*. A hol a vacatiókra, értvén, hogy Ferdinandus tertius fölséges császárunk és királyunk öregbik fiát, negyedik Ferdinandust, római királyságra akarják koronázni, magamban eltökéllettem, hogy oda menjek *Ratisbonába*, a hol a koronázatnak kölletett lenni.» Ekkép fejezi be emlékjegyzeteit az iskola falai közűl im a nagyvilágba lépő fiatal főúr, kit azok a tekintélyes birtokok, melyek szerencsés házassága révén is szaporították dús atyai örökségét, az ország leghatalmasabb dynastái közé emeltek, s ki e szerint a gyors emelkedés legbiztosabb tényezői fölött már közpályája küszöbén oly bőven rendelkezett.

Külföldi útjában nem annyira előkelő összeköttetéseket, befolyásos ismeretségeket, mint inkább hasznos ismereteket iparkodott szerezni; s hazatérve, friss erővel, újult kedvvel látott jogi és katonai tanulmányaihoz. Amazokra utalta őt főispáni, ezekre pedig, kiváló hajlama mellett, egyszersmind főkapitányi hivatala is.

A részére, főkapitányi kinevezése kapcsán kiállított *utasítás*,* melynek hű és pontos megtartására magát írásbelileg is köteleznie kellett, nemcsak a hadi bíráskodást

* Instructio supremi Capitaneatus præsidii Papensis C. Paulo Esterházy data, mely a főkapitány fizetéséről is intézkedik: «Pro salario autem dicto Comiti Esterhazy in Pápa centum Equitum nomine mensalem, uti vocant, pecuniam sexaginta duos florenos et triginta cruciferos Hungaricales deputamus, et ei præterea alios menstruos florenos Hungaricales centum; pro uno autem vicecapitaneo vigintiquinque; ad duos vexilliferos, tubicines duos et unum tympanistam, cuivis quatuor florenos constituimus.» Kismartoni hgi főlevéltár. Rep. 2. et 3. Fasc. H. Nro 131.

ruházta reá a pápai végvárnak kétszáz lovast és kétszázötven gyalogot számláló magyar őrsége felett, hanem feladatává tette egyszersmind az erődben előforduló műszaki munkálatok vezetését, a gyökeresebb javításoknak, új erődítések építésének, valamint a számvitellel megbízott tiszteknek szakszerű ellenőrzését is. Gondja volt tehát reá, hogy e feladatok sikeres megoldása rajta ne múljék. Könyves polczán a «*Tripartitum*», «*Decretâk*», «*Articulusok*», «*Institutiók*», «*Lexicon juridicum*», «*Processus judiciarius*», «*Praxis criminalis*» s egyéb jogtudományi könyvek mellől nem hiányzott a «*Stratagema militare*», az «*Architectura militaris*», a «*Series militarium Solutiorum*», az «*Architectura super Praesidiis*», a «*Theoria et Praxis Artilleriae*»;* mindmegannyi bizonyítékai a kir. diplomában is kiemelt előszeretetnek, melylyel Eszterházy Pál a vitézi pálya iránt viseltetett** s azon alapismereteknek, melyeket a katonai tudományok terén, kivált pedig az erődítéstanban, már ifjú éveiben szerzett, s a melyeket utóbb korának legkitűnőbb hadvezére, gróf Zrínyi Miklós, annyi megtisztelő megbízással igazolt.

S ugyancsak ifjú korában nyílt már alkalma a harczmezőn érvényesíthetni, hadtudományi ismeretei mellett, azt a *személyes bátorságot* is, melynek próbáját gyermekjátékai közben annyiszor adta. A mint akkor kitűnt társai közűl a testedző gyakorlatokban, a tánczban, a lovaglásban: úgy tünt ki most a vitézi mérkőzés mezején mindjárt a legelső ütközet alkalmával, melyben Székesfehérvár alatt alig húsz éves korában részt vőn.

A fraknói fegyvertár maig őrzi ez első katonai szereplésének győzelmi emlékét, abban a szép janicsár-puská-

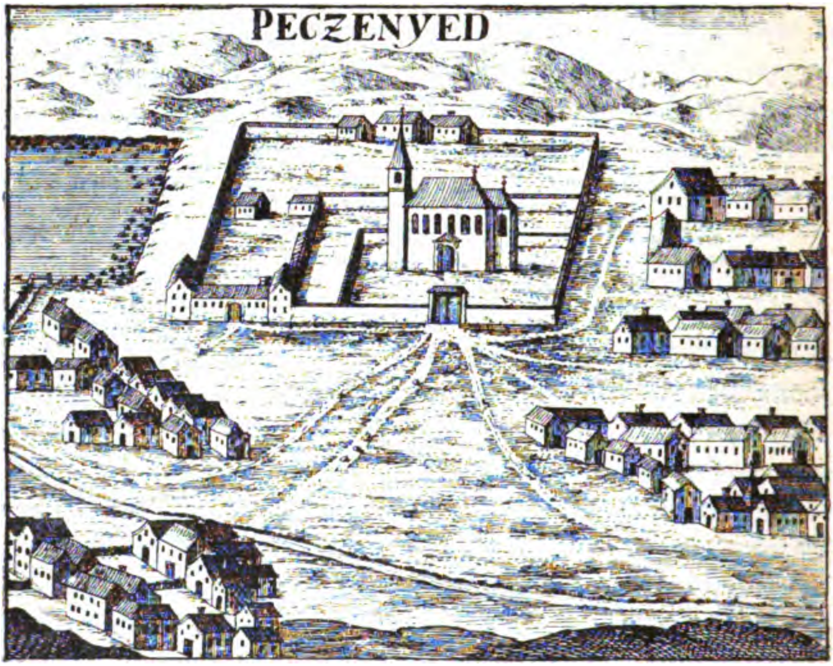
* Catalogus Librorum. U. o. Rep. 8. Fasc. C. Nro. 46.

** «Quoniam Nos Spect. ac Magn. Fidelem Nobis dilectum etc., ob diuturna ac fidelia totius ejus familiæ nobis præstita servitia, *ac singularem erga rem bellicam propensionem*, in supremum Nostrum Capitaneum Papensem constituimus etc.» L. III. Ferdinánd donatióját az i. h.

ban, melynek agyára önérzettel írta fel e jegyzést: «Magam nyertem Fehérvárnál az első harczomon».

Ezen első táborozása közben értesült a vitéz ifjú bátyja özvegyének korai elhúnytáról, ki október 21-én (1654-ben) Rohonczon halt meg.*

Ángya elhúnytával Eszterházy Pálra háromlott vissza a *porddnyi*, *kishöflányi*, *darásfalvi* és *szentgyörgyi* jószág,

39. PECSENYÉD LÁTKÉPE.

valamint a *kismartoni vár* kizárólagos birtoka. Beszállott tehát e «magas kőfalak közé», melyek főpapok és főherczegek, királyok és királyfiak kezéről jutottak az ő vérsége

* SZILÁGYI SÁNDOR: A gróf Esterházyak Családi Naplója. Budapest. 1888. 9. lap. «Tekintetes és nagyságos gróf Batthyány Mária Eleonora asszony, boldog emlékezetű uram bátyám, gróf Esterházy László uram meghagyott özvegye, holt meg Rohonczon, die 21. Octobris, 1654, reggel hét órakor, mikor szinte Fehérvárnál a harczon volnánk Batthyány Ádám urammal, — kit ugyanakkor megütött a gutta, semmit nem tudván még leánya haláláról.»

örökébe. A XIV. század végével Kanizsay János érsek birta e várat. Az ő közbenjárására mentettek föl Kismarton polgárai a soproni vámvonalnál azelőtt fizetni szokott harminczad alól. Utóbb ez a vár is a Habsburgok kezére jutott s az 1463-ban Frigyes császár és Corvin Mátyás között létrejött békekötés a fraknói és kaboldi uradalmak birtokával együtt Kismartont is az osztrák ház részére biztosította. De e kötés nem volt tartós, mert Mátyás a nevezett uradalmakon kívül csakhamar Ausztria nagy részét is elfoglalta. És bár 1477 végén a két uralkodó között új szerződés jött létre, melynek értelmében Mátyás Csehország birtokáért, hadi költségei kárpótlása után, összes foglalásait visszabocsátja vala: tudjuk, hogy ez a béke sem volt tartósabb, s a frigyszegő Frigyes kezéről Bécscsel és Újhelylyel, sőt Stiria egyrészével egyetemben az egész vidék újra Mátyás birtokába jutott, és halálaig birtokában is maradt. Még fiának, Corvin Jánosnak, örökségéhez is hozzátartozott úgy Fraknó, mint Kismarton, de már csak névleg; mert ezeket a kormány elzálogosította az interregnum alatt, s kiváltásukról többé soha sem volt szó.* A XVI. században azután Kismartont is Weyspriach Kristóf bírta ideiglenes joggal. S midőn az ő családja 1570-ben kihalt, a várkastély Ernest főherczeg kezére szállott; kinek kedveért az ausztriai kamara nemcsak megnagyobbította, hanem valóságos rezidencziává alakíttatta át. Ily alakjában került zálogjogon Esterházy Miklós, s az ő halála után örökjoggal is Esterházy László birtokába, most pedig az ifjú Esterházy Pálba, ki szülőhelye iránt érzett kegyeleténél fogva elhatározta, hogy itt rakja meg fészkét annak a családi boldogságnak, mely felől az epedés édesbús óráiban, lantjának lágy hangjai mellett, oly régóta ábrándozott:

* L. SCHÖNHERR GYULA: Hunyadi Corvin János. Budapest, 1894. 176. l.

«De bízom Istenben, ki az én reményem,
Mely után elmúlik én kedvetlenségem.
— — — — — — — — —
Mellyel meg fog térni tudom én víg kedvem,
A mikor egyhelyben véle fektet engem,
Akkor mondhatom azt, hogy vagyon szerelmem.

Együtt lévén véle, vagyon is víg kedvem:
Mert szeretem őtet, ő is szeret engem,
Ölelgetem őtet, s viszont ölel engem,
Kedveskedem néki, s kedveskedik nekem.»

Az ifjú várúr most már minden előkészületet megtett arra nézve, hogy házához méltó fénynyel ünnepelhesse meg azt a rég óhajtott napot, a melyben szíve Orsikájával végre egybe fog kelhetni. Szorgos körültekintéssel intézkedett, hogy, — mint egykor István bátyja örömünnepén, — az ő násza napjára is együtt legyen mindaz, «*a melyek kívántatnak egy kismartoni menyegzői lakodalomhoz*».* Hogy legyen «ház vagy palota elegendő, cum omnibus suis requisitis; kárpitok, asztalok, székek etc. Mindenféle gazdák. Szállások mind a várban, mind a városban és *a falukon is*».

«Gyertyatartók öregek a palotában. Egyébféle gyertyatartók is, a falakra és az asztalokra is.

Vas lámpások és üveg lámpások is.

Viaszgyertyák; fejérek is az asztalokra. Szövétnekek.»

Továbbá, a konyha ezerféle szükségletén kívül, «borért való átalagok, eszközök, palaczkok etc.»

Azonkívül «ácsok, asztalos, *képírók. — Taraczkok, mozsarak; por azokhoz és tüzes szerszám.*» Végül pedig «lajtorják, csáklyák, bőr vödrök és fecskendők az tűz miatt».

Mikor aztán minden irányban megtörténtek az előkészületek: minden irányba szétküldé meghívóit is, 1655 farsangján, februarius 6-án megtartandó nászünnepére.

* Kismartoni hgi főlevéltár. Rep. 84. Inter Varia lectu digna.

És bár nem hiányzottak egyesek, kik — azt vélve, hogy az atyátlan-anyátlan Esterházy Orsika birtokaira, ha nem most, talán később, valamelyes igényt formálhatnak, — úgyszólván a legutolsó órában kívántak volna még akadályokat gördíteni a szerelmes pár egybekelése elé: ebbeli törekvésők hajótörést szenvedett, egyrészt «a szentséges pápa dispensatióján, accedálván az Ő Felsége kegyelmes consensusa is»; másrészt «a több öreg atyafiak akaratján»,* a kik megemlékezvén gróf Esterházy Miklós nádornak irántuk tanúsított *atyafiságos szeretetéről*,** tőlök telhetőleg igyekeztek teljes diadalra juttatni azt a mindnyájok érdekében fekvő családi politikát, melyet a nagy nádor annyi gáncsolódás daczára s oly sok akadály leküzdése árán, már Orsika szüleinek összeházasításával inaugurált.

Esterházy Pál tehát megtartotta nagyfényű lakodalmi ünnepélyét Kismartonban, 1655 februarius 6-án.

A következő napról családi naplójában ezt a bejegyzést találjuk: «Az én szerelmes feleségemmel háltam el, nagyságos gróf Esterházy Orsika asszonyommal, Kismartonban die 7-a Februarii 1655., kin Istennek dícsértessék az ő szent neve, s engedje, hogy jó csendességben élvén, az igaz római hitben is múljunk ki e világból».

S ehhez a fohászhoz fűzte azt a nem kevésbbé benső

* L. ugyanott. Revocatio interpositæ protestationis intuitu matrimonii C. Pauli Esterházy cum Ursula Esterházy etc. Rep. 3. Fasc. A. Nro 15.

** Ennek megható kifejezésével találkoztunk a nádornak István fiához intézett instructiójában: «A mi Zólyom dolgát illeti, — — — mely jószágot — nékem nagy szükségemben kölle eladnom, a mikor ujonnan Bethlen Gábor nagy erővel, törökkel, német ellenséggel reánk üt vala, kinek ellene menvén én is derék hadakkal, meg is szégyenedett vala; mely jószágot én — magánossan kérvén meg Ő Felségétől s egy nehány ezer forintot is adván reá, nemcsak partim pénziért s partim atyafiságos szeretetből cedáltam *Esterházi Pál* uramnak öcsémnek, de inscriptiómban való jussomat is transferáltam ő kegyelmének. — — A beczkói portiót adtam *Esterházi Dániel* öcsém uramnak — — — Contentátiót teszek mindazonáltal arról is — — noha ebben Öcsémuramat *meg ne bántsd*, — — *látván* maga emberségét és *feles szép gyermekit*. Kismartoni hgi főlevéltár; i. h.

óhajtást: hogy e házasság által az Esterházyak *egész családja* új virágzást érve, hálás szívvel éljen örökké, az Isten, a király és a hon szolgálatára.*

V.

A RÉGI jóslat így részben már beteljesedett. Esterházy Miklós nádor unokáját feleségűl vette fia, Pál, a ki, — ugyanazon jövendölés szavai szerint még «*atyja székében fog ülni*».

S valóban úgy látszik, mintha az ifjú családfő, Esterházy Pál, mintegy prædestinálva lenne a közéletre. Felhőtlen boldogságának mézes heteiben is éreznie kell, hogy a nagy névhez, melyet visel, országos gondok súlya s nagy nemzeti feladatok teljesítése füződik; hogy a közügynek áldozatot hozni: e névvel szinte együttjáró örökség.

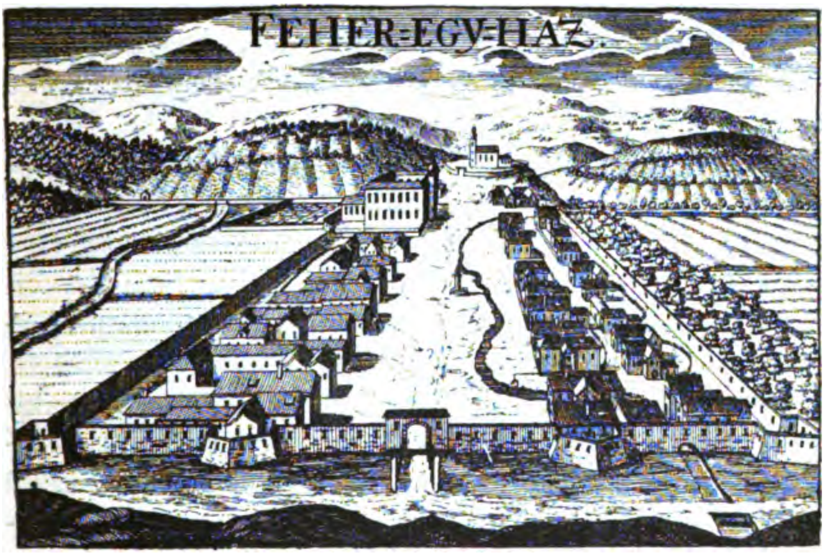
Fiatal hitvese karjaiból az ország karai és rendjei közé szólította őt a királyi meghívó. És ha már gyermekévei folyamán sem hiányozhatott egyetlen országgyűlésről, most sem érezhette magát felmentve a megjelenés kötelessége alól.

A nászünnepélyét követő harmadik héten már útban találjuk őt a koronázó város felé. Pozsonyi útja első állomásáról írja Kismartonban maradt nejéhez február 26-án: «*Tegnap eleget nem bucsúzhattam tőled, édes atyámfia;* most kölletik bucsúznom. Adja az úr Isten, jó egésségben láthassalak, ha mikor láthatlak. A levelet elvettem, lészen is gondom reá; csakhogy ki legyen jó, s ki gonosz

* V. ö. SZILÁGYI S. i. h. és «Protocolum in quo diversæ antiquitates. res memorabiles etc. continentur». Kismartoni hgi főlevéltár. Rep. 85. pag. 67.: «ut per conjugium hocce tota familia Estorasiana reflorescens Deo æternas retribuat gratiarum actiones, et — — — in servitio Dei, Regij et Patriæ vivat et perennet».

akaróm: nem tudom; mindazáltal Istentől adatott okosságommal élek, tudván, hogy a jó Isten híveinek gonoszat nem ád, kihez hogy a szerént alkalmaztassad magad is állapotodat, kívántatik; s ha mi gonosz nyavalya érne, tudósíts felőle.»

E levelét a Fertő melletti *Fejéregyházán* írta, oly tervvel, hogy még az nap «Gátáig megyen, s *holnap Ő Felsége eleibe*».

40. FEHÉREGYHÁZ LÁTKÉPE.

Ő Felsége azonban, — bár a pozsonyi országgyűlést huszonegy éves fia, a nemcsak magyar, de már római királylyá is megkoronázott IV. Ferdinánd, elhúnyta után 1655 február 2-ára hívta össze a végből, hogy eddig papnak szánt kisebb fiát, Leopoldot, még saját életében utódjául választassa —: a Duna áradása és az útak járhatlansága miatt egész februárban nem jöhetett a rendek közé. Pedig ezek, az 1653-ban szintén elhúnyt Pálfy Pál halálával megürült nádori szék betöltése végett is, nagy számmal gyülekeztek fel Pozsonyba.

Itt csak márczius elsején vették hírét az udvar lejövetelének, s nádor nem létében, Lippay György érsek elnöklete alatt, mindjárt meg is állapították az ünnepélyes fogadásnak módozatait.

Ehhez képest márczius 2-án mind a négy rendből követeket küldöttek Hainburgba, az érkező királyi család elé, kik Ő Felségeiket és Leopold főherczeget külön-külön üdvözölnék. Szónokuk Szentgyörgyi cz. püspök, esztergomi kanonok volt.

A küldöttség, eljárván tisztében, igen kegyes válaszszal bocsáttatott vissza, és még aznap beszámolt a «zöld házban» követsége eredményéről.

Másnap azután bevonúlt *Pozsonyba Ő Felsége, hála Istennek egésségben, a császárnéval s kis herczeggel együtt;* az urak is igen mutogatták magokat, jegyzi meg Esterházy, nejéhez intézett levelében.

A rendek ugyanis, márczius elsei megállapodásuk szerint, a tőlük telhető fénynyel fogadták az udvart.

Harmadikán reggel a Duna partján két oszlopban kivonultak Hainburg felé, az ország határához, a hol az érsek Ő Felségeik részére díszes sátort vonatott. A távol vidék követeinek, kik lovaik- és kocsijukat már haza küldötték, a főrendek ajánlották fel a magukét. S így a kir. személynök hintaját hosszú kocsisor követte, túl a Dunán az ország és Ausztria határvonalára állított díszsátorig. A főrendek pedig, zászlós gyalog és lovas csapataik élén, vetélkedő pompával lóháton szállottak a mezőre. Különösen kitűntek a Dunántúlról Batthyány Ádám és Nádasdy Ferencz grófok, *Esterházy Pállal*, három-három zászlóalja pompás lovastól kísérve; a dunáninneniek közűl pedig Forgách Ádám gróf három, s Pálffy Miklós gróf is egy zászlóalja lovas élén. A lovas csapatok előtt ékköves csótárokkal díszített gyönyörű vezetékparipák lépdeltek.

Utánok jött külön zászlók alatt a gyalogság. A hajdúk

négy csapata közűl egy, gróf Wesselényi Ferenczé, a második *Esterházy Pálé*, a harmadik Homonnay György s a negyedik Balassa Imre grófé volt.

Csak délutáni fél három óra tájban érkezett a határra Hainburg felől elsőben néhány udvari hintó; nyomban utánuk egy lovas-, meg egy gyalog német ezred, melyek az ott szép rendben várakozó magyar lovasság és hajdúság mellé sorakoztak. Azután jöttek a császári zené-

41. A FEHÉREGYHÁZI KASTÉLY.

szek, ezek mögött a felségek vezetékparipái, egyszerű fekete posztóval takarva; az udvar gyásza jeléűl. Utánuk a birodalmi lovagok.

Rövid vártatva jött azután, felséges szülei előtt lovagolva, a kis főherczeg, kit a prímás néhány lelkes szóval üdvözölt.

Együtt érkezik végűl az uralkodó pár egy kocsiban, melyet a megyék és városok éljenző követei között hódolattal fogad egyrészről az érsek és főurak, másról a személynök és nemesség oldalt álló csoportja.

Először a királyné, aztán a király szállt ki a hintóból, és mindjárt bevonultak a díszsátorba, hol a még koronázatlan királyné állva maradt a trónszékébe helyezkedő király oldalán.

Az érsek előbb latinul, majd a királyné előtt olaszul is tolmácsolta a tisztelgő rendek üdvözletét, kiket ő felségeik szívélyes válaszszal biztosították királyi kegyelmük felől. Mire a tisztelgők, viselt méltóságaik sorrendjében, egyenkint járultak a felségek elé, hogy úgy a királynak, mint a királynénak kezet csókoljanak.

Csak e hódoló tisztelgés után vette kezdetét az ünnepélyes bevonulás.

Elsőnek most is a királyi személynök hintaja indult a rendek hosszú kocsisorának élén. Növelték ezt a sort ezúttal a városból tömegesen érkezett nézőközönség hintai is.

Most következtek a *lóháton kivonult nemesek* daliás sorai.

Utánok a mágnások délczeg alakjai, fényes díszruháik- és ragyogó fegyverzetökben, a legelőkelőbbek utolján páronkint, legvégül pedig az ország főkapitányai, a bánnal, a kanczellárral, meg az esztergomi érsekkel, szintén lóháton.

Mögöttük lovagoltak a német birodalmi előkelőségek; közvetlen a királyi pár hintaja előtt pedig maga Leopold főherczeg.

A királyi pár kocsija után közvetlenül a lovas testőrség és még az udvar palotahölgyeinek kocsisora következett. Ezek mögött pedig az említett két német ezred menetelt.

Ily renddel történt a bevonulás egész a dunai hajóhidig. A jobbparti hídfőt elérve, a mágnások zászlóaljai sorfalat képeztek itt az út mentén mindaddig, míg a felségek a hídra érkezének.

E perczben dördült el a várhegyen s a város bástyáin

az első örömlövés. És az ágyúk ünnepélyes dörgése nem szűnt meg addig, míg a menet a várba fel nem ért.

Ő felségeiket külön-külön fekete hordszékben vitték át a hídon, melyen két oldalt fegyveres pozsonyi polgárok alkottak sorfalat. Sőt a hídon túl is, az egész városon keresztűl, mind a várig, e polgárőrség kettős sorfala között vonúlt el a díszmenet.

A balparti hídfőnél ő felségeikre hat fekete lótól vont keskeny díszhintó várakozott, melynek mélyében a király, vele szemközt pedig a királyné foglalt helyet.

A városbiró, a tanácscsal és esküdt polgárokkal, a dunai kapunál üdvözölte a felséges párt, hűségöket városuk kulcsainak átnyújtásával is kifejezvén. Mire a király — pár szó kíséretében — a kulcsokat meg visszaadta és tovább indult. Kocsija mellett, a dunai kaputól a Szent-Mihály-kapuig, és innen fel a várig, gyalog ment két felől a város egész tanácsa; mögötte pedig egy marczona vértes kivont karddal,* karabélyos vasasok élén. Ezek után jöttek az udvarhölgyek hintói, a császári gyalogság sorai között.

Most következtek csak ismét, — a díszmenetnek mintegy méltó befejezéseűl, — a dunai átkelésnél visszamaradt magyar csapatok.

Elől a prímás láng- és vérvörös kópjásai. Azután *Esterházy Pál* csapatai kék, Forgáchéi pedig fejér kópjákkal kezökben.

Mögöttük Wesselényi Ferencz udvari gyalogsága tűnt fel, díszes öltözetével.

Ötödik volt gróf Pálffynak udvari serege; hatodik Batthyány grófé, kivont kardokkal. Előttük — szokott módon — a díszbe öltözött síposok.

Batthyány díszőrségének nagyobb fele, és Nádasdy

* «Vir quidam bellicosus, ense nudo extracto, satis terribilis etc.» Notata sub (Diæta Posoniensi, Anno 1655. *Kismartoni hgi főlevéltár: Acta Diaetalia.*

Ferencz dunántúli három serege, a tolongás megakadályozása végett, nem vonult át a hídon, hanem a jobb parton maradt.

Hat óra lett este, mire az udvar a várba ért és a menet szétoszlott.

Esterházyval együtt, mindjárt kezdetben «*úgy gondolkoztak az emberek*, hogy a koronázat csak husvét után lenne meg».*

A rendek körében ugyanis uralkodó volt a nézet, hogy előbb, törvény és szokás szerint, a nádori széket kell betölteni. Míg ellenben a főpapság már ekkor azon munkálkodott, hogy mellőztessék a nádorválasztás, s az ország prímása legyen királyi helytartóvá. A főpapok e törekvése találkozott az udvar óhajtásával is. S ennélfogva napokig folyt a tanácskozás az udvar körében az iránt, vajjon e tervet nem lehetne-e jó szerével megvalósítani? Míg e kérdés tisztázva nem lett, természetesen késni kellett a kir. előterjesztések kiadásával. Minthogy azonban a rendek, — bár a király az egyháziak kértére Szelepcsényi György kanczellár útján értésökre adatta, hogy neki igen tetszenék, ha helytartót nevezhetne, — egyhangúlag nádorválasztás mellett nyilatkoztak s kérték ő felségét, tenné meg a jelölést: egyező akaratukkal ellenkezni nem állott az udvar érdekében, s így a helytartóság tervét márczius 9-én már elejtette a király. E nap reggelén, ünnepélyes Veni Sancte után az úgynevezett lovagteremben trónja köré gyűjté az országot, s királyi előterjesztéseit előbb a kanczellár által élőszóval adatta elő magyarúl, majd trónjáról fölemelkedve írva adta át az érseknek; igen kegyesen híván fel hasznos munkálkodásuk megkezdésére a rendeket, kik ez alkalommal is kézcsókkal hódoltak koronás királyuknak.

* Esterházy Pál levele nejéhez 1655 márczius 4-ről, a kismartoni hgi főlevéltárban.

Az országgyűlés még aznap megkezdé munkálkodását, a gyűlések szokott helyén, a «Zöld ház»-ban; nádorválasztásra azonban csak egy újabb hét múlva került a sor, mert a clerus még most sem hagyott fel a reménynyel, hogy rábeszéléssel híveket szerezhet a királyi helytartóság eszméjének. Mind hasztalan.

Márczius 15-én végre, délelőtt kilencz órakor, megjelentek a «Zöld ház»-ban a király küldöttei: herczeg Auersperg főudvarmester és Prizzelmayer udv. kanczellár, s az utóbbi kijelentette, hogy ő felsége a nádorjelölést megtette. Az erre vonatkozó kir. kéziratot Auersperg herczeg legott át is adta az érseknek, ki azt a gyűlésben felolvasván, az udvar küldöttei eltávoztak. Első helyen jelölte a király gróf Csáky István tárnokmestert, másodikon gróf Wesselényi Ferencz felsőmagyarországi generálist. A protestansok közűl Prínyi György* és Thököly Zsigmond voltak a király jelöltjei, amaz Calvin, ez utóbbi Luther felekezetéből.

Csákynak egyetlen, Prínyinek tíz szavazat jutott, a többi Wesselényi Ferenczet emelte az elhúnyt Pálffy Pálnak nádori székébe.

VI.

Az a férfiú, kit Esterházy s véle együtt a nemzet zöme, mondhatni bálványozott, — gróf Zrínyi Miklós, — nem volt a nádorjelöltek között. Pedig a jelölésből Horvátország bánja nem szokott kimaradni. A kik kihagyásában czélzatosságot látnak, Zrínyi mellőzésének indo-

* Szalay L. v k. 12. l. és utána Horváth Mihály, v. k. 465. l. protestans jelöltnek Rédey Ferenczet mondja a lutheranus Thököly Zsigmond mellett. Forrásainkban következetesen Prínyi György a harmadik, Thököly Zsigmond a negyedik nádorjelölt. V. ö. Acta et Notata sub Diæta Poson. Anno 1655. etc. a kismartoni herczegi főlevéltárban.

kát abban vélik fellelhetni, «hogy az udvar sokkal jobban ismerte őt, mint nemzete»; jól tudta hogy a két Zrínyi a magyar nemzeti pártnak ha nem is kikiáltott, de általánosan elismert feje, vezére.

Ha Miklós nádor lesz, Péter követi őt a bánságban s e két férfiú oly befolyást, oly hatalmat gyakorolhat vala a nemzet fölött, hogy a kormány terveit örökre megsemmisítik.

Azt a férfiút, ki az egész nemzetnek, a katholikus és református rendeknek egyaránt teljes bizalmát birja; ki az örökös királyság behozatalának leghevesebb ellenzője; ki abból, hogy a kormány terveinek s cselekedeteinek ellensége, semmi titkot sem csinál; ki szelleme fenségénél s jelleme tisztaságánál fogva a nemzetet összetartani, érdekeit megvédelmezni egyedül képes; ki reformterveivel az országot újjáalkotni, nagygyá és erőssé tenni készült; kinek lelkétől talán még az a gondolat sem volt távol, hogy a magyar nemzeti királyság eszméjét személyében újra megtestesíti s Hunyady Mátyás korát eleveníti újra fel; — az ily férfiút a nádori székbe ültetni nem lehetett».*

Bármi okozta a mellőzést, tény az, hogy e fölött Zrínyi — ha tán zokon vette is — nem panaszkodott, mint Forgács Ádám, ki az ülésben keserves panaszt emelt, hogy ő már kétszer volt nádorjelölt s most mégis megfeledkezett róla az udvar. «Jajveszékelése még az országbiróságot sem szerezte meg neki»; országbiróvá Nádasdy Ferencz neveztetett ki, Esterházy Pál sógora, buzgó protestánsból 1643 óta a római kath. egyház szenvedélyes híve.**

Még egy ember volt Magyarország nagyjai között, —

* V. ö. Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Budapest, 1891. 22. l.

** Szalay László: Magyarország története. Pest, 1866. v. köt. 12. l.

maga *Lippay* érsek, — ki bár a nádorjelölésben sokan az ő keze munkáját látják,[1] nem birta titkolni elkedvetlenedését a választás ténye fölött, végképen kisiklani érezvén igy kezéből az óhajtott kir. helytartóságot.[2]

Hanem azért a király előtt ismét ő volt tolmácsa a megtörtént választás fölött örvendező rendek érzelmeinek, kik az új nádort zeneszó és lelkes éljenzés mellett kisérték a várba, hogy esküjét a király kezébe letegye.

A rendek e tüntetésében Wesselényi iránt a személyes vonzalom is nyilvánult.

Mert *Wesselényit* vitézséggel párosult katonai talentuma s katonás erkölcsei, valamint az udvarnál kedvessé, úgy a magyar nemesség előtt is népszerűvé tették. Emelhette népszerűségét, kivált az ifjabb nemzedék körében, mulatni szerető s mulattatni tudó lénye is. Ha kapitányságából pár hétre *Sztrecsenbe* vagy Tepliczére vonulhatott, gondja volt rá, hogy a vidék «jó kompániája» köréje gyülekezzék. S ilyenkor vége-hossza nem volt a mulatozásnak. «Sokat forogván az udvarban, fölfelé feltétlen loyalitást mutatott s ez mintegy második természetévé vált; lefelé folytonosan ápolta a népszerűséget s ez egyik éltető eleme volt». — Mikor az országgyűlésen kisebb ügyekről volt szó, nem sokat fáradozott a rábeszélés — vagy meggyőzéssel, hanem egy-két nemes pajtásával szólott és minden nehézség nélkül keresztül vitte szándékát.[3]

De lehetetlen volt hasonló könnyűséggel keresztül vinni az oly indítványt, a milyent egy névtelennek az új nádor iránti túlzó bizalma tétetett le Wesselényi házában azon czélzattal, hogy a rendek — királyválasztó jogukról lemondván — ismerjék el Ferdinándot és fiutódait az or-

1 SZILÁGYI S.: II. Rákóczy György. Budapest, 1891. 118. l.

2 «Aversum est Dominum archiepiscopum Strigoniensem manifesta tristitiæ edidisse signa, qui summe dolebat Locumtenentiam sibi ereptam esse.» Acta Diætalia, a kismartoni herczegi főlevéltárban.

3 DEÁK FARKAS a «Századok» 1882. évi folyama 358. l.

ság örökös királyainak. «Esedezzünk alázatosan ő felségének, — így hangzott az indítvány, — hogy bennünket és országunkat ótalma alá vegyen s rólunk atyailag gondoskodjék, ügyekezvén a német birodalom ügyeinek elintézése után a kereszténység természet szerinti ellenét legyőzni és minket az elviselhetlen török járom alól felszabadítani. Mi pedig, ebbeli kegyelmes hajlandóságát látva, válasszuk őt és egyenes ágon leszármazó fiutódait háladatosságból valóságos és *örökös* királyaikká; de oly feltétel alatt, hogy a felség magát — az egy királyválasztási szabadság kivételével — összes jogaink és szabadságaink fentartására kötelezze».

A rendek épen a szabad királyválasztásban vélték rejleni valamennyi joguk és szabadságuknak leghathatósb biztosítékát. Ennélfogva, bár nádorválasztást sürgető kívánságuk immár teljesíttetett, újabban is vonakodtak Leopoldot csak választott királyukká is kikiáltani mindaddig, míg sérelmeik a korona részéről nem orvosoltatnak.

Sérelmi feliratuk szerkesztő bizottságát márczius 16-án kijelölték s már 17-én, — az egy Vittnyédi kivételével,* — mind a 45 tagot egyértelemmel megválasztották.

Ez a negyvenötös bizottság nyomban munkához is látott. Mihelyt azonban a vallás kényes ügyéhez ért, — a katholikus és evangelikus tagjai között fennforgó nézeteltérés napokig tartó vitát keltett kebelében. Az evangelikusok végre is sérelmeik külön előterjesztésével járultak a trón elé.

A király ez előterjesztést csak április közepén intézte el olyképen, hogy utalással a vallás ügyében eddig hozott törvények elégséges voltára, a netán létező sérelmeket ezen törvények szerint — mindjárt az országgyűlésen orvosoltatni igérte. S valóban már az 1647. évi országgyű-

* «Potior pars regnicolarum nolens ehabere Vitnyédium pro compilatore ex eo quod vir fuerit inquietus, loco ejus lecti sunt alii duo.» Acta Diætalia. I. h.

lés megalkotta a törvényes alapot a vallásügyi nehézségek gyakorlati kiegyenlítésére. Kimondotta ugyanis, hogy a protestánsoknak kilenczven templom vissza adatik; hogy a kath. földesurak kötelezvék három hó leforgása alatt protestáns jobbágyaiknak templom, paplak és iskola építésére alkalmas telket díjtalanul kijelölni; hogy protestánsok kath. lelkésznek, és viszont katholikusok protestáns papnak semmiféle præstatióval sem tartoznak. A vallásháborítókat pedig ugyanez a törvény — az alispán, szolgabiró és a vármegye által egyenlő számban kiküldendő kath. és protestans nemesek ítélete alapján — érzékeny pénzbirsággal sújtatja.

De az evangelikusok ennek daczára sem találtak megnyugvást a király fönnebbi határozatában; s előterjesztésök kedvezőbb elintézését ismételve is sürgették.* Míg végre az érsek és nádor hosszas fáradozásai a vallás ügyének további sikertelen tárgyalásától eltérítették őket.

Husvét már jóval elmúlt tehát, mire a gyűlés, egyéb közügyek — nevezetesen pedig a honvédelem égető ügye — mellett végül rátért arra a tárgyra, mely egybehívásának ha nem egyedüli, úgy kétségkívül legfőbb indoka volt.

Több napi magánértekezletök eredményeül május 24-iki nyílt ülésökben a rendek, — a kanczellárral történt megegyezés alapján, — június 6-ára tűzvén ki a királyné koronázását: egyben elhatározták, hogy a mint 92 pontba foglalt sérelmi feliratukra a felség válasza leérkezik, Leopold főherczeget királylyá választják, s őt is megkoronázzák.

De június 6-án «csak a *császárné* koronázatja» lett meg.

Minél tovább huzódott a gyűlés: Esterházy annál ne-

* «Hac resolutione non contenti, rursus Suam Majestatem pro favorabiliori sollicitant, et *Leopoldum archiducem mediatorem implorant*, sed non obtenta audientia, iterum ad Suam Majestatem recurrunt.» Acta Diæt. U. o.

hezebben várta végét és — a kismartoni tudósításokat. «Nem tudom, mikor mehessek hozzád vissza; azért kérlek, vigyázz egészségedre,» — írja ifjú nejének, — sürgetőn kérve őt egyszersmind, hogy ha valami, csak legkisebb, baját érezné is, azonnal tudósítsa felőle, «hogy nagyobb tűz ne támadjon a szikrából. Hiszen ha az irást nem röstelled, vagyon módod benne hogy írj. A *feketevárosi* pósta arra való. Mégis kérlek, intlek is: egészségedre viselj szorgalmatos gondot. Adja Isten, a mikor látlak, láthassalak jó egészségben.» — Maga sem mulasztja el az alkalmat, hogy levéllel vagy személyesen el-ellátogasson féltett szerelméhez, ha módja van benne s nem kénytelen «szolgálni ott fönn a várban.» Mert gróf Porcia, «a ki főkomornyik,» nem szivesen bocsátja át a Dunán.*

Pedig a gyűlés még a császárné koronázata után is újabb három hétig elhúzódott.

A királyné koronázását követő héten még heves viták támadtak az idegen katonaság kivezetése és a magyar nemesektől ő felsége örökös tartományaiban követelt vámok megszüntetése tárgyában. Csak június 15-én vették a rendek az első megnyugtató kir. resolutiót.

Az erre következő nap déli órájában azután közakarattal királyukká választották Leopold főherczeget. Koronáztatása ünnepélyét mindazáltal csak június 27-ére tűzték ki; aprólékos gonddal eleve megállapodván a koronázó szertartásnak minden legkisebb részletére nézve.

Ehhez képest a koronát és egyéb jelvényeket, melyek rendszerint a pozsonyi vár tornyában őrizttettek, 26-án délután fényes küldöttség vitte át innen Sz.-Márton káptalani egyházának sekrestyéjébe. Tagjai közől, Barkóczy és Rákóczy László grófokkal Batthyány Ádám és Esterházy Pál jelöltettek ki, hogy a lepecsételt ládát, mely e

* L. 1655. évi családi levelezését. U. o.

századok kegyeletével megszentelt ereklyéket rejté, a kir. vár tornyából a király díszkocsijára emeljék, melyben a két koronaőr, gróf Kéry János és Ostrosics Miklós, meg a császár két német tanácsosa foglalt helyet. Előttük Kisdy Benedek egri és Széchenyi György veszprémi püspök kocsija robogott; míg a küldöttség már nevezett főuri tagjai mellett Csáky István tárnokmester, Forgách Ádám, Erdődy György, Pálffy Miklós grófok, Nyáry Lajos, Ostrosics Mátyás, és a személynök által kijelölt nemesek, lóháton követték a koronaőrség negyven tagjától környezett díszkocsit.

A koronázó templomhoz érve, Esterházy és társai a kocsiról leemelték a szent koronát és a sekrestyébe vitték. Ugyanitt helyezték el a magyar korona országainak a várból begöngyölve áthozatott összes zászlóit is. A gondosan bezárt sekrestye kulcsait azután a két koronaőr, a templomét a káptalan őrkanonokja vette magához. A rend fentartásával megbízott Esterházy János és Zsigmond pedig Pálffy Miklóssal és Kolonics Ferdinánddal, a koronaőrségen fölül még mintegy kétszáz puskást s magyar hajdút állítottak a templom köré.

Másnap, ugyanez a küldöttség már öt órakor reggel a sekrestyében volt, hol a ládából kivette a koronázási jelvényeket, melyek felügyeletére a két koronaőr ezentúl állandóan ott maradt.

Kívülök, s a rendezőkön kívül, mindenki a várba sietett. Innen már hat órakor indult az ünnepi menet, hogy az uralkodó párt s a fiatal választott királyt, a Koháry István és Wesselényi Ádám által — Pálffy gróf kertje mentén a Szent-Mihálykapu irányában felállított polgári díszőrség kettős sorfala között, a székesegyházba kísérje.

A szokásos egyházi szertartások mellett itt ment végbe 1655 június 27-én az utolsó választott magyar király ko-

ronázása, a német birodalmi dignitáriusok, valamint Spanyolország, a római szentszék és a velenczei köztársaság követeinek jelenlétében.

Mikor az érsek mise közben az evangéliumhoz ért, a a nádor, ki az oltár baloldalán állott, ősi szokás szerint feltartotta a szent koronát s a nép felé fordulva három ízben szólítá meg magyarúl az egybegyűlt nemzetet: «Dicső ország! Magyarok, kik itt vagytok, akarjátok-e a jelenlevő Leopold ausztriai főherczeg urat szent István koronájával felmagasztalni?» S a felzúgó «Akarjuk! Éljen a király!» harmadszor is elhangozván, átnyújtotta a szent ereklyét az esztergomi érseknek, ki azt püspöktársai segédletével, imádságok között, a király fejére tette.

Az egyházi szertartások végeztével, az uralkodó pár a sekrestyébe vonult, s letévén itt császári díszpalástjokat, csekély számú udvari kíséretökkel visszatértek a várba. Az ifjú király ellenben a székesegyház főbejáratától nemzeti szőnyegekkel bevont pallón átment egész ünnepi kíséretével a szent-ferenczrendiek templomába: elől a főurak és nemesek; mögöttük párosával a szent korona országainak zászlóvivői, közöttük Esterházy Pál, Szerbia zászlajával; a koronaőrök s a koronázási jelvények vivői: Nádasdy Ferencz, Erdődy György, Batthyány Ádám, idősb Csáky István, Zrínyi Miklós bán és Wesselényi Ferencz nádor, az ország zászlaját lobogtató Barkóczy László nyomában; Forgách Ádám kivont karddal közvetlen a *király* előtt; a király mellett jobbról az esztergomi, balfelől a kalocsai érsek; kíséretében az összes püspökök s ezek mögött az udvari testőrség, melynek soraiból kamarai tisztviselők koronázási emlékérmeket szórtak a nép közé.

A ferenczrendiek templomában az ifjú király elfoglalván a részére felállított mennyezetes trónt, Batthyány Ádám gróf segédletével Szent István kardját oldalára kötötte és azzal — vállok háromszori érintésével — arany-

GR. ESTERHÁZY BENEDEK, MIKLÓS NÁDOR NAGYATYJA.

sarkantyús lovagokká ütötte a nádor által ajánlott urakat, köztük Esterházy Pált, kihez őt gyermekkori emlékek hozták közeli viszonyba.

Azután a koronázási jelvényeket és zászlókat vivő főuraktól kísérve a szent Mihály kapuhoz lovagolt, mely előtt nemzeti szőnyegekkel borított magas emelvény állott.

Ezen az emelt helyen hangzottak el ajkairól az ország alkotmányos szabadságát biztosító királyi eskü szavai, melyeket a körülállók fedetlen fővel hallgattak s lelkes éljenzéssel viszonoztak, mire a várfalakon is eldördültek a szokásos örömlövések. A nádor és a két érsek által környezett király pedig leszállt az emelvényről s ismét lóra kapván a dunaparti királydombra nyargalt, melyről Szent István kivont kardját újabb ágyúdörgés között mind a négy égtáj felé keresztalakban megvillogtatta.

S ezzel véget érvén a koronázás nyilvános ünnepélye,* az ifjú király is egyenesen a várba tért vissza; a zászlóvivő főuraktól a lovagteremig, a koronázási jelvények vivőitől pedig a belső termekig kísértetvén. E napon még az udvari ebéden is a szent koronával fején, s teljes királyi díszben jelent meg az uralkodó pár, a római szentszék, Spanyolország és Velencze követeinek körében.

Ha III. Ferdinánd méltán sorozta örömünnepei közé e napot, mely Magyarország koronáját biztosította fiának: Esterházy Pál örömét, — a kit 1655 július 1-én a király tanácsosává is kinevezett,** — az országgyűlésnek rég várt befejezése tette teljessé.

* A maig szokásos népünnep ekkor sem maradt el: «Bos ut moris est assabitur, non tamen prius dispensabitur quam Suæ Majestates una cum integro Ginæceo in arce fuerint. Accumbentibus Suis Majestatibus mensæ, quarta fiet explosio.» Dispositio et Ordo coronationis Serenissimi Regis Ungariæ Leopoldi I. Posonii 27. Junii feliciter peractæ. *A kismartoni hgi főlevéltárban.*

** L. Collatio Ferdinandi III. officii et dignitatis Consiliariatus pro Comite Paulo Esterházy facta. A kismartoni hgi föltárban Fasc: B. Nr. 28. Rep: 2. & 3.

Most már újra beszállhatott boldog családi fészkébe.

E fölött érzett öröme pedig annál teljesebb volt, mert biztatón mosolygott feléje a remény, hogy a mit nagynevű atyja «a házasság első mézének» nevezett, abban neki is része leend: — látni fogja maradékait.

A gyümölcsérlelő évszak verőfénye a legszebb családi idyllt ragyogta körül Esterházy Pál kies kismartoni és fraknói otthonában. S mielőtt házassága első évének napja leáldozott, állandó derűt sugároztak már e boldog otthon falai közé első gyermekének mosolygó szemei.

Még erről az évről szól «Családi Napló»-jának következő följegyzése: «Szerelmes feleségemnek adott Isten egy fiúmagzatot die ultima decembris pénteken éjfélkor, ki volt Szent Szilvester pápa napja, Fraknóban 1655, kit Miklós Antalnak kereszteltettünk kalocsai érsek Pisky János uram által. — Nevelje Isten szent nevének dícséretére és szülei örömére.»*

* SZILÁGYI S.: A gróf Esterházyak családi naplója i. h.

42. ESTERHÁZY ORSOLYA MELLFŰZŐJE.

NEGYEDIK KÖNYV.

A TÁBORNOK.

43. KINCSEK AZ ESTERHÁZYAK FRAKNÓI KINCSTÁRÁBÓL.

I.

MÁR ÉLETÉNEK e legboldogabb szakában terhes feladat várt az ifjú családapára. Gondnoki és családfői minőségében ő volt hivatva rendbe hozni öcscse — Esterházy Ferencz — örökségének meglehetősen bonyolult kérdését.

Ez örökség főrésze gyanánt *Regécz* várát és uradalmát jelölte meg az 1641-ben kelt atyai végrendelet. S Regécz kívánatos örökség lehetett.

Erre enged következtetni maga az a körülmény is, hogy a hagyományozó legnagyobb nevű kortársai vetélkedtek Regécz birtokáért.

Nem kisebb embernek, mint Pázmány bíbornok-érseknek pártja fondorkodott már abban, hogy Regécz Esterházy nádortól — ki azt egyelőre inscriptio gyanánt zálogban bírta — kiváltassék, és örök joggal Pázmányéknak adományoztassék. A nádor Kismartonból 1635 április 2-án kelt levelében sürgeti már, hogy Regécz ügye bármiként, de valahára végbe menjen. Ő, — írja — inkább nyult volna pénzhez, mint e jószághoz; hogy mintegy 250,000 forintig zálogban levő saját jószágait kiválthassa. De ha a

bíbornok kiállana belőle, ő vissza nem utasítja, hanem méltányos föltételek mellett örökbe is megvenné Regéczet ő felségétől. A királynál levő pénze, — úgymond — 140,000 forint; a mit kardinál uramnak le kellett volna tenni, 60,000 forint; Pálffy István uram pénze 36,000 forint. Ez is elég volna a maradékjószágért; melyből Paczint másnak adta ő felsége, a ki megér ötven-hatvanezer forintot, Mádot pedig az erdélyi fejedelem birja, a ki magában is megérne százezer forintot: úgy hogy e szerint Regécz összes tartozékaival csaknem 400,000 forintba involváltatnék.* Mindezeknél fogva azt hiszi, hogy Pázmány bíbornok megkezdette bánni ebbeli vásárlását.

És a nádor jól ítélt.

Mert már ugyanaz évi május 26-án kelt nagyhőflányi levelében ezeket írhatja: «A *regéczi* dologban is, kit jó idővel ezelőtt nekem adott volt ő felsége, mind akadékot kerestek volt némelyek, hogy ő felsége megmásolja abbeli kegyelmességét és mással, úgymint Cardinal urammal akartak transigálni, hogy ő vegye meg atyjafiainak, letévén az én rajta való pénzemet. De mind attól fogva tractálván is a dolgot, tandem Isten úgy akarta, hogy az igazság maradjon helyén, s *renunciálván Cardinál uram neki*, ő felsége úgy resolválta magát, hogy ugyan énnekem adja.»**

Miklós nádor kezén maradván így e gazdag fölszereléssel ellátott zempléni és abauji szép uradalom: ennek örökösévé legkisebb fiát tette oly móddal, hogy ezen jószága jövedelmeiből elégíttessék ki — még az örökös kiskorúsága idején — elsőszülött fia Esterházy István s illetőleg az ő kis árvája Esterházy Orsolyának vele szemben

* Ez az összeg, pénzünk mai értékében kerek *hat millió forintnak* felel meg; mert az akkori érték úgy viszonylik a maihoz, mint egy a tizenöthöz. V. ö. Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György. Budapest, 1893. 410. l.

** Eredeti fogalmazat a kismartoni hgi főlevéltárban. Közölve Horváth M.: Magy. tört. Az új dolgozat második kiad. v. köt. 385. és köv ll.

NYOMT. ULLMANN J. BUDAPEST

GRÓF ESTERHÁZY PÁL FIATAL KORÁBAN.

fennálló mintegy kétszázezer forintnyi követelése. «Az ő contentiójában illyen módot rendölök, hogy mivel bizonyos okokból Regécz várát a kisebbik fiamnak Ferkónak rendeltem, — az én holtom után azon regéczi jószágnak jövedelméből adjanak a tútor atyafiak évenként tizenhatezer forintot, avagy húszezeret is, — kevésre lévén szüksége még Ferkónak, — hogy annál hamarább kifizethessék őtet. Sőt a szolgák fizetésén kívül, — kitudván a gyermek tartására és nevelésére is ha Isten élteti valami ezer forintot, — minden egyéb jövedelmét a mi lészen Regécznek, ad quietantiam ipsius neki adhatni kivévén azt az időt, ha valamelyik leányomnak kiházasítására concurrálni köllene onnét is.»

De nem fojthatta el abbeli aggodalmát, hogy a kívánatos birtokot holta után elütik övéi kezéről. És ezért gondoskodott róla, hogy a kisded Ferencznek örökjogú birtoka is maradjon e zálogos jószágon kívül.* E végből rendelte el, hogy Várdát vagy a csicsvai jószágot eresszék Ferkó fia kezébe, ha Isten megtartja; — Mária leányának ellenben a Ferkót illető Regécz jövedelméből adják ki az *ötvenezer forint dost*, «kivel tartozni fognak bátyjai neki».

Ezeket a terheket Esterházy Lászlónak és Pálnak gondos gazdálkodása mellett a dús regéczi uradalom kétségkívül meg is birta volna.

Ámde Esterházy Pál, mint családfő, az atyai végrendelet fönnebbi intézkedéseitől már lényegesen eltérő helyzetet talált. Miklós nádornak, Pázmánynál hatalmasabb és makacsabb versenytársa, Rákóczy György erdélyi fejedelem, kevéssel a nádor halála előtt, minden személyes

* Az 1636. évi új inscriptión fölül, — mely szerint Ferdinánd Regéczet és Tállyát a régibb zálogösszeg betudásával összesen kétszázhuszonnyolczezer nyolczszáz ötvenkét forintig beírja, — Esterházy Miklós nádor 1642-ben, tehát már végrendeletének írásba foglalása után, fimaradékira nézve örökjogú donátiót is kapott s ez alapon a nevezett uradalomban statuálva is lett.

követeléseinek teljesítését kierőszakolta a béke iránt vele Esterházy mellőzésével tárgyaló császártól. Egyebek között megkapta Tokajt Tarczallal úgy mint Bethlen, Regéczet úgy mint Esterházy bírta.*

Ezt az alkut szentesítette a linczi békekötés, melyet azonban a nádor már meg nem ért.

Gyermekeinek gyámjai, «a tutor atyafiak», azzal a százhatvanezer forinttal, melyet Rákóczynak és nejének, Lorántfy Zsuzsánnának, kellett az örökségétől megfosztott Esterházy Ferencz javára letenniök, a Miklós nádor által elzálogosított Pápát, Ugodot, Devecsert, Gesztest és Cseklészt szabadították ki a zálogbirtokosok kezéből; nehogy a gyermek majdan jószág helyett «valami gonosz erkölcsöt kezdjen a pénzzel vásárlani».

Ez a transactió még 1650-ben történt. «A másik rész pénze pedig Regécznek ő felségénél lévén, *jövedelme is ott vagyon.*» Mert a kamara jobb időkig adósa maradt az Esterházy-hagyatéknak a pénzzel, mely ennek javára a Rákóczy által letett összegen fölül még Regéczen feküdt; sőt kamatjaival is, szokás szerint, évek óta hátralékban volt.

Esterházy Pál tehát Regécz jövedelmeiből már semmit sem kapott. Hanem helyette Pápát, Ugodot, Devecsert, Gesztest és Csekleszt «öcscse számára bírván», ezek jövedelmét Esterházy Ferencz javára számon kelle tartania.

Maga már a várdai részjószágból sem igen látott jövedelmet. Nővére, Mária — Homonnay Györgyné — ugyanis

* V. ö. SZILÁGYI SÁNDOR i. m. 394. l. «A császár nagy áldozatok árán is békélni akart. S csakugyan a legnagyobb áldozatot, mit tőle kívánni lehetett, meghozta. Június 5-én egy sajátkezű, meleg hangon írt levélben tudatta Esterházyval, leghívebb és legodaadóbb államférfiával, hogy őt a tárgyalások folytatásától a fejedelem egyenes kívánatára fölmenti: «Valami kedvetlensége van irántad, hogy nem akar addig békét kötni, míg te vagy a közvetítő.» — Hát ez annyit jelentett, hogy Regéczről le kell mondania.»

44. GRÓF ESTERHÁZY FERENCZNÉ, ILLÉSHÁZY ILONA.

nem levén úgy mint atyjok végrendelete kívánta volna (az idegen kézre jutott) Regécz jövedelmeiből kielégíthető: a tutor Esterházy Dániel «rendeléséből *Várdát* kapta érette»; mihez Esterházy Pál még «a maga és felesége pénzéből hatezer száz forintot s azonkívül felesége *csicsvai* portióját Szőlőskét, Komoróczot is oda adta».*

A kölcsönös leszámolás útját megnehezítették az 1655. évi országgyűlés honvédelmi rendelkezései is.

Már ez a gyűlés végzést hozott az iránt, hogy a török részről ismétlődő rabló beütések visszaverésére a véghadak mellé, felében a rendek s felében a jobbágyság költségén, külön dandár állíttassék fel.

Az 1659-iki országgyűlés azután még tovább ment ez úton, a mennyiben a fönnebbi honvédelmi törvény pótlásául minden kapu után egy-egy gyalogot, tíz-tíz be nem hódolt kapu után egy lovast, s minden húsz behódolt kapu után is egy-egy lovast ajánlott meg; elrendelvén egyszersmind, hogy két éven át Felső-Magyarország vármegyéi háromszáz, városai pedig száz zsoldost tartsanak, — a dunai részek lakossága ellenben (felében most is a nemesség), minden be nem hódolt porta után tíz, minden behódolt után pedig öt-öt forintot fizessen zsoldos had tartására.

E honvédelmi terheket is számba véve tehát, Esterházy Ferencz örökségének rendelkezésre álló jövedelmei alig mutathattak fel valamelyes fölösleget. A mint hogy a lelkiismeretes Esterházy Farkas útmutatásai alapján készült computus valóban leverő eredményre jutott.**

Ennek a bonyolult örökösödési kérdésnek megoldásánál e szerint a rideg jogalap mellőzése egyrészt a kisebb testvérnek jól felfogott érdekében, de másrészt a nagyobbnak szinte kötelességében állott — tekintettel nagy-

* Kismartoni hgi főlevéltár Fasc: E. Rep: 7. Nr. 72.
** Fasc: E. Nr. 66. & 71. Rep: 7. A kismartoni hgi főlevéltárban.

45. FRAKNÓ LÁTKÉPE.
(Cserna Károly eredeti rajza.)

nevű atyjok intő szózatára, a ki minden áron elejét akarta venni annak, hogy az ő maradékai perbe bocsátkozzanak a végrendeletében «letett dolgokról» s testamentomát «imitt-amott birák elé hordozzák, belekapván az emberek még a szentírásba is»; hanem azt kívánta, hogy az öreg atyafiakból hatan összegyűlvén, magok között intézzék el családja vitás dolgait. «Ha pedig valami derék dologban lenneköztük kérdés: híjanak másokat is hozzájok, mert tartok attól — fejezi be rendelkezéseit — hogy nem maradnak maradékim aféle kérdések nélkül, a mostani világra nézve; kiváltképpen mivel meg kell vallanom, hogy csak Isten tudja, mint írhattam le sok rendbeli distractióim között — mintegy *currenti calamo* — e kis rendelésemet is.»[1]

S nem is került imitt-amott bírák elé a nagynevű nádornak hagyatéki ügye. Hozzá méltó utódát segítette ez évek során lelkiismeretes gonddal érlelt kérdésnek végleges megoldásában is a tőle öröklött «atyafiságos szeretet».

Mikor öcscse már törvényes korba lépve, családalapításra gondolhatott, s szíve választottjával, Illésházy Ilonával, jegyet váltani készült: Esterházy Pál megkötötte vele 1660. őszén beható tárgyalásaik eredményeképp[2] azt a *barátságos egyességet*, melynek létrejöttét a szintén érdekelt Esterházy Orsikának maga Ferencz gróf sietett jelenteni, örömmel adván értésére, hogy ő «bátyja urával ő nagyságával» atyafiságosan, csendesen s minden villongás nélkül alkudott meg az osztály állapotjában.»[3]

1 V. ö. végrendeletét. U. o. Rep: 4. Fasc: F.

2 Fasc: E. Nr. 69., 70., 72. & 74. Rep: 7. A kismartoni hgi főlevéltárban.

3 Missilis Comitis Francisci Esterházy, 24. Novembris 1660, quibus Ursulæ Esterházy se cum Paulo fratre suo in negotio divisionis bonorum amicabiliter convenisse significat. Utóiratában igéri: «valami historiákat kért kegyelmed, *magyar historiákat*, megküldöm kegyelmednek». — Fasc: E. Nr. 77. Rep: 7. Ugyanott.

Ez alku sikeresítése végett Ferencznek engedte át Esterházy Pál, atyai örökségéből, a semptei várat, összes tartozékaival együtt.

Így jött létre a szelidlelkű Orsikának készséges hozzájárulásával, azon ünnepélyes alakban is kiállított kötés, mely a következő öt pontban szabályozta a fraknói Esterházy-testvérek örökösödési és birtokviszonyait:

Elsőben. Fraknó és Kismarton marad örök joggal gróf Esterházy Pál- és maradékainak.

Másodszor. Gróf Esterházy Pálné, Esterházy Orsolya asszony ő nagysága contentátiójára és mindennemű prætensióinak leszállítására, gróf Esterházy Ferencz Regécz várát, «a ki ő felségénél hátra vagyon», és ahhoz járó mindennemű prætensióit s az iránt váló jussát azon Esterházy Orsolya asszonynak és maradékinak cedálta.

Harmadszor. A kisvárdai ötvenezer forintról, hasonlóképpen a pápai, ugodi, devecseri, gesztesi és cseklészi jószágok jövedelméről való prætensióit, több mindennemű prætensióival együtt azon gróf Esterházy Ferencz maga és utódai nevében «letötte és mortificálta».

Negyedszer. Ellenben megnevezett gróf Esterházy Ferencz- és maradékainak Sempte vára, a szerint Pápa, Ugod, Devecser és Gesztes, összes tartozékaival együtt örök joggal «cedált és maradott, a hadakra költött summa pénzzel együtt, a ki ő felségénél vagyon, circiter hatvanezer forintig».

Ötödször. Az atyai contrahált adósságokat, melyek a jószágoktól független adósságok, a két fél egyenlő részben törleszti.*

Viszont egyenlően részesült a két fivér atyjok- és László bátyjok készpénz-hagyatékában s minden ingóértékben is, melyek felől már 1653 márczius 25-én mindkét

* Fasc: E. Nr. 76. Rep: 7. U. o.

fél részére pontos és hiteles leltárt vétetett fel Esterházy Dániel a fraknói várban.*

A házasulandó Ferencz gróf most kezéhez vette saját örökrészét, a nádori prothonotarius s az egybegyűlt férfirokonság együttes jelenlétében mentve fel bátyját és övéit a további szavatosság alól.**

Ezentúl a pápai főkapitány Pápa urával, — az idősb Pál, az ifjabb fraknói Esterházyval, — együtt vesz részt Magyarország mozgalmasnak ígérkező közéletében.

II.

ESTERHÁZY PÁL, hogy megmutassa, miszerint úgy a reá ruházott tisztségeket és méltóságokat, valamint azon befolyást, melyre már ily ifjú korban szert tett, nem csupán nevének és családi összeköttetéseinek, hanem saját derékségének is köszöni, a közpályára lépvén, egész ere-

* Inventarium rerum aurearum, argentearum, aliarumque mobilium pro parte Ill. D. Comitis Francisci Esterházy factum in arce Fraknó 1653. Die 25. Martii. Fasc: E. Nr. 68. Rep: 7. U. o.

** «Mi, gróf Galanthai Esterházy Ferencz, felvévén terhöket eljegyzett nagyságos Gróf Illésházy Ilona kisasszonynak s jövendőben Isten áldásából leendő fiainknak és leányainknak és successorinknak s atyánkfiainak, valljuk ezen levelünkben, hogy a minemű ezüst, arany, pénz, lóra való szerszám, clenodium és egyéb akármely névvel nevezendő ingóbingó marhánk jutott minekünk szegény urunk atyánktól ő nagyságától, Gróf Galanthai Esterházy László urunk bátyánk halála után, Esterházy Dániel, Esterházy Farkas, Rauch Dániel, Szalkovics Ádám, Vásárhelyi Nagy Gergely uraimék igaz és istenes limitátiójok szerint Kürtösy György, Olasz-Kolosváry István uraimék jelenlétekben azon ezüst, arany és minden egyéb ingó-bingó marhát kezünkhöz vettük plenarie Gróf Esterházy Pál bátyánk urunktól ő kegyelmétől, — melyről ő kegyelmét s minden nevű hæresit s successorit quietáljuk, absolváljuk, és absolutussá teszszük in perpetuum, ezen levelünknek erejével; magunkra véve ez iránt a szokott evictiót minden nevű impetitorok s törvénykedők ellen. Actum in Arce Sempthe die 19. Novembris. Anno 1660. Comes Franciscus Esterházy mp. Inter prætactos dominos Comites ratione suprascriptorum ita conventum esse, idem dominus Comes Franc. Esterházy personaliter astans recognovit coram nobis infrascriptis personis: Petrus Alvinczy mp. Ladislaus Révai mp. Esterházy Farkas mp. Esterházy János mp. Esterházy Sigmond mp. Esterházy György mp. Esterhás Miklós mp. Esterházy Sándor mp. Joannes Dersffy mp.»

jét és tudását hazája javára szentelé, s e mellett a dynastia leghívebb embere maradt mindvégig.

Az akkori idők szokása szerint ő is a katonai pályán kezdette nyilvános működését. Hiszen ez volt az a nobile officium, mely a kor felfogása szerint úgyszólván kiváltsága volt a nemesi osztálynak, a hazát saját vére omlása árán szolgálhatni. 1663-ban, tehát 28 éves korában, már ott találjuk őt a különféle csatamezőkön, — részben önállóan megbízva a hadvezetéssel, — küzdeni a török hódítás ellen. Az 1663—64-iki évek összes hadakozásaiban ott van Zrínyi Miklós, a költő oldalán, kihez szép barátság érzelmei fűzték, s kinek méltó dícséretét, hadvezéri és hazafias érdemeit kevesen méltányolták úgy, mint ő. E két esztendő fegyvertényeit maga Esterházy Pál írta le «Mars Hungaricus» czímű munkájában, melynek sajátkezűleg írt, tizenegy tollrajzzal ékített példányát a kismartoni herczegi főlevéltár őrzi. Mint a hadjáratokban résztvett szemtanú írja le azok lefolyását, s ez okból követjük mi is előadását e hadi események leírásában.*

II. Rákóczy Györgynek 1660 június 7-én bekövetkezett halála után a porta Ali basát európai és ázsiai seregek élén Várad ellen küldte. Ali július hó 15-én levelet írt a vár parancsnokának, Gyulai Ferencznek, melyben a vár átadására szólította fel. Az őrség alig állt többől 800 embernél, de a hős fiak nem mentek lépre, s eltökélték a vár megvédését. Ali basa látva, hogy nem ér czélt, elhatározta az ostromot. Hosszas küzdelem után, melyben a török sereg majd hatszázszoros túlerővel szorongatta a csekély, de vitéz őrséget, miután a vár árkának vizét a Pecze folyóba vezette, ezzel az árkot kiszárította, s ott is aknákat ásatott, ezekkel is törve a falakat és bástyákat: végre augusztus 28-án az őrség

* Esterházy e munkájáról l. «Esterházy Pál Mars Hungaricusa». Irta BUBICS ZSIGMOND. Budapest, 1895.

kénytelen volt feladni a várat. És e közben a nádor, Wesselényi Ferencz és Souches császári tábornok, Rakamaznál táboroztak seregeikkel!

Barcsai Ákos bukása Kemény Jánosnak juttatta Erdély fejedelmi trónját, de minthogy ez a császárhoz fordult oltalomért, a török ő helyébe, elhozatván Ebesfalváról Apafi Mihályt, ezt tette meg fejedelemmé 1661 szeptember 14-én. És ebből új veszedelem háramlott Erdélyre, mert Kemény nem hagyván magát, zsoldos és császári csapatokkal betört az országba, hogy Apafit kiűzze. 1662 január 23-án Szőllősnél csapott össze a két fejedelem; a harcz Kemény veszteségével végződött, sőt ő maga lováról leesvén, saját hívei által agyontiportatott. IV. Mohamed ült ekkor a törökök szultáni székében. Még ifjú volt, a mennyiben 1642-ben született, de már 1649-ben, hét éves korában jutott atyja örökébe. Ő maga nem volt nagyon harczias szellemű, és jobb szerette vadászattal, mint vitézkedéssel tölteni idejét. De annál nyugtalanabbak és nagyravágyóbbak voltak vezérei, főkép az új nagyvezér, a fiatal Köprili-Achmed, ki nem kevesebbet akart, mint egész Magyarországot leigázni és a török hatalom alá hajtani. Ezért csak színleg állott szóba Leopold követeivel, kik béketárgyalások okáért keresték fel. Hozzá is fogott a sereggyűjtéshez. A tágas török birodalom minden tartományának ki kellett állítania a fegyverfogható férfiakat. Natólia, Syria, Egyiptom, Babylon, Örményország, tehát az egész ázsiai Törökország, továbbá Görögország, Macedónia, Epirus, Bulgária, Dalmáczia török fenhatóság alatt álló része, szóval, a hol csak a török uralkodott, mind küldöttek nagyszámú fegyvereseket. 100,000 emberrel érkezett Köprili-Achmed 1663 június elején Nándorfejérvárra. Egész Magyarország rettegett és maga előtt látva végső romlását, a császár és az összes keresztény fejedelmek segítségeért

esdekelt; a honfiak kétségbeesésökben, nem tudván, hol fog az Isten ostora lecsapni, jóformán mit sem tettek önvédelmökre, a főurak váraikba vonultak, és mint egykor a curuli székeiken ülő római senátorok, várták a halált. A barbárok özöne már Buda alá ért, midőn a Dunán túli rész főurai közől nehányan, látva az országra bekövetkező romlást, látva, hogy mások ölbe tett kezekkel várják a csapást, senki által fel nem szólittatva, nehány ezer embert összeszedvén, kiállanak a küzdtérre. Ezek valának Széchenyi György győri, Sennyei István veszprémi püspök, Esterházy Pál,* Draskovich Miklós, ki Nádasdi Ferencz csapatait hozta, Esterházy Ferencz pápai kapitány, Czobor Ádám, Esterházy Mihály, Jakusics Péter veszprémi kapitány; mindezek — kivéve azokat, kik a végeken táborzó harczosokkal jöttek — saját költségökön fogadott vitézeikkel, Marczaltőnél találkoztak,** várva a király parancsát, s nehogy az időt addig is hasztalanul töltsék, nehány sikeres támadást intéztek a törökök ellen. Hogy azonban túlságosan merészeknek és esztelenekneк ne látszassanak, nem lévén többen pár ezernél, Esterházy Pál sánczot ásatott, hogy a katonák biztos menedékhelyen várhassák meg a bekövetkezendőket.

E közben Zrinyi Miklós, a horvát bán, sem nyugodott, hanem érezvén, hogy a törökök dühe ellene is

* Esterházy Pál levele feleségéhez: «Isten megálgyon édes Atyámfia Im mi mustrálunk, vagyunk mintegy 8—9 ezerig; az szegény fejemet tevék Generálissá. Holnap mindazáltal, úgy hiszem, oda mehetek Heflánba. Hugom Esterházy Ferenczné asszonnak ajállom szolgálatomat; a portéka felől írtam Fraknai porkolábnak. Isten sokáig éltessen. Datum a szécseni mezőn die 9. Julii 1663. Neked igaz jóakaród Groff Esterház Pál s. k.» — *Külczím:* «Az én kedves Atyámfiának Groff Esterház Orsik Asszonnak adassék.»

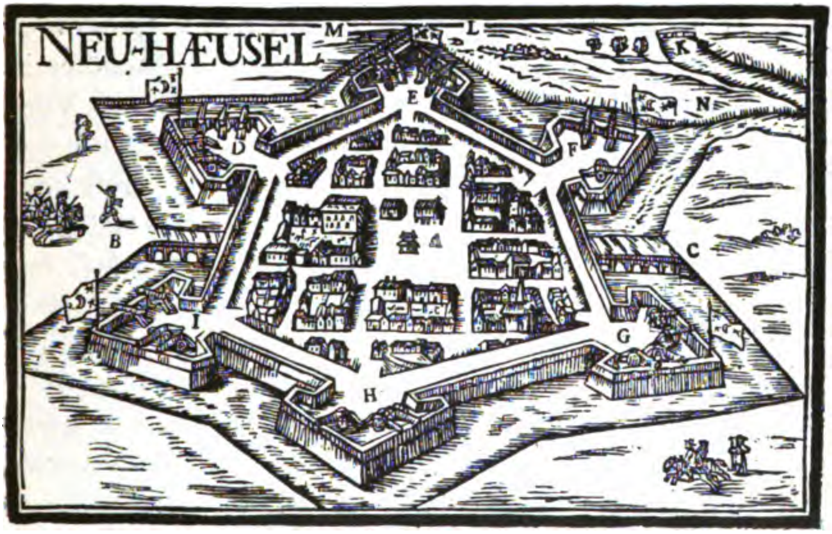
** Esterházy levele feleségéhez: «Mi itten, Istennek hálá, minnyájan jó egésségben vagyunk; még ma vagy holnap elérkeznek Nádasdi, Draskovicz, és az Vármegyék hadai, Veszprémi püspök úr is. Egyéb új hirek nincsenek; hanem a török immár ide nem jön, hanem az Dunán által költözik Esztergomnál, Újvárat igen emlegeti, Isten szégyenítse meg. Kérlek, tudósíts egésséged felől, mint szolgál. Azonban Isten sokáig éltessen egésségben. Datum marczaltői mezőn 3. Augusti 1663.»

fordul, összeszedven csapatait, visszavonult Muraköz szigetébe, és rettegés nélkül, mint a nagylelkű oroszlán a vadászokat és kutyákat, várta az ellenséget, el lévén tökélve, hogy ha a sors úgy hozná magával, örömmel hal meg hazájáért. A Duna másik oldalán a Pozsonytól Kassa felé elterülő megyék is szép számú katonaságot gyűjtének; másrészt a nádor is iparkodék csapatokat toborzani. De mindez, ha az ellenséggel összehasonlítjuk, annyi, mint nehány csepp a tenger ellen.

Ez alatt Köprili nagyvezér, Budánál vesztegel, vagy azért, mert még több embert várt, vagy azért, mert nem tudta magát elhatározni, hogy az ország melyik vidékét támadja meg; többször tartott divánt övéivel, s ezekben sokan azt tanácsolták, hogy legelőször a legerősebbet, Zrínyit kell megtámadni, mert ha őt elpusztítják úgy egész Magyarország leigázásának mi sem áll útjában; mások Győr városát ajánlák, mert ha ez kezökben van, mondák, akkor egész Bécsig nyitva az út. A nagyvezérnek ez az utóbbi vélemény tetszett, és egész erejével Győrre akarta magát vetni. Ezt azonban ellenzék a dunáninneni törökök, és Érsekújvár megostromlását követelték, azt állítván, hogy ennek birtokában egész Morvaországig minden az övék lesz, s Érsekújvár vívása könnyebb is, mint Győré. Ez az indítvány győzött, és a diván elhatározta Ujvár megtámadását. 1663 augusztus 4-én a nagyvezér már Esztergom alatt ütött tábort.

Forgách Ádám volt ekkor Érsekújvár parancsnoka, és a dunáninneni részek fővezére. Törekvő, de nagyon szerencsétlen ember, mint a bekövetkezett események igazolták. Forgách jól felkészülve várta a törököt, midőn egyszerre azt hallotta, hogy a közeledő barbár sereg egy része Esztergomnál átkelt a Dunán. Felébredt benne a vágy, valami vitézi tettet vinni végbe. Magához vette tehát Pálffyt és Pio őrgrófot, s ezek csapataival egyesülten

körülbelűl 6000 emberrel Párkányhoz sietett, hogy az ellenséget meglepje. De a nagyvezérnek jó kémei voltak; várta Forgáchot, és pedig úgy, hogy éjnek idején egész seregével átkelt a Dunán, s mint a prédára leső sárkány, felkészülve leste a magyarokat hat órán keresztűl. Voltak, kik erre Forgáchot figyelmeztették, főkép vidékbeli pórok, esküvel erősítvén, hogy saját szemeikkel látták a nagyvezért egész serege élén, őt várva; de Forgách nem hitt nekik. Vannak, kik azt állítják, hogy ő hajlandó lett

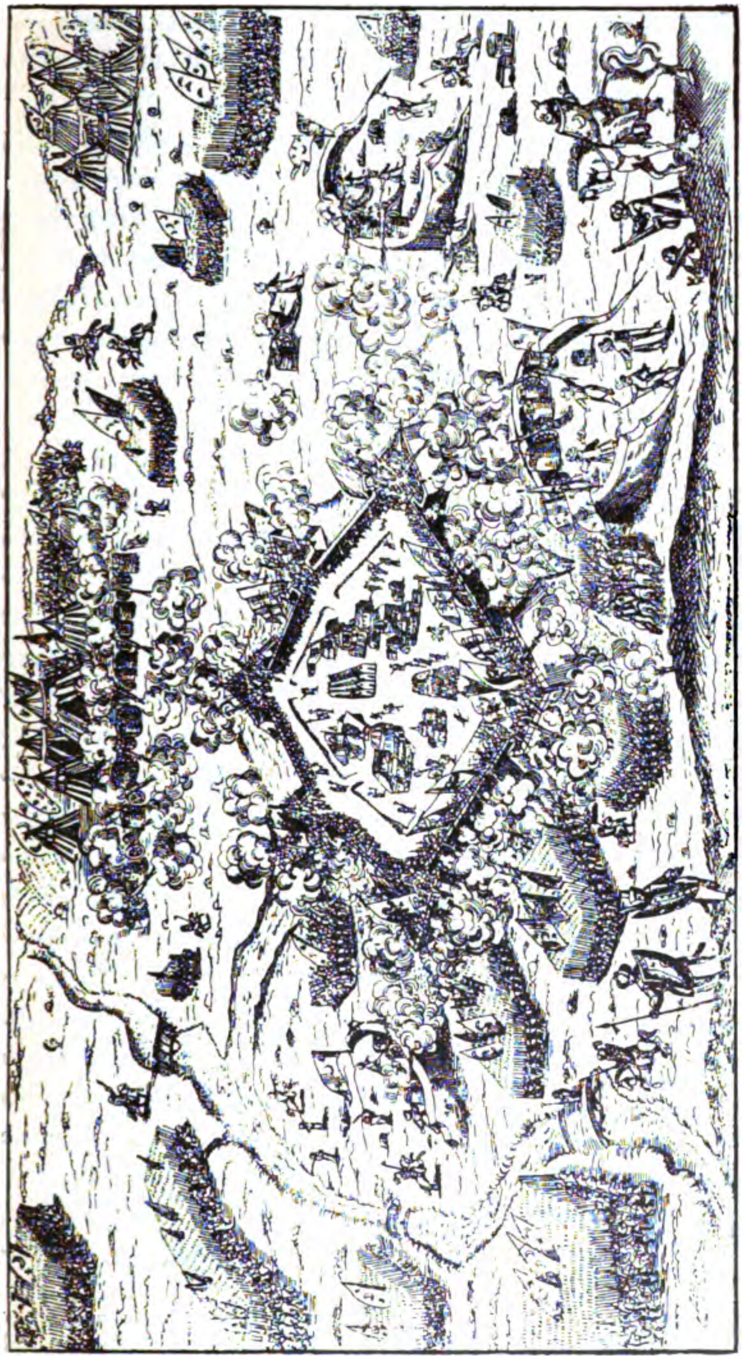
46. ÉRSEKÚJVÁR TÁVLATI RAJZA.

volna visszatérni, midőn hírét vette annak, hogy az egész törökség várja, mert be kellett látnia, hogy a biztos veszedelembe rohan; de ismét találkoztak, kik őt — vesztére, kitartásra bírták. És így előre tör seregével, nem az ütközet, hanem a mészárlás színhelyére. A törökök csellel élnek, meg-megfutamodnak, elesnek, elfogatják magukat, mindezt csak azért, hogy a mieinket hinárba csalják, s midőn a magyarok, bizakodva a siker reményében, a török táborba is behatolnak, s a sátrak sorai

között száguldoznak, az ellenséges sereg hirtelen reájok ront. A golyók zápora hull most a mieinkre, mire ezek, Forgáchcsal élökön, ki eddig vitézül harczolt, Érsekújvár felé futásnak erednek; követték, a kik bírták, Pio őrgróf, Pálffy Miklós — ki azonban innen Pozsonyba ment, — és Illésházi György. A mieink közül három, némelyek szerint öt ezer ember esett el, s a gyalogosok közül, kik nagyobb számban voltak mint a lovasok, alig kétszáz ember tudott menekülni. Az elesettek között volt Esterházy György, már a hatodik Esterházy, mint Pál gróf írja, ki vitézül küzdve, esett el a hazáért. A törökök jól kiaknázták ennek a párkányi győzelemnek gyümölcseit; az egész környéket elpusztították, el Szölgyént, Verebélyt, Komjátot. A zsarnoki hajlamú nagyvezér a foglyok előbbkelőit maga elé hurczoltatta és tréfálkozások között, Leopold követének jelenlétében leöldöstette, a többieket Esztergomba, s innen Budára hajtatta, és a szultánhoz futárt küldött a szerencsés győzelem hírével. A párkányi győzelmet követő harmadik napon megindul a török sereg Újvár felé, hová időközben Győrből és Komáromból segédcsapatok sietnek, valamint a nádor által összetoborzott vértesek, Hagen alezredesök vezérlete alatt. Az egész védő sereg 5000 emberből állott, köztök 1300 magyar, a többi német.

Érsekújvárt hat kiszökellő bástya védte; a falakat, melyek ezeket összekapcsolták, még Esterházy Miklós építtette; később Lippai György esztergomi érsek megújította a várat, annyira, hogy nem vár, hanem valódi erősség lett. Az építés közben, mint Esterházy mondja,* egy nagy hibát követtek el, azt t. i., hogy a körülötte futó árok nem volt elég mély, és így vizét könnyen le lehetett vezetni, a mi később e hely veszedelmét elő is idézte,

* «Mars Hungaricus»-ában. Kismartoni herczegi főlevéltár, Rep. 85.

47. ÉRSEKÚJVÁR OSTROMA 1663-BAN.

A kép felirása: Der weitberühmten Ungarischen Vestung Neuheusel Eÿgentliche Abbildung mit ihren Schantzen und Gräben und wie solche von denen Türken belagert und gestürmet wird.

épen úgy, mint Nagyváradét, hol a törökök szintén az árok vizét csapolták le, és igy közelítették meg száraz lábbal a várfalakat.

Augusztus 10-én a nagyvezér megindult Ujvár felé. Ha a párkányi győzelem után jobban siet, hamarosan bevehette volna, mert a fentemlített segédcsapatok még nem érkeztek volt meg. Ugyan e napon egy franczia szökevény érkezett a várba, s hírűl hozá, minő óriási sereggel jön a török. Másnap hajnalban nehány csapat német katonának sikerült bejutni a várba, a mi az ostromlottakba ismét új reményt öntött. Közben megérkezett egy német katona, ki Párkánynál török fogságba esett. de sikerült megszöknie. Ez elmondá, hogy a keresztény foglyok nagyobb része a nagyvezér szeme láttára lefejeztetett, mire az őrség annyira megharagudott, hogy előhozatván 40 török foglyot, azoknak fejeit leütötték, és testeiket egy kútba vetették. Augusztus 15-én érkezett meg az óriási török sereg a vár elé,* 16-án a mieink nehány jól czélzott lövege érzékeny kárt okoz a török táborban, s a kirohanó őrség nehány embert foglyul ejtett. Erre a nagyvezér felszólítást küldött a várba, hogy két nap alatt adja meg magát, mire tagadó választ kapván, körűlzárta a várat, s a hat bástya mindenike ellen erős ütegeket és sánczokat állított, a falakat iszonyú módon pusztítva, de nem a nélkül, hogy a mieink is napnap után érzékeny veszteséget ne okoztak volna nekik. Az őrség erősen tartotta magát, bár az ellenség iszonyú erővel ostromolta; a Forgách-féle bástyára egy napon 340 nagyobb golyót vetett, de ez nem félemlíté meg az őrséget, hanem komoly rettegés szállotta meg őket, midőn azt látták, hogy a törökök a vár keleti oldalán óriási árkot ásnak, s e munkával hamarosan elkészülnek. A vár

* Képünk, mely Érsekújvár ostromát ábrázolja, annyira egykorú, hogy a vár vívása közben, s annak meghódolása *előtt* készült.

árkának vize ezen keresztül három nap alatt annyira lefolyt, hogy száraz lábbal járhattak benne a törökök. Augusztus 19-én Schneidau tábornok négy muskatérosa a török táboron szerencsésen áthatolván, levelet hozott az ostromlottaknak. A mieink vitézül küzdöttek, és szerencsés kirohanást téve, sok törököt küldöttek Mohamed kebelébe, s egy török zászlót is elfoglaltak. Másnap egy asszony jött a várba és hírt hozott a törökök helyzetéről; következő éjjelen pedig a török táborból felhangzó zaj az őrséget fegyverbe szólítá, de a zaj amott elcsendesülvén, a mieink is visszatértek helyeikre. Napkeltekor hat golyót küldöttek a nagyvezér sátorába, minek, ha valamivel messzebb esnek le, azon eredménye lett volna, hogy magát a nagyvezért küldötték volna «pokolra», így azonban csak néhány lovát és szolgáját lőtték agyon.

Míg a nagyvezér seregének zömével Újvárt vívja, és Montecucoli vezérlete alatt a német csapatok Újvártól nyolcz mérföldnyire Cseklésznél várják a történendőket, azalatt tatár és oláh hordák Galgócz irányában nyomulnak előre, átmennek a Vágon, Nagyszombat felé, az útba eső falvakat felgyújtják és Morvaországba törvén, mindent elpusztítanak. «Ó nyomorult keresztények, — így kiált fel Esterházy — nem indítanak meg ezek titeket!? így veszitek semmibe véreteket? és tűritek, hogy testvéreitek, barátaitok, szüleitek, fiaitok, saját szemeitek láttára kegyetlen rabságra hurczoltatnak? Ne ámítsátok magatokat, Magyarország eleste nemsokára maga után fogja vonni a szomszédos országok romlását!»*

* «Mars Hungaricus»-ában. U. o.

III.

Az óriási török seregből nemcsak Újvárnak, nemcsak a Morvaország felé terjedő résznek jutott. Jutott másfelé is. A nagyvezér parancsára ugyanis a boszniai és kanizsai basák mintegy 8000 emberrel Új-Zrínyivárt támadták meg. Ezt a várat Zrínyi Miklós 1661-ben építette, hogy abból nyugtalaníthassa a kanizsai törököket.

Mondják, hogy mikor 1660-ban Kanizsát ostromolta, s a bécsi hadi tanács ezt betiltotta, felháborodásában kardját a földhöz vágta, s ekkor határozta volna el e vára építését. Új-Zrínyivárt akarták tehát a törökök hatalmokba ejteni, jól tudván, hogy azzal nagy lépést haladnak előre. Minő fontosnak tartották e vár pusztulását, kitetszik abból is, hogy midőn Leopold követei békekötés okáért 1662-ben Konstantinápolyban jártak, a nagyvezér ennek a várnak lerombolását követelte.*

A várbeliek nem voltak elkészülve megtámadtatásukra, és így, kis híja, hogy a törökök által való meglepetésök végzetessé nem lett. A törökök ugyanis oly hirtelen jöttek, hogy a bentlevők egyszerre csak azt vették észre, hogy már a falakat a hozzájok támasztott létrákon megmászni készülnek. E látványra az őrök hirtelen jelt adnak, az őrség összefut, és apróbb gránátokkal és tüzes golyókkal oly keményen fogadja az ellenséget, hogy azok százanként pottyannak le a létrákról; szerencsére megérkezik Zrínyi is, és már messziről hangos kiáltással bátorítja övéit: «Szerettim! legyetek férfiak, és emlékez-

* Érdekes és becses az Új-Zrínyivár és környékének azon egykorú távlati rajza, melyet a «Mars Hungaricus» mellett találtunk, s melyet, az eredeti felvétel színeinek is utánzásával, e munkához mellékelünk.

zetek az ősi bátorságra!» Mint a villám csap le hátból az ellenségre, mire a törökök, lemondva a győzelem reménységéről, eszeveszett futásban keresnek menekülést, és valószínű, hogy még sokkal többen estek volna el közülök, ha a jótékony erdőség oltalmába nem veszi őket. Ez alkalommal Új-Zrínyivár még szerencsésen megszabadúlt.

Közben minden erővel folyt Újvár ostroma; a nagyvezér iszonyúan szorongatta az őrséget, nem hagyván neki egy percznyi nyugodalmat sem. Augusztus 23-án az ú. n. bécsi kaput tördelték a törökök ágyúi; az Ernő-féle bástyán, mely kelet felé nézett, egy ellenséges golyó egy magyar vitéznek állát és orrának felét szakította le, s már el akarták a szerencsétlent temetni, midőn észrevették, hogy még él, meggyóntatták tehát, s ezután még néhány napig élt. Az Új-Zrínyivár alatti török vereség híre új bátorságot öntött az ostromlottakba, sőt remélni kezdették, hogy a segély is közeledik. E reményt az is táplálta bennök, hogy észrevették, hogy az ostromlók közűl néhány ezer ember megrakott tevékkel Esztergom irányában elindult; miből azt gyaníták, hogy a török sereg felhágy az ostrommal; egy katona is jött a várba Komáromból és hírűl hozta, hogy nemcsak császári, hanem birodalmi seregek is közelednek, s hogy a török már 6000 emberét vesztette el. Azonban e remények és kilátások csakhamar hiúknak bizonyultak.*

Szeptember 1-én az őrsereg összegyűlt, és bátor lélekkel megesküdött, hogy mindhalálig fogja a várat védeni.

* «Vettem leveledet, csudálom, hogy választomat leveleidre nem vetted, holott én minden leveledre választ adtam. Egésségem, Istennek hálá, jól szolgál. Itt más hireink nincsenek, hanem Ujvárt iszonyúképpen lőveti az török, éppen ide hallani az lövést. Az Tatár is elérkezett Budához, szerencse, az mint értettem, ha mireánk nincsen szándéka. Isten szégyenítse meg. Én igen sánczoltam az Tábort, Isten talán jól adja az dolgot. Édesem, kérlek, alamisnálkoggyál, az szegényeknek kenyeret, ételt, italt adass, hogy Isten könyörüllyön rajtunk. Marczaltő, 26. Augusti 1663.» — Esterházy levele feleségéhez.

A következő napok is remény és kétség között teltek el; a törökök óriási fáradsággal földdel és fával tömték a vár árkát. Közben két szökevény jutott be a várba, kik elmondták, hogy a török katonák az ostrom félbenhagyását követelik, kenyeret kérnek és fenyegetődznek, hogy nem küzdenek tovább; lovaik vannak szép számmal, de takarmányhiány miatt erőtlenek; sokan elszökdösnek a táborból. Mindez vigasztalásul szolgált ugyan az ostromlottaknak, de azért napról-napra várták az általános rohamot, melynek előjeleit látták a törökök által ásott, és a várfalak törését czélzó aknák felrobbanásában.

Miközben a török Érsekújvárt szorongatta, Wesselényi Ferencz nádor átkelvén a Dunán Sopronba, innen Kőszegre ment az ott összegyűlt sereghez, és kihirdette, hogy szeptember 8-án általános szemlét tart Vatt mellett; ide gyűltek a már elébb Marczaltő vidékén összesereglettek is, és midőn a nádor a szemlére odaérkezett, már vagy 10 ezer magyar harczost talált. Másnap megérkezett *»az a legbátrabb hős, ki nekem ama naptól haláláig legkedvesebb emberem volt«*, t. i. Zrínyi Miklós, mondja Esterházy Pál. Zrínyi itt Magyarország főhadvezérévé kiáltatott ki; azután megválasztattak a többi főtisztek; Zrínyi helyettese Batthyány Kristóf a kanizsai végek tábornokává, Esterházy Pál vezérőrnagygyá lett; választattak azután alsóbb rangú tisztek is. Zrínyi a Muraközbe ment sereget gyűjteni, a nádor pedig Bécsbe, onnan Morvaországba, mely útjában majd hogy szerencsétlenül nem járt. Pruszka mellett, Trencsén megyében, a tatárok által megtámadtatván, csak nagy nehezen tudott Oroszlánkőbe menekülni.

Újvárnál még mindig folyt az ostrom, változó szerencsével, ingadozó reményekkel. Komáromból 140 hajdúnak sikerült a várba jutnia. A vár árkában néhány elő-

kelő törököt öltek meg a mieink, benn a várban pedig Hagen ezredest sebesítette meg egy ellenséges golyó. Hosszú halogatás után az ellenség végre támadást intézett a Forgách- és Frigyes-féle bástyák ellen, de visszaverettett, mire dühében újabb aknákat ás, de hasztalanúl, mert az aknamestert a mieink ellenaknájukból megölik, és az ellenséget visszaűzik. De a törökök szüntelenűl lőnek, és a falak már annyira meg vannak rongálva, hogy könnyen megmászhatók. Már 17 zászlót tűztek ki reájok, s a katonák már szemben állva szablyával küzdenek, de a mieink kétségbeesése dühhé változik, ellentállanak, a törököket lekergetik a falakról; éjjel a Forgách-bástyát újra megtámadják, de ismét visszaveretnek, óriási veszteséget szenvednek, sőt egy előkelő basa is megöletik, kinél azután megtalálták a nádor egy levelét Montecucolihoz, melyben ezzel a vatti szemlén megválasztott tisztek nevei közöltetnek. Nap-nap után megújulnak a rohamok, de mindannyiszor visszaveretnek.

Majdnem egész szeptember hava ily támadások és azok visszaverése közben telik le. A mieink hősiesen viselkednek, talán még mindig remélték a segélyt, mely azonban nem jött sehonnan. Az őrség magyar vitézei el voltak tökélve inkább utolsó csepp véröket is áldozni, mintsem engedni. Nem úgy az idegen zsoldosok. Ezeknek nem volt hazájok ez ország; pénzért szolgáltak csupán, s nem akarták életöket tovább is kitenni a bíztos elpusztulásnak. E vád nem illeti főembereiket, kikben épen úgy meg volt a katonai becsület érzete, a harczi dicsőség utáni vágy, mint a mieinkben. Ezt be is bizonyították. Mikor a vigyázatlanságból felrobbant puskapor és szurok egy bástyát széjjelvetett és 40-nél több embert megölt, a katonák békétlenkedni kezdtek, és követelték a vár feladását; Pio őrgróf, a kihez fordultak, mit sem akart erről tudni, és figyelmeztette a békétlene-

ket, hogy igéretökről ne feledkezzenek meg, sőt fenyegette is őket, ezek viszont fenyegették, hogy leteszik a fegyvert, ha nem küldetnek követek a nagyvezérhez, kik tőle tisztességes feltételek mellett szabad elvonulást eszközöljenek ki. Ha a nagyvezér ezt megtagadja, akkor, mondák, készek dicsőségesen meghalni. Pio azt mondá erre, hogy a hitetlen ellenségben nincs hűség, mire valaki azt felelte, hogy a nagyvezér meg fogja tartani szavát. Erre Pio kirántva kardját, megtámadta a szólót, s keresztül is szúrja, ha el nem fut előle. De a veszedelmes szándék már ki volt mondva, s a tömeg lelkén erőt vett a szabadulás vágya, és a vezérek kényszerítve valának megajánlani a nagyvezérnek a vár feladását. Ez azt felelte, hogy mondják el feltételeiket, s ő híven meg fogja azokat tartani. A feltételek még az nap este megállapíttattak, s a törököknek az egyik bástya átadatott, és ők az esztergomi kapun bebocsáttattak. De alig, hogy benn voltak, fegyvert fogtak a mieink ellen; e rakonczátlanokat egy basa kiűzette a várból. Szeptember 26-án megtörtént a végleges átadás. Déli egy órakor 2422 keresztény bocsáttatott ki; ezek között már csak 400 magyar volt, a többi mind hősi halállal múlt ki a hosszú ostrom alatt. A legyőzöttek fegyvereiket is elvihették, valamint betegeiket, és egyéb holmijokat, sőt a török, igérete szerint, szekereket is bocsátott rendelkezésökre.

Érsekújvár török kézre került, s maga a nagyvezér is, látva a harczosok csekély számát, bámulattal telt el, kitartásuk és bátorságuk felett. A menekülőket egy előkelő török parancsnoksága alatt álló sereg védte meg a rakonczátlankodó pogányok dühe elől.

«Így veszett el, soha eléggé meg nem sirathato módon Érsekújvár, nemcsak Magyarországnak, hanem a szomszédos országoknak kárára is», kiált fel Esterházy. De a török ezzel nem elégedett meg. Nógrádot, Nyitrát, Lévát

és Szécsényt is elfoglalá, más kisebb helyeket pedig tűzzel pusztított el.*

Érsekújvárt, megvétele után, a nagyvezér sok munkával, nagy fáradtsággal újra helyreállíttatta, a mi meglevén, ő maga is elvonúlt seregével Esztergom felé. Zrínyi, ki már eddig is sokfelé boszantotta a törököt apró csatározásokkal, meg akarta őt támadni, de a nagyvezér gyorsan haladt előre, s még mielőtt Zrínyi utolérhette volna, Esztergom által fedezteté magát. Egy kis török csapat azonban, t. i. hetven janicsárból álló, nagy tömeg élelmi szert akart Újvártól Esztergom felé szállítani; a mieink ezeket akarták elfogni, mit a janicsárok látván, a szekereket köralakban összeállították, és így várták be őket; a küzdelem nehéz volt, mert a törökök a szekerek által képezett körön belül valának és ágyúikkal távol tudták tartani a mieinket, kiknek sehogy sem sikerült közelökbe férkőzni és kivont karddal küzdhetni; de végre szereztek nehány szekeret, s ezeket és a marhákat maguk előtt hajtva, közelítették meg a janicsárok szekérvárát, s midőn egészen közel értek hozzá, átugrottak a törökök szekerein, és egy szálig levágták őket. Ezen sikeres csetepaté után, melynek Zrínyi is, Esterházy is tanúi voltak, vígan tértek vissza a táborba; a zsákmány, szokás szerint, felosztatott.

Közben az idő téliesre vált, a nagyvezér Budán át Eszékre, innen Belgrádra ment téli szállásra, a mieink november 8-án szintén elszéledtek, Zrínyi pedig övéivel Muraköz szigetére vonult.

* Esterházy levele feleségéhez: «Hogy eddig is nem irtam semmit is, azt távol létem cselekedte. Istennek hálá, egésségem jól szolgál; ma indul meg az Török tábor haza felé, Lévát meg akarja venni, Nógrád talán eddig is oda vagyon. Mi is, gondolom, itten sokáig nem késhetünk, ha az Török el fog menni. Azomban kérlek, egésségedről tudósíts. Szinte most hozának jó Törököket, s öszvéreket majd ötvenig. Kettőt megvettem az öszvérekben. Komáromi Táborból 27. 8-bris. 1663.»

IV.

Ezalatt Leopold, a már 1657-ben elhúnyt III. Ferdinándnak királyutóda, látván, hogy Magyarországot a folytonos háborúk annyira kipusztították, hogy egymaga nem képes ellentállani a törökök beözönlő óriási seregének, de az örökös tartományok sem képesek elegendő segélyt nyújtani: Regensburgba összehívta a birodalom rendjeit, hogy Magyarországnak, a kereszténység ezen védfalának, segélyt adjanak. Strozzi grófot XIII. Lajoshoz küldötte; követeket küldött a dán, svéd, lengyel királyhoz, Velenczéhez, a moszkvai, az olasz udvarokhoz, sőt VII. Sándor pápához is. A lengyel királyt kivéve, kinek hadereje másfelé volt lekötve, mindannyian segélyt ígértek, vagy közvetlenül, vagy úgy, hogy a törökök hadderejét más irányban is foglalkoztatni fogják.

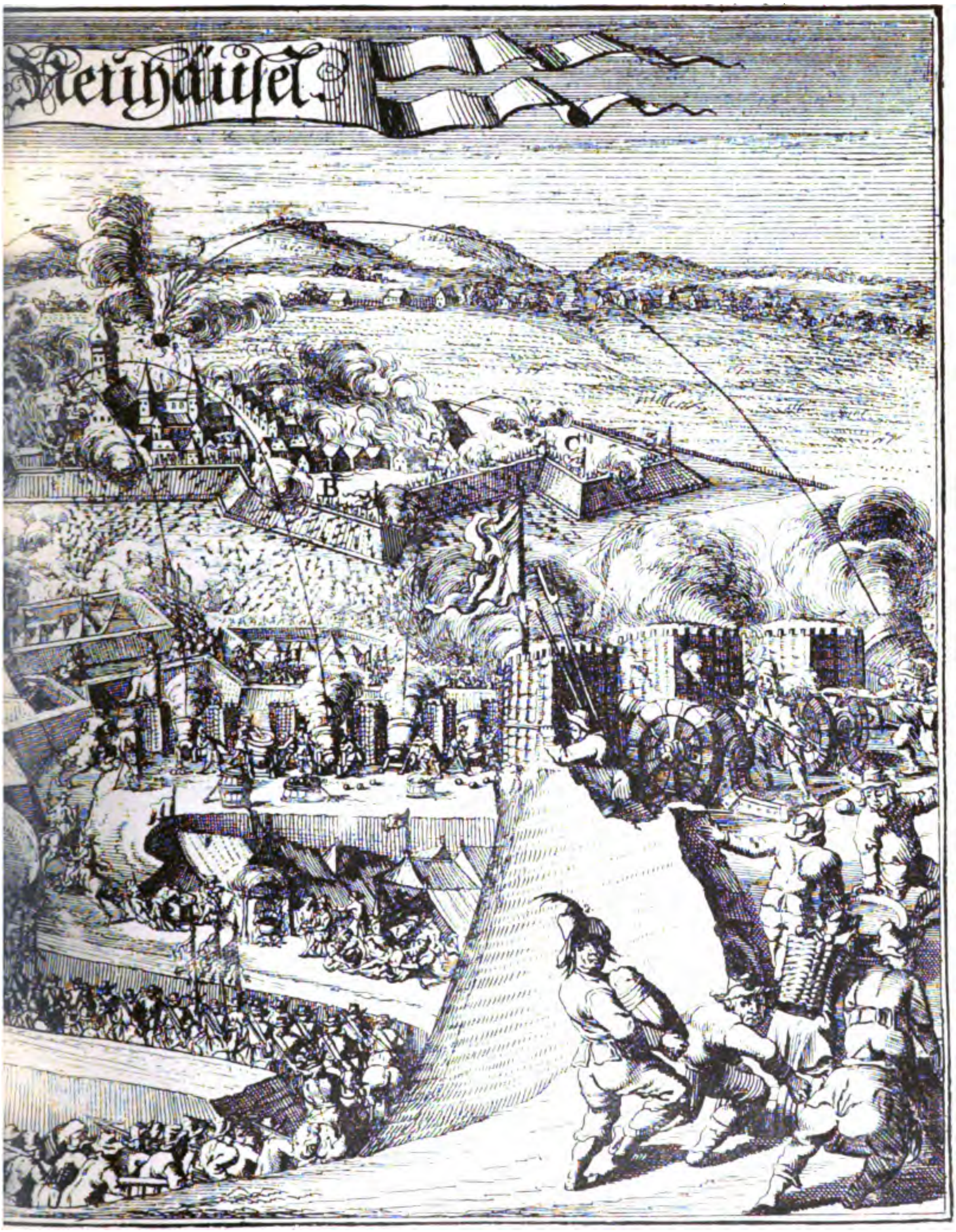
Zrínyi a 63-ról 64-re átvezető telet sem töltötte tétlenül. November 27-én törökök és tatárok át akartak kelni a Murán, sőt vagy 3000-en át is keltek, ezeket Zrínyi 300 emberrel megtámadta, megszalasztotta. Vagy 2000-en közülök részint elestek, részint a Murába fullasztattak. Ezután Zrínyi segédhadakat gyűjtött,* s ezek között

* Deczember 30-án írja Esterházy Pálnak Csáktornyáról: «Kötelességemet akarom kegyelmednek megmutatnom, édes Gróf uram, mert parancsolt is ez iránt kegyelmed, s adom tudására, hogy az imperialis hadakkal egy nagy expeditiót akarok Törökországba csinálni, a kik mellett a horvátországi hadakat is elviszem, tizenkét ágyúval. Azért ha kegyelmednek kedve vagyon hozzá, a mint hogy kérem is kegyelmedet, értsen egyet Bottiáni Christoph komám urammal és — — jöjjön el együtt ő kegyelmével. Hozzon mind gyalogot, mind lovast, mentül többet, és idegeneket is. Híja el magával valaki honn van, úr és főember. Assecurálom kegyelmedet, ha az Isten kegyelmes szemmel nézni fog reánk, most egyszer kell megrontanunk úgy azt a darab Törökországot, hogy sok esztendeig azután had reánk ne jöhessen. — — Én tudom, hogy hegyelmed, édes Gróf uram, oly hazája szerető és igyekezetű úr, hogy mindent cselekszik ilyen occasióban. Én pedig maradok kegyelmednek, míg élek, köteles szolgája.» Eredeti a kismartoni herczegi főlevéltárban. *Acta publ.*

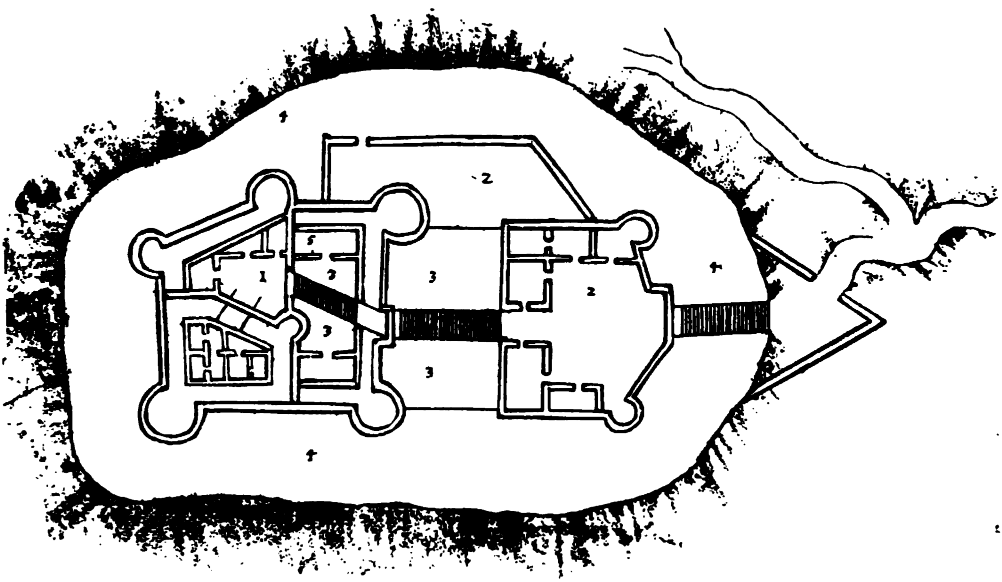
J. Wichmann fecit Hamburgi.

ÉRSEKUJVÁ

OSTROMA.

volt a rajnai liga által küldött és Hohenlohe Gyula gróf vezérlete alatt jött sereg; továbbá Esterházy Pál, a Batthyányak s mások csapatai, melyek már 1664 januárjában Szentgrótnál találkoztak, innen Kiskomárom, majd harmadnapra Berzencze alá értek, a hol a sereg már 26 ezerre szaporodott; 8000 magyar, 10,000 rajnai, 5000 Zrínyi-féle és horvát, és vagy 3000 császári német har-

48. BERZENCZE 1664-BEN.

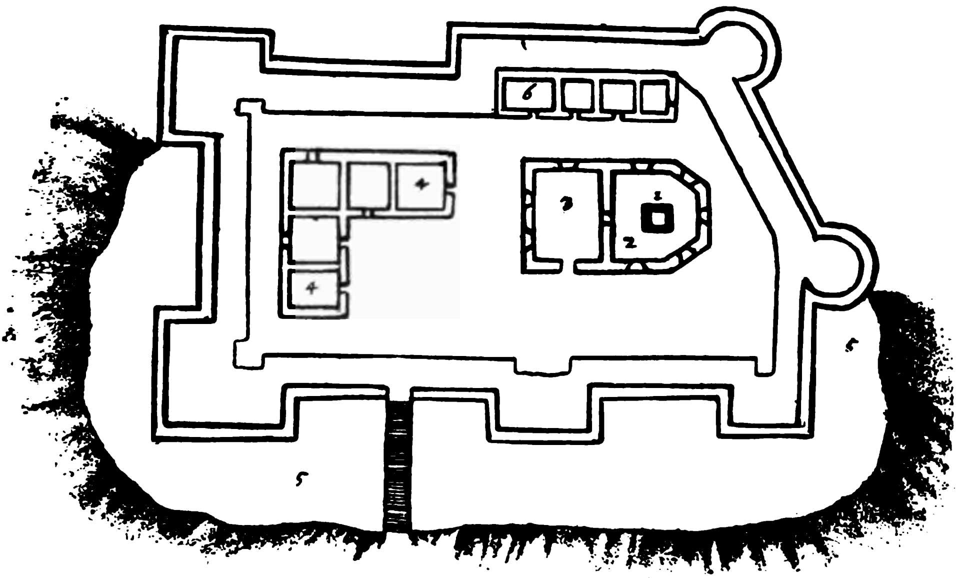
A Mars Hungaricus mellett levő egykorú rajz után. — *Jelmagyarázat:* 1. Arx. 2. Civitas. 3. Fossa. 4. Fossa exterior. 5. Mecset.

czos. «Ekkora sereg látása mindnyájunk lelkét felvidította», mondja Esterházy, és Zrínyi elhatározta Berzencze kiostromlását, mit már nehány év előtt eredménytelenűl kísérlett volt meg. Berzenczét minden felől síkság vette körűl; a vár maga, építésénél fogva, nem érdemelte meg az erősség nevét, de erős őrség védelmezte. Itt történt, hogy midőn Esterházy Pál a vár körűl járt, a helyzet kikémlelése végett, czélba vették, és «ha csak

Isten végtelen irgalmát nem gyakorolja velem, — úgymond — az a nap bizonyára éltem utolsója lett volna».

Az ostromlók ágyúi csak harmadnap érkeztek meg. Zrínyi általános rohammal akarta a várat megvenni, de a törökök látva a mieink sokaságát, követeket küldöttek, békét kértek, és az éjjeli alkudozás eredményeképen másnap reggel átadták a várat. A kivonulókat katonáink garázdábbjai megtámadták, sőt nehányat meg is öltek, mit Zrínyi látva, védelmökre sietett és az elvonulóknak fegyveres őrizetet rendelt, nehogy bántalmaztassanak. Az átvett Berzenczébe őrséget rendelvén, seregeink tovább mentek Babocsa felé. E várnak török őrsége látván a keresztények közeledését, ágyúlövésekkel adott jelt a körülfekvő török csapatoknak, de hasztalan, mert a mieink január 24-én megérkeztek Babocsa alá, melyet délről és keletről a Rinya folyó és mocsárok miatt nem lehetett megközelíteni, de északról és nyugatról, az ez irányban emelkedő dombokról, meg lehetett támadni; különben Babocsa sem volt erősebb Berzenczénél, s falait, úgy mint ezét, faczölöpök alkották. Az ostrom második napján, január 25-én, Esterházy Pál Zrínyi beleegyezésével, Kéri Ferencz gróffal és Zrínyinek Keszthelyi nevű emberével leszállott a vár árkába, hogy azt kikémlelje; e közben fegyvereiket kilövöldözték, mire a fal tetején egy előkelő török jelenik meg, csodálatos lármával jelt ad, hogy meg akarják magukat adni; ezt hallván vitézeink, kiegyenesedtek, Zrínyihez küldöttek, megizenvén a történteket, s mindkét fél megbizottai csakhamar elintézték a dolgot, úgy, hogy a mieink azonnal bevonultak a várba, Zrínyi pedig gondoskodott, hogy úgy a babocsai, mint a berzenczei törökök a Dráván átszállíttassanak. A babocsai vár kitünően fel volt szerelve mindenfélével, többi közt nagy mennyiségű eleséggel. Ide is erős őrséget helyezett Zrínyi és Barcs ellen ment.

Az 1664-ik év tehát, mint látjuk, jól kezdődött. Folytatása sem volt rosszabb hadi sikerek dolgában, bár nem oly könnyű, mint a kezdet. A barcsi törökök, meglátva Babocsa felől közeledő hadainkat, megfutottak, üresen hagyva a várat, melyet a mieink felégettek. Innen rögtön Szigetvár felé mentek hadaink, nem ugyan azért, hogy ostrom alá vegyék, mert a téli idő miatt ez valószínűleg

49. TÜRBÉK 1664-BEN.
A Mars Hungaricus mellett levő egykorú rajz után. — *Jelmagyarázat:* 1. Sepultura Solymanni. 2. Moscea interior. 3. Moscea exterior. 4. Habitatio monachorum turcicorum. 5. Fossa. 6. Milites ex Sziget.

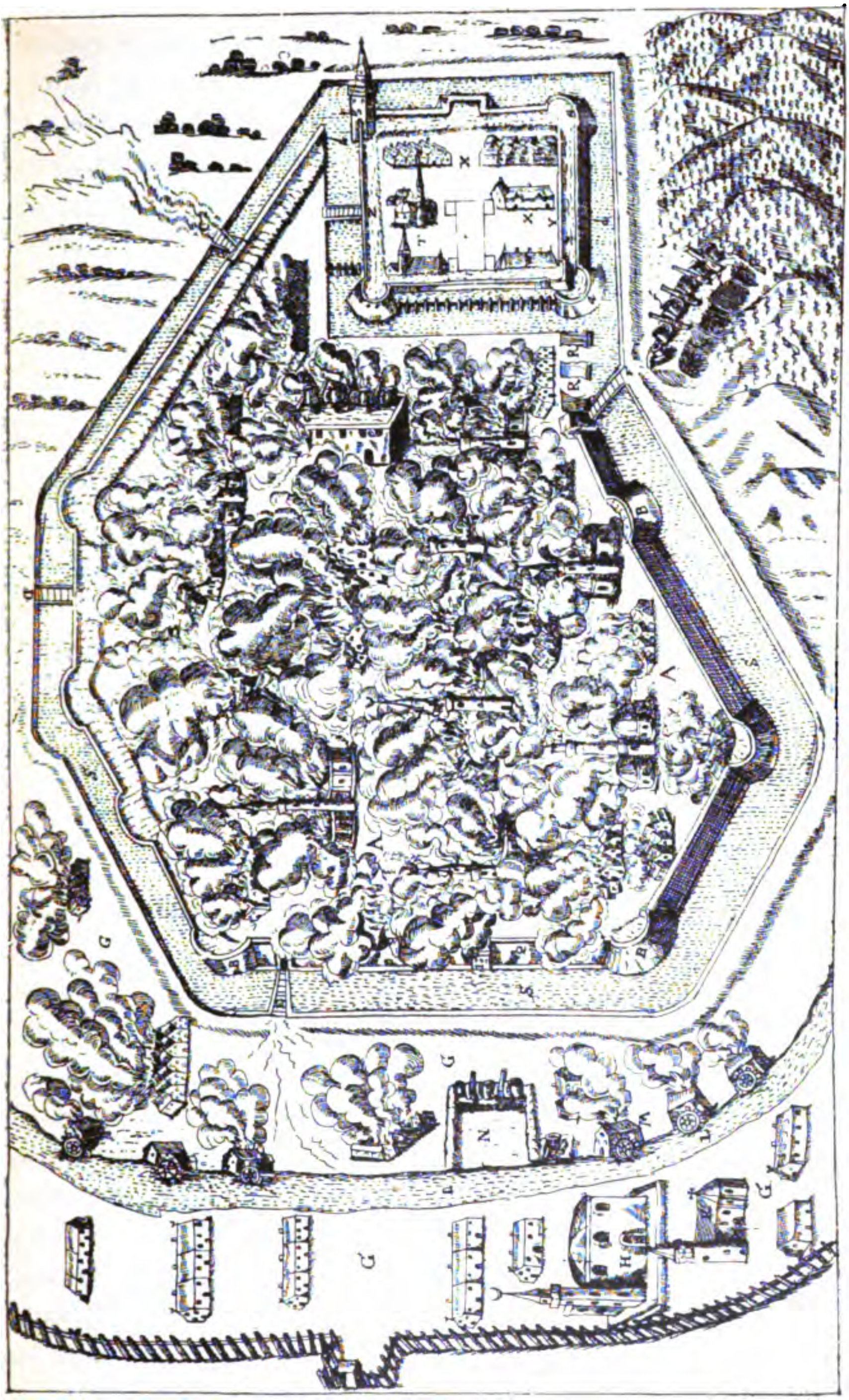
sikertelen vállalkozás marad, de, hogy kikémleljék állapotát, és a törököt kissé megzaklassák. Ez meg is rémült, és úgy az embereket, mint a hadi szereket, a belső várba vitette, — sőt óriási ágyúzást is vitt végbe a mieink ellen, de csekély kárral. Nehány csapatot Zrínyi Türbékre küldött, melyet nehézség nélkül el is foglaltak. E kis vár Szigettől keletnek feküdt, és állítólag Szolimánnak tiszteletére épült, ki 1566-ban Szigetvárt ostromolta. Mondják,

hogy ez ostrom idején egy hársfa áll nem messze Szigetvártól, és ennek árnyékában állott Szolimán, kit itt egy, a várból ide tévedt golyó megölt; «így volt-e, mondja Esterházy, azon nem vitatkozom, hanem tény, hogy e Sziget körül lakó nép és maguk a törökök is ezt hiszik, s azért is nagy kegyelettel viseltetnek ama hársfa iránt». Szolimán belső részei később Türbékre hozattak és még 1664-ben is itt voltak eltemetve, bántatlanul, s a törökök még Ázsiából is elzarándokoltak a nagy fejedelem márványból készült síremlékéhez. Midőn azonban a mieink Türbéket elfoglalták, a síremléket szétvetették s az egész várat felégették.

Míg ezek Türbék alatt történtek, hadaink folyton háborgatták a szigeti törököket. De Zrínyi nemsokára parancsot ád a Pécs felé való előnyomulásra. Már nehány órai menetelés után feltüntek a város karcsú tornyai; az éjet seregeink Perjen faluban töltötték, de hajnal hasadtával egészen körülvették a várost, nehogy a törökök onnan kimenekülhessenek.

Midőn az egész hadsereg már a város falai alatt összegyülekezett, megtámadták a külvárosokat és azokat rögtön elfoglalták. Beesteledvén, hadi tanács tartatott, melynek határozata folytán már másnap reggel általános rohamot intéztek a belső város ellen, s ezt, bár nagy veszteséggel, szintén elfoglalták, úgy, hogy a törökök visszavonultak a tulajdonképeni várba.

A város elfoglalása után a mieink a várat vették ostrom alá, hová a törökök, töméntelen sok aranyat, ezüstöt, továbbá asszonyokat, gyermekeket és lovakat szállítottak be. A magyarok másnap a várat kezdék lövöldözni, de ágyúik kicsinyek levén, nem sok kárt tehettek benne. Zrínyi látva, hogy a vár vívása hosszabb időt fog igénybe venni, az összes gyalogságot ott hagyva, körülbelül 5000 lovassal Siklós irányában megindult, út-

50. PÉCS 1664-BEN.

közben megvevén Szalonta nevű falut, melyet a siklósi törökök ágyúlövésekkel figyelmessé tevén, a török lakosság odahagyott, s minthogy az éj sötét volt, nem lehetett őket űzőbe venni. A magyarok a kor barbár szokásához híven, de még inkább strategiai okokból, az elfoglalt falut felgyújtották. Hajnalhasadtával Siklós és Baranya mellett elhaladván, egyenesen Eszék felé indultak és január 31-én megpillantották azon török váracsot, melyet ezek a híres eszéki híd védelmére építettek. Ezt hirtelen megrohanással hatalmokba ejtették, a török katonákat leöldösték, és a hídat elfoglalták. E híd, mely Eszéktől Dárdáig vezetett, tökéletesen egyenes vonalban, strategiai tekintetben rendkívüli fontossággal bírt. Ezen át özönlöttek Magyarországba sok éven át a törökök százezrei. Esterházy mérései szerint 12 láb széles, 8335 láb hosszú volt; oly pontosan volt készítve, s a gerendák oly szorosan és sűrűn egymás mellé róva, hogy ha valaki egy pénzdarabot rajta elejtett volna, még az sem eshetett a híd alá. Nyolcz óriási oszlop, oly szélesek, mint a híd, tartotta azt, hosszában pedig, minden egy-egy ölnyi távolság után szintén oszlopok támogatták.

Azzal tisztában voltak a mieink, hogy ezt a hídat, a hídépítészetnek e korbani fejlettségéhez képest valóságos remekét, el kell pusztítani, mert, ha czélszerű közlekedési eszköz is, de veszedelmes az által, hogy a török seregek ezen át könnyedén jutnak be az országba. Sokáig tanakodtak tehát azon, miképen pusztítsák el; kevesen is voltak, sietni is kellett. Végre február elsején elhatározták, hogy elégetik, a mi két nap alatt sikerült. »A kegyes istenség ugyanis, mondja Esterházy, ki elejétől végig jelen volt az executión, nagy mennyiségű nádat adott rendelkezésünkre. Mi tehát a hídat náddal megraktuk, alája is nádat hordván, s ezt meggyújtván, Plútónak áldoztuk. Két teljes napon és két teljes éjen át

folyton szítottuk a tüzet, és végre sikerült a hídat elhamvasztanunk. Irtózatos látvány volt főkép éjjel e sok ezer láb hosszú alkotmány égése. Segítségünkre volt a munkában az is, hogy a víz keményre vala fagyva, s így megbírta katonáink terhét, midőn a híd alatt és mellett a sok nádat összehalmozták. Csodálatra méltó kegye volt az Istennek, hogy habár az eszéki várból a törökök folytonosan lövöldöztek reánk, s így mi valóságos golyózáporban dolgoztunk, mégis csak egyetlen egy emberünk sebesült meg.»

A híd elpusztulása utáni napon Siklós felé fordultak a magyar hadak, és a török váracsot is felgyújtván, Baranyát foglalták el, s felégették. A siklósiak megijedtek a magyarok láttára, s nem is mertek reájok lőni, ezek azonban most nem bántották őket, hanem visszamentek Pécs alá, melyet a mieink még mindig ostromoltak, a törökök pedig vitézül védelmeztek. Februárius 5-éig húzódott így az ostrom, a keresztények nem csekély veszteségével; az ellenség semmi hajlandóságot sem mutatott a meghódolásra, mert látta, hogy az ostromlók faltörő ágyúk hiányában, neki nem igen árthatnak.

A mieink közül egy Hamerle nevű vezérőrnagy, midőn a várat közelebbről vizsgálja, Esterházy szeme láttára öletett meg; Herbersteint egy török nyíl ölte meg; a legénység közül sokan sebesültek meg, sokan valának betegek, sokat a hideg vett meg, s így a harczi kedv is lassanként lehűlt.

Ezeket tapasztalva a vezérek, Zrínyinél összegyűltek és a teendők felől tanácskoztak; sokan, közöttük Esterházy is, az ostrom folytatását kívánták, de a többi ezt ellenezte. Zrínyi is ide hajlott. E miatt közte és gróf Hohenlohe között később heves nézeteltérések merültek fel. Esterházy nagyon sajnálta ezt a döntést, mert vé-

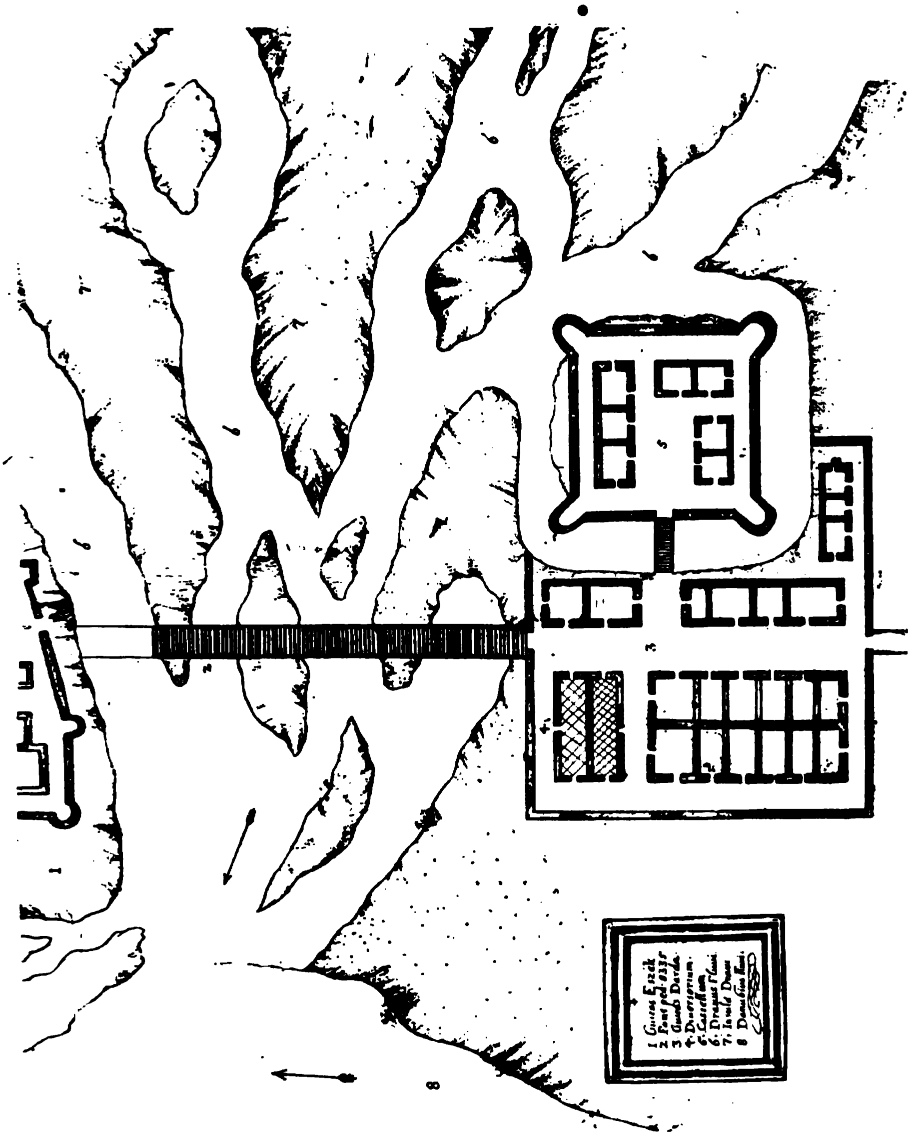
leménye szerint a várat kitartással be lehetett volna venni.*

Február 6-án tehát oda hagyták a várat, de elébb Zrínyi parancsára felgyújtották a várost. A tűz nagyszerűen égett, nincs toll, mely leírja, nincs ember, ki ehhez foghatót valaha látott volna, s alig hiszem, mondja Esterházy, hogy Szodoma égésénél nagyobb lett volna a tűz. Ugyanis a várost és a külvárosokat egyszerre ezer és ezer helyen gyújtották fel, s a tűz és a füst csakhamar elfedték a napot és az egész láthatárt. A legszebb város felégettetvén, Eszéktől kezdve Babocsáig a katonák dühe minden falut, helységet és malmot felgyújtott, a lakosokat ezrével fogságba ejtette, s mindezt azért, hogy a jövendő nyáron erre jövő nagyvezér ne találjon semmit, és a török sereg éhezni legyen kénytelen.

Sziget mellett elmenve, honnan a törökök ismét lövöldöztek a mieinkre, Zrínyi Babocsa felé vette útját, a sereg egy része pedig Segesd felé ment. Ezt a török várat Esterházy Pál száz hajdúval megtámadta, mit látván az őrség, hangos szóval megadást ajánlott, a mit az utánuk jövő Zrínyi elfogadott, az őrségnek, fegyvereik és zászlaik hátrahagyása mellett, szabad elmenetelt biztosítván.** Hohenlohe gróf azonban, kinek a szigetvári törökök imént nehány emberét megölték, s másokat elfogtak,

* FRAKNÓI szerint Zrínyi pénz- és lőszerek hiánya miatt határozta el a vár vívásának abbahagyását. (Lásd: »Zrínyi pályájának vége« a »Tört. Tár« 1894-iki folyamában.) Ez nagyon hihető, mert Zrínyi nem volt az az ember, a ki döntő ok nélkül félbehagyjon sikerrel biztató vállalkozást; viszont azonban sokkal bölcsebb és emberségesebb volt, semhogy katonáit czéltalan lemészároltatásnak tegye ki.

** Esterházy levele feleségéhez: »Mi itten megvevénk elsőben Börzenczét, az után Babocsát, Türbéket, Barcsot, Pécs Városát, annak utánna mentünk szintén az eszéki hídig, azt éppen elégettük, Dárdát is megvettük, Baranya várat is, Sás Várat is, s im tegnap visszajöttünkben Segesdet is megadák a Törökök. Énnékem egésségem még eddig jól szolgált, Istennek hálá. Még ma Bán urammal Muraköz felé indulok, ottan nem késem, mentől hamarább azon lészek, hogy haza mehessek. Aggya Isten, lássalak jó egésségben. Datum Segesd, 14. Febr. 1664.«

51. AZ ESZÉKI HÍD 1664-BEN.

A Mars Hungaricus mellett levő egykorú rajz után. — *Jelmagyarázat:* 1. Civitas Eszék. 2. Pons pedum 8335. 3. Civitas Darda. 4. Diversorium. 5. Castellum. 6. Dravus fluvius. 7. Insula Dravi. 8. Danubius fluvius.

azt kívánta, hogy a segesdi őrsereg fogva tartassék. Végre engedett Zrínyi annyiban, hogy a törökök főbb embereit túszokul visszatartotta, de a szigeti törökök nem akarták a foglyokat kicserélni, s e miatt Zrínyi és Hohenlohe között nyiltan kitört a viszály, mi később sok bajnak forrása lett. Azon éjjelt, mondja Esterházy, arra használtam, hogy a két jeles férfiút kibékítsem, de a Pécsett felmerült nézeteltérés meghiúsította törekvésemet. Zrínyi tehát, Segesden őrséget hagyva hátra, visszatért a Muraközbe, és ágyúlövésekkel üdvözöltetve vonult be Uj-Zrínyivárba, Hohenlohe Stiriába tért, Esterházy pedig Csáktornyán, Horvátországon és Radkersburgon át tért otthonába.

V.

Zrínyit ezen téli hadjáratáért, — kivéve nehány, különben elég befolyásos ellenségét — egész Európa méltó elismeréssel és dicsérettel halmozta el. A pápa és Lipót magasztaló leveleket írtak neki,* XIV. Lajos 10 ezer tallért küldött hozzá a költségek némi fedezésére és francia pair-ré nevezte ki, a spanyol király az aranygyapjas renddel ajándékozta meg. Költségeket küldöttek más fejedelmek is, sőt birodalmi herczeggé is akarta őt tenni a császár, mit azonban ő szerényen elutasított magától.

Az ő lelke nem kincs és dicsőség után szomjazott, hanem telve volt a vágytól hazáját az ádáz ellenségtől felszabadíthatni. Kanizsa is egy oly positió vala, melynek birtokában a török nagy területek felett uralkodhatott. Az eszéki híd elpusztításának egyik főindoka épen abban rejlett, hogy Kanizsát könnyebb szerrel lehessen meg-

* A pápa levelét közli Fraknói a Történelmi Tár 1894-iki folyamában az 582-ik lapon.

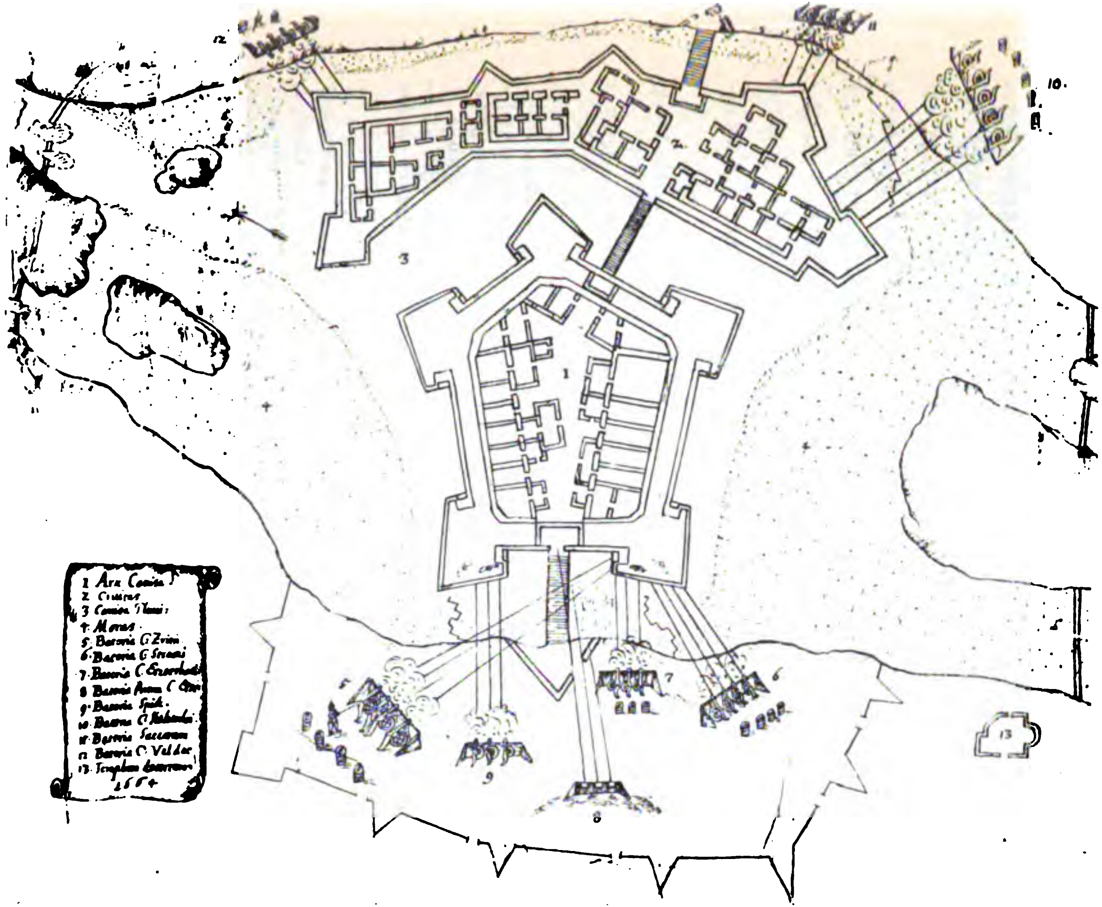
venni, és Zrínyi most, különösen hogy meghallotta, miszerint e török kézen levő fontos hely nem nagyon bővelkedik eleségben, ennek elfoglalását tűzte ki czélul. Biztatta a remény, hogy a nagyvezér, le levén rombolva az eszéki híd, nem egyhamar hozhat segélyt a városnak, s ezért engedelmet is kért a királytól, hogy ostrom alá vehesse, de segélyt is kért e fontos hely biztos elfoglalhatására. Hosszas késlekedések után, melyekben nagyon valószínűleg része volt az olasz Montecucolinak, — Zrínyi erős ellenlábasának, ki gyűlölte e magyar hőst, mert, az övéitől mindenben eltérő nézeteket vallott, és cunctátorkodását éles gúnynyal ostorozta, — végre márczius 18-án megadatott az engedély Kanizsa vívására. Nem tudom, minő okok folytán, de tény, hogy Zrínyi kérelme után csak 24-ed napra értesült a király engedelméről, és talán nem csalódom, ha ezt az időveszteséget tekintem az ostrom kudarcza egyik főokának. Egyik okának mondom, mert mint látni fogjuk, közre játszottak egyebek is.

Zrínyi ápril 8-ára tűzte ki az ostrom megkezdését. Rögtön értesítette híveit, Batthyány Kristófot, Esterházy Pált és másokat, kérve őket, hogy csapataikkal csatlakozzanak hozzá. Az idegen segédhadak azonban annyira késlekedtek, — főkép Hohenlohe, — hogy a már, annak idején megjelent magyarok felháborodva tértek vissza. Végre, midőn a mieink már azt hivék, hogy az ostrommal elkéstek, megérkezett Strozzi gróf altábornagy; vele volt Holtz tűzérezredes, két mérnök és egyéb műszaki tisztek. A várat recognoscálván, úgy találták, hogy annak elfoglalása nem lesz túlságosan nehéz, hacsak a törökök segítséget nem kapnak. Megérkezett most már Hohenlohe is, és az ostrom megkezdésének napjául ápril 28-ika tűzetett ki; Hohenlohe, kiben még forrt a gyűlölet, a miért Pécsnél nem az ő véleménye győzött, hidegen

viselkedett és azt tanácsolta, — valószínűleg, hogy kudarcz legyen a dolog vége — hogy az ostrommal várni kell, míg a gabona megnő.

Zrínyi azonban, a határozat értelmében ápril 28-án megindítja táborát, s még az nap Kanizsa alá érkezik, s mindenfelől megérkeznek a magyarok is, telve harczi vágygyal és lelkesedéssel. Esterházy Pál május 1-én érkezett meg, 3 nagy ágyút, elegendő golyóval és lőporral hozván magával Fraknó várából, és 1200 vitézt. Az ostromot már előtte való napon kezdették, s ekkor mindjárt el is foglalták a várost, honnan a törökök a belső várba menekültek. Ezután Zrínyi rendszeresen felállította a csapatokat, úgy, hogy Kanizsa minden oldalról be volt kerítve.

A falak töretését május 1-én kezdték meg, ebben tekintélyes rész jutott Esterházy Pálnak. Május 6-án, a a mely napig erősen folyt az ostrom, megérkeztek Grácz-ból a nagy ágyúk is, melyek csodás rombolást vittek végbe a vár falaiban. Az ellenség főkép Esterházy positiója ellen védekezett; csak úgy röpködtek a hatalmas golyók a gróf emberei közé, annyira, hogy ezeket már a kétségbeesés kezdé kerülgetni, s ha maga Esterházy nincs folyton körülöttök és nem buzdítja őket, elhagyták volna helyeiket. Valódi oroszlánbátorsággal küzdött azonban Esterházy, és így sikerült, támogatva a császáriak ütegeitől is, azt a bástyát, melyből főkép az ő állását vették czélba, hatodnapra romba döntenie. Nagy nyereség volt e magas védmű ledőlése, mert ebből három-négy ágyú folyton okádta a golyókat, és sok bajt szerzett a mieinknek, kik különben más oldalakon is rombolták a falakat, s miután hat napig folytatták ezt a munkát, a falak annyira meg valának rongálva, s rajtok annyi rés, hogy most már könnyen meg lehetett őket mászni. Ezen kívül futóárkokat és egyéb támadó műveket is készítettek az

52. KANIZSA 1664-BEN.

A Mars Hungaricus mellett levő eredeti tollrajz után. — *Jelmagyarázat:* 1. Arx Canisa. 2. Civitas. 3. Canisa Fluvius. 4. Morast. 5. Bateria C: Zrini. 6. Bateria C: Stroczi. 7. Bateria C: Eszterhasi. 8. Bateria prima C: Eszt(erhasi). 9. Bateria Spik. 10. Bateria C: Hohenloi. 11. Bateria Suecorum. 12. Bateria C: Valdec. 13. Templum desertum. 1664.

ostromlók, úgy hogy a várat nem volt nehéz megközelíteni.*

Már-már elkészültek mindezekkel, midőn hírül veszik, hogy a nagyvezér közeledik. A törökök ugyanis három hónapig tartó szakadatlan munkával újra felépítették az északi hídat, és már május 14-én átkelt rajta seregével a nagyvezér. Jöttének híre tehát igaz volt, és újra lelket öntött az ostromlottakba, a mieink pedig elhatározták, hogy inkább meghalnak az árkok és sánczok között, semhogy a megkezdett munkát abbahagyják, és gyorsfutárt küldöttek Ő felségéhez, segélyt kérvén. A kiküldött kémek hírül hozták, hogy a nagyvezér 20,000 emberrel Pécs mellett várja a még jövendő segélyhada-

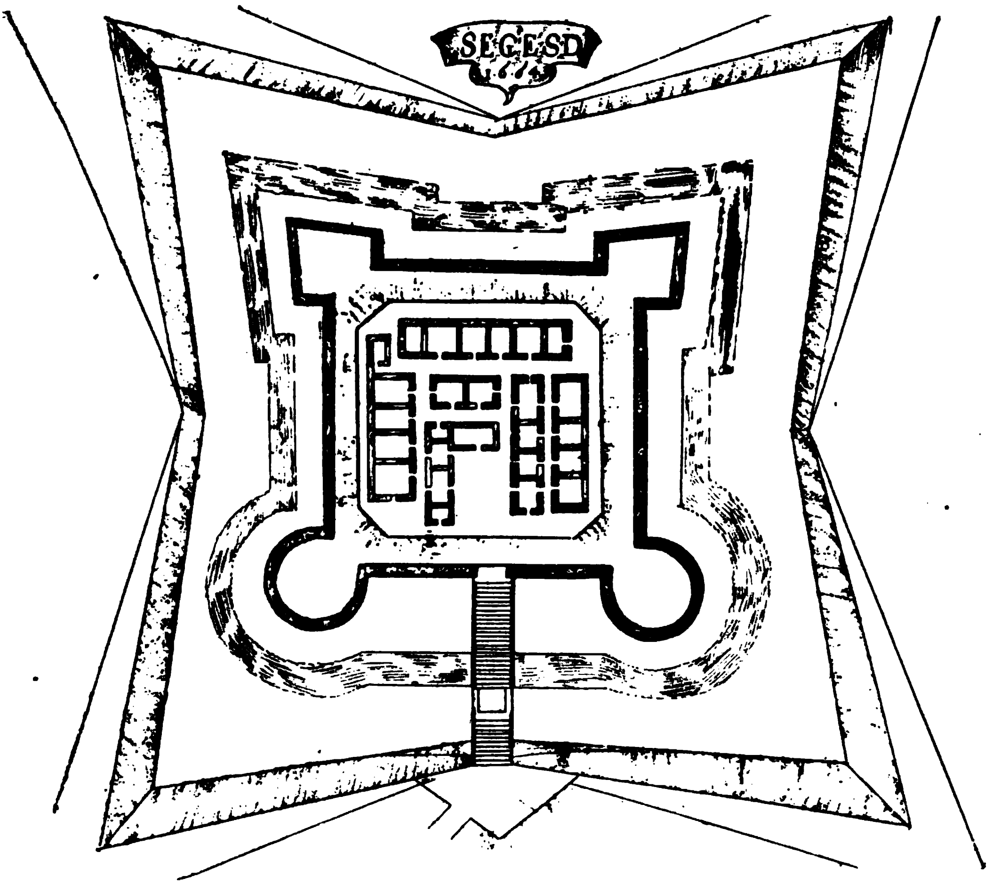
* Esterházy levele feleségéhez: «Én tegnap előtt ide érkezém Kanisa alá szerencséssen; tegnap mingyárt megcsináltam az én batériámat, avagy sánczomat, s már lövettem is az várat, kiben alkalmas kár is esett. Istennek hálá elsőbenn is jó szerencsém volt, mert az perspectivábul láttam egy öreg ágyút a bástyán, kit szépen lelövettem, mind öszve romlott. Valóban lőnek ide; kicsin híja vala, hogy magamonn is nem esett lövés az Török Ágyúkbul; egy muskatérosomat ellőtték az sánczbul, félóra alatt megholt. Ez éjjel kiütöttek az Törökök, volt harcz is vélek, de kárral tértek bé az várban; egy hitván derékfájás mégis rajtam vagyon. Az én batériám nincsen tovább az vártól négyszáz lépésnél, hiszem Istent harmadnap alatt közelebb vihetem. Igen bíznak az vár megvételéhez, két bástya alkalmasint leromlott annyira, hogy fölfuthatni rajta; az árkot valóban töltik éjjel-nappal, már csak száz lépésnyire vannak az bástyától. Isten tartson meg jó egésségben. Datum Kanisai Tábor 6. Maii, 1664.»

Két nappal utóbb pedig így ír: «Én itt egésségben volnék egyébaránt, de az derékfájástól még sem menekedtem meg. Valóban érte vagyunk, hogy megvegyük az várat. Egyik bástyáját két felől lőjük. Stroczi Uram egy felől, más felől én. Immár kétszáz lépésnyire vagyunk az bástyától. Az árkot már annyira töltötték, hogy harmincz lépésnél már nem több a kit meg köll tölteni. Magad egésségéről s az gyermekekéről kérlek tudósíts. Isten tartson meg jó egésségben. Költ Kanisai Táborból 8 Maii 1664.»

Ugyanonnan május 17-én írja: «Vettem kedvessen leveledet, Örülöm egésségedet; én is Istennek hálá türhetőképpen volnék, de az derékfájás még sem szünt meg rólam. Mi itt éjjel-nappal lőjük Canisát. Már az árkot is alkalmasint bétöltötték. Egynehány nap alatt megválik az dolog. Én is az én bástyámat kétszáz lépésnyire vittem éppen az árokpartra, onnét lövetem az bástyát. Ez éjjel bélopták magokat ednehány hajdu, s két török zászlót nyertenek s feles törököt is vágtak le; ő bennek is veszett tízig való. Egyéb új híreim nincsenek.»

Május 24-én írja: «Énnékem egésségem türhetőképpen szolgál, Istennek hálá, már mostan az Vár Kapuját lőjük, gondolom harmadnap alatt eldől. Igen nagy inségben vannak az törökök, már az lovakra szorultak, azokat eszik. Talán Isten rövid nap jól aggya az dolgot.»

kat. Közben a várbeliek elfogják Hohenlohe franczia hadsegédét, a mieink viszont két törököt, kik a várból a nagyvezérhez kiküldetve vissza akartak oda térni, levelekkel, melyekből megtudták úgy ennek, mint az ostrom-

53. SEGESD 1664-BEN.
A Mars Hungaricus mellett levő eredeti tollrajz után.

lottaknak helyzetét. A törökök kirohanást kísérlenek meg, de visszaűzetnek, miközben Esterházy leszúr egy török zászlótartót. E nap volt az ostromlókra a legveszedelmesebb. Strozzi gróf erősen megsebesült, Spar ezredesnek egy golyó elvitte egyik karját, Carecto alezredes is halá-

losan megsérült; Zrinyi és Esterházy is nagy veszélyben forogtak, a golyók ugyanis záporeső módjára hullottak körülöttük, egymás után estek el vitézeik, és a muskatérosok a védett helyekről, őket vélve ellenségeknek, folytonosan tüzeltek reájok.

A nagyvezér közeledésének hire főkép a magyarokat csak még inkább hevíté, hogy az ostromot gyorsan és vitézűl befejezzék; a babocsai, berzenczei és segesdi őrségeknek megparancsoltatott, hogy e helyek úgy sem levén alkalmasak az ellentállásra, a nagyvezér közeledtére gyújtsák fel, és jőjjenek a kanizsai táborba. Az ostrom fokozottabb erővel folyt, bár nagy baj vala, hogy a mieinknek kevés mozsaruk volt, és így egyszerre nagyobb mennyiségű gránátot nem lehetett a várba vetni; baj volt az is, hogy a gránátok nedves lőporral valának megtöltve, s így kevés bajt okoztak, pedig, ha a puskapor száraz, a tüzes golyók száma nagy, úgy oly tüzet támaszthatnak a várban, melynek épületei többnyire fából valának, hogy azt el nem olthatja senki. És e bajok nem valának véletlenek, hanem némelyek irígykedésének következményei, kik folyton akadékoskodtak Zrínyivel; mindamellett oly sikerrel haladt az ostrom, hogy az ostromlók már-már biztosak valának a győzelemről, mit az is elősegített, hogy a várbeliek kezdettek szükséget szenvedni.

Fájdalom, csalódás váltá fel a reményt. A mint híre jött, hogy a nagyvezér Babocsához ért, a német katonák zúgolódni, Strozzi és Hohenlohe ingadozni kezdettek, más alvezérek pedig mindenféle ürügyek alatt az ostrom félbenhagyását javasolták; Zrínyi sorba czáfolgatta érveiket, de hiába, süket füleknek beszélt.

Igaz, a helyzet kényes volt; egy aránylag csekély számú ostromló sereg, melylyel szemben állt a vívandó vár, s mögéje kerülhetett a nagyvezér tetemes hadereje. De nagyobb számú ellenséges sereggel is megbirkózott

már a magyar, és Zrínyi bízott jó csillagzatában. Itt tehát csak a Zrínyi-ellenes párt féltékenysége volt az, mely irígyelte tőle a lehető, s ha bekövetkeznék, mindenesetre fényes győzedelmet. Maga gr. Strozzi, kit Esterházy mindig nemeslelkű, és rettenthetetlen bátorságú férfiúnak ismert, viselkedésével gyanút ébreszte, s Esterházy ki is mondja, hogy ő nehezen cselekedett saját meggyőződése szerint, de hogy ki biztatta fel, azt nem akarja kutatni. Én határozottan Montecucoli féltékenységének, másrészt Hohenlohe még mindig le nem csillapult haragiának tudom be a lelkesültség ily hirtelen lehűlését. Kimondatott a visszavonulás.

Zrínyi elszomorodott, midőn látta a bekövetkezendőket. Arra kérte tehát a csapatokat, hogy az ostromló szereket előre küldvén, rendben vonuljanak vissza. De ki levén mondva a hátrálás, hasztalan lett minden józan intelem; Babocsa, majd Berzencze, végre Segesd egymás után lángoltak fel, a mint ezt Zrínyi megparancsolta volt az esetre, ha a nagyvezér közelednék; nos hát ezek a tüzek jelzék Köprili nyomdokát, és az idegen csapatok félelemtől eltelve hanyatthomlok kezdének menekülni; mind Új-Zrínyivár felé. Csak a magyarok maradtak meg mozdulatlanul helyeiken. Az elszomorodott és zokogó Zrínyit ezek állották körül, korholván a távozottak hűtlenségét. Másnap, pünkösd vasárnapján, Zrínyi is felkészült, Esterházy pedig (sokáig és sokat beszélgetvén vele) könnyek között bucsúzott el tőle.

Mint később a foglyok elbeszélései bizonyíták, ha még vagy hat napig tart az ostrom, Kanizsa a mienk lett volna. Zrínyi a Muraközbe, a magyarok haza, Esterházy pedig Vatt-ra, a Nádasdy-féle táborba sietett.*

* Innen írja június 6-án feleségének: «Az német had nagy gyalázatosan elmene Canisa alól, kihez képest én is ide jövék Vatra Nádasdi Uram táborában. Már ez után mi lészen: nem tudom. Egésségem jól szolgál Istennek hálá, örömöst hallanék jó hírt felőled. Az minemű leveleket írtál, abban hármat vettem. Édesem írj jó egésségedről.»

VI.

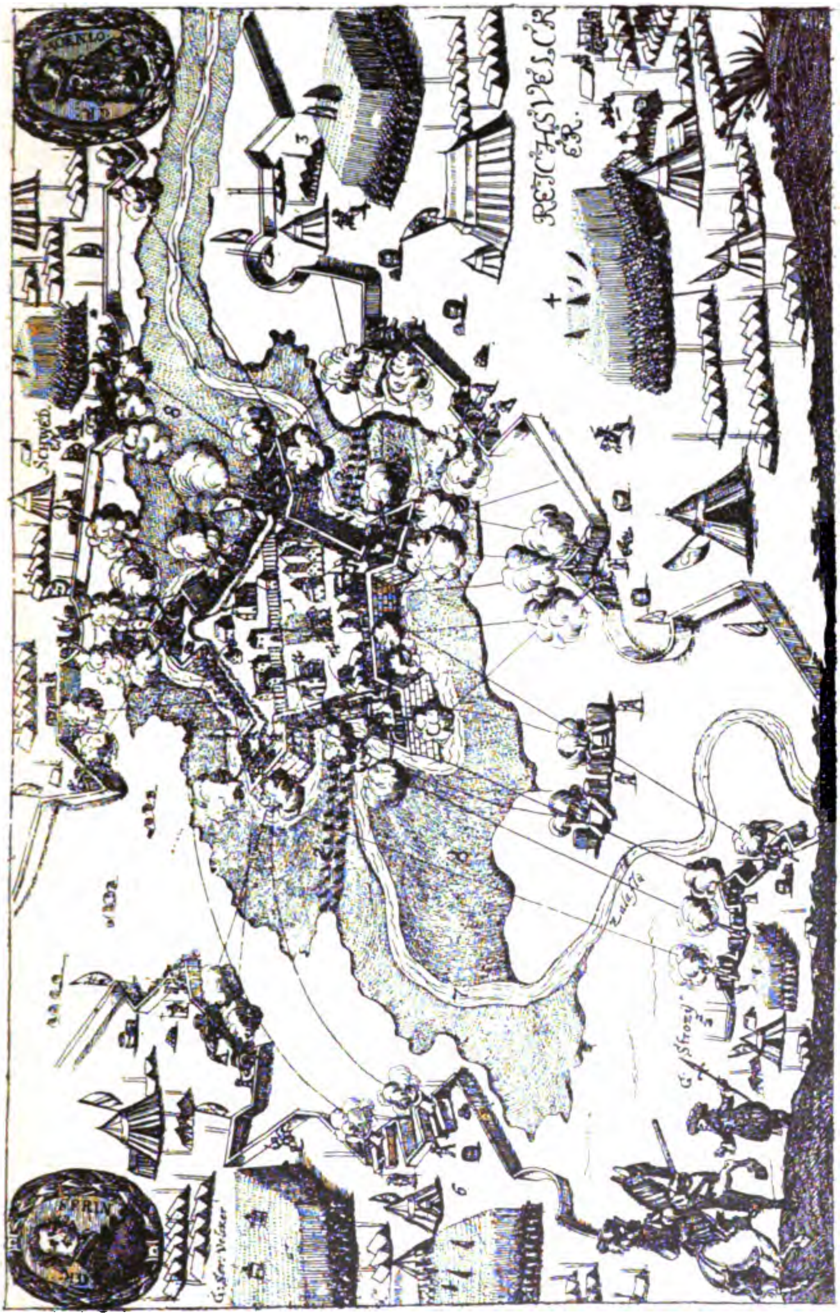
MIALATT Zrínyi serege Kanizsát vívta, Souches tábornagy Magyarország felvidékein győztesen harczolt a törökök ellen. A törökök által tavaly elfoglalt Nyitrát, majd Lévát* megvevé; elfoglalta Párkányt is, és a Dunán levő hídat szétrombolta.

A nagyvezér, látva a keresztények megfutamodását, vígan vonul be Kanizsára, megerősíti az őrsereget, de maga nem sokáig időzik itt, hanem egész dühével Zrínyi, annyi győzelem kivívója, s neki annyi baj szerzője ellen fordul. Már harmadnap Új-Zrínyivár felé közeledik, de Zrínyi eléje megy és apró csatározásokkal sok kárt okoz seregében; éjjelre azonban visszavonul várába, felkérvén Hohenlohét és Strozzit, hogy a vár s a török sereg között helyezkedjenek el. De ezek nem teljesítették kérelmét.

Másnap a nagyvezér, látva hogy a mieink átkeltek a Murán, és alacsony s nedves helyen ütöttek tábort, a vár szomszédságában levő hegyet pedig fedezet nélkül hagyták: ostromra készült; a védtelen hegyet megrakta fegyveresekkel, és örvendett ez előnynek, mert e pontról a várat, mint hivé, könnyen elfoglalhatja. Azt is látta, hogy a mieink nehezen kaphatnak segélyt, mert ennek, hogy a várba juthasson, a folyón kellett volna átkelnie, az pedig szintén az ő hatalmában volt.

Új-Zrínyivár valamikor kastélyszerű épület volt, és a törökök midőn Szigetvárt, Babocsát, később pedig Kanizsát elfoglalták, ezt a helyet is teljesen lerombolták,

* Souches, Lévát elfoglalván, őrséget vetett ide is; Husszein budai basának ez hírül adatván, Léva visszafoglalására ment, azonban, az elkeseredett küzdelemben maga is elesett, s így Léva a mienk maradt.

54. KANIZSA OSTROMA 1664-BEN.

úgy hogy sokáig lakatlan maradt, míg végre Zrínyi Miklós, hogy a kanizsai törököket zaklathassa, czélszerűnek vélvén e helyet, újra építette, sokkal erősebben, mint azelőtt volt; és Új-Zrínyivárnak nevezte el. A király az 1662-iki országgyűlésen helyeselte az építést, és királyi őrséget helyeztetett a várba. Új-Zrínyivártól északra Kanizsa, keletről Berzencze és Segesd feküdtek; a hegy felőli oldalán, ettől mély árok választotta el, északnak nagy munkával Zrínyi óriási tavat ásatott, délnek és nyugatnak a Mura övezi, s így úgyszólván szigeten feküdt. Minthogy dombon épült, kissé nehéz volt hozzáférni; mivel azonban a talaj homokos s nem sziklás volt, a vár, bár sok fáradtsággal épült, tulajdonképeni erődítménynek még sem volt mondható, különösen, mert a hegyek oly közel voltak hozzá, hogy onnan ágyúkkal könnyen el volt érhető. Ezért is nevezte Montecucoli juhakolnak, bár vitéz hadsereg védelme alatt ez a juhakol valóban nehezen elfoglalható és talán végzetes lehetett volna az ellenségre, a mit bizonyít az is, hogy a nagyvezér már 1662-ben követelte annak lerontását.

Zrínyi látván a nagyvezér készülődéseit, látva mint ásat embereivel futó árkokat, hogy a várat megközelíthessék, újra felkéri Hohenlohét és Strozzit, hogy a török erejét apró csatározásokkal iparkodjanak gyengíteni; bizonyítja nekik, minő előnyös volna az, ha a törököket hirtelen megtámadnák, azonban ismét süket fülekre talál. Látva a törökök, hogy a mieink nem merik támadni, 200 jancsárt átszállítanak a Murán, hogy ezek közelítő árkokat ássanak. Végre a keresztények, a szükségtől kényszerítve elhatározzák a támadást; első volt Strozzi, ki az ásó törököket nehány császári muskatérossal bátran megtámadja, és midőn ezek segítséget kapnak, ezek ellen fordítja fegyverét, sokat megöl, másokat megfutamít, de midőn folyton űzi a barbárokat, két jan-

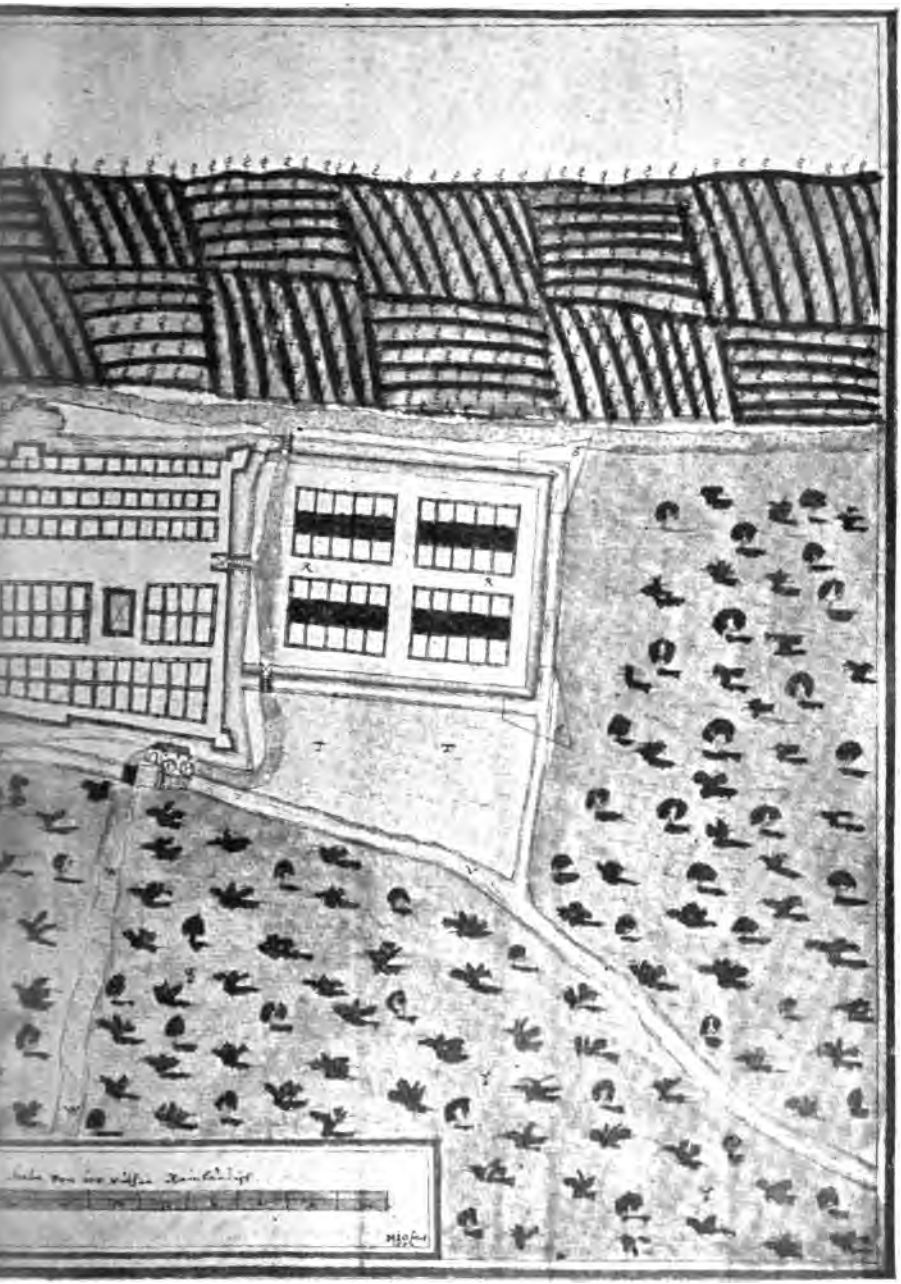
LÉVA VÁRA ÉS KÖRNYÉK

A Mars Hungaricus mellett

A felső bal sarokban olvassuk: Geometrischer Grundrisz der Christlichen Gränit
vnd Grafen de Sóuches von dem Erbfeinde wieder Erobert vnd in Ihro röm. Keys. Mayt

Az alsó bal sarokban: Erklärungen der Buchstaben: *A* die jnnerste retirada des
e ein lehres gemäur. *F* gedrayt Casten. *g* Ein Bolwerg mit Einem Cavallir. *H* roszstall.
stiegen in des Herrn grafen quartier. *N* wie ein Newes ravelin ahn zu legen. *o* ein kleine
machen. *R* wie die newen Husarn quartir anzugeben. *S* wie zwey Newe Bolwerg ahn
X Ein Fahrweg . . . . . *y* Krautgärten. *Z* der weg nach Klein . . . . ♀ Morast vnd Gebüs
welcher die streichlini blendet.

Alul középen a lépték: Scala von 100 ruthen Rainländisch, *és a tervrajzot készít*

1672-IKI FELVÉTEL UTÁN.

eredeti festett tollrajz után.

östung Lõwentz, Welche Anno 1664. den 14. Juny von Ihro Excell. Herrn Feldmarschalle
evotion wieder bracht worden.

hloszes. *B* das Rätzen stätlein. *C* die Huszarn wacht. *D* dasz thor in das Huszarn wacht,
Vohngebeu des Hr. Grafs. *K* Eingang in die Casamatten. *L* Soldaten quartire. *M* die
örtel. *p* wo die Contrascarpa desz newen graben Zumachen. *q* wie ein newer graben zu
legen. *T* ein platz voll heu und . . . . . *V* das Mühlgraben. *W* der Weg auf Neuhäuszl.
. ♂ wie von Mauerwergk Eine neuę Fortification anzulegen. ♄ Ein ahngesetzter . . . . .

rnök neve: M. I. O. fecit 1672.

csár-golyó éri, egyik tomporában, másik homlokán, s erre holtan rogyik össze. A jancsárok ki levén verve a szigetből, a törökök már nem kísérlették meg újra átkelni a folyón, Zrínyi pedig nap-nap után támadta őket magyar és horvát vitézeivel; sokat megölt, sokat foglyul ejtett közűlök.

Végre megérkeztek a segélyhadak; velök Montecucoli Rajmund, ki Zrínyit és Hohenlohét megörvendezteté megjelenésével; Spork altábornagy 5000 lovassal, Spaar báró és Sulzbach herczeg császári tábornagyok nagyszámú gyalogsággal, tűzérséggel, s ezeket követte 5000 magyar vitézzel Nádasdy Ferencz tábornagy, Esterházy Pál és sokan mások a főurak közűl. Akkorára nőtt a mieink serege, hogy ha nem múlta is felül a törökökét, de utólérni látszék, különösen, midőn Zrínyi Péter Horvátországból és a horvát főurak is hoztak vagy 10 ezer embert; továbbá naponként várták a bádeni őrgrófot seregével, s a franczia király is vagy 6000 jeles vitézt küldött, a würtembergi herczeg pedig 3000 embert hozott. Ily körűlmények között biztosra lehetett venni a győzelmet. A keresztények hídat vertek a Murán, melyen át naponként lehetett pihent erőket küldeni a várba, melyek a védelemben elfáradtakat felváltsák. Ezt látva a török, nemcsak a várat, hanem a hídat is löveté, és sikerült is neki az azt képező hajókat szétverni.

Végre Zrínyi elhatározó lépést kívánt tenni, és megtámadni a törököt; ezt a szándékát közölte Montecucolival is, segédhadakat kérve tőle, mert azt remélte, hogy ha elegendő erővel támadhat, az ellenséget nem csak kiűzheti az árkokból és aknákból, de elveheti, vagy legalább beszegezheti ágyúikat. Míg a tanácskozás tartott, nagy veszteség érte a magyarokat. Egy csapat megtámadta a törököket, s ezek golyói leterítették Kis Farkast, ki első volt a támadók között. Ez az ember Zrínyi

legkedvesebb vitéze volt; születésére nézve török, de áttért a keresztény hitre, és vitézségével, bátorságával sok kárt okozott a törököknek. Zrínyi megismerkedvén vele, magához vette, és benne engedelmes és hű emberére talált, s első lett Zrínyi seregében, neki jobb keze, s a törököknek réme; egész Magyarország csodálta vitézségét. E férfiú elestét Zrínyi és övéi őszintén megsiratták. A Zrínyi által szándékolt kirohanást Montecucoli jónak tartotta ugyan, de habozó, késlekedő és theoriákon nyargaló természete folytán még sem ajánlotta, mert mint mondá, a törökök sok sánczot ástak, s ezek mögül, mint megannyi erődökből kitörve, a mieinkre golyózáporral támadhatnának. És így Zrínyi terve dugába dőlt. De midőn a mieink szerencsés sikerrel lődözték az ellenséget, s nehány aknáját felrobbantották és ezzel nagy károkat okoztak neki, a hadi tanács végre hajlott Zrínyi kérelmére, és tanácsára öcscsét, Pétert magyar, horvát és német csapatokkal kiküldték Berzencze felé, hogy innen hátból támadja meg a törököt, ugyanekkor a várbeliek szemben velök fogván kirohanást tenni.* S e csel sikerül vala,

* Farkasfalváról június 15-én írja Esterházy: «Én ide Farkas Falvára érkezém, holnap Regedéig igyekezünk, onnét Muraközben Zrin Vár felé, az Várat igen löveti az Török, de még tűrhető állapottal vagyon. Zríny Uram maga is ottbenn vagyon az Várban. Kis Farkas az minap elveszett, e mellett ötszáz Török is, az egyik sánczot elnyerték az Töröktől s az ágyúkat is elrontották, — tovább mi lészen megirnya el nem mulatom.»

A regedei mezőn június 17-én kelt levelében: «Mi itten Fölső Lindva s Regede között vagyunk. Ma általmentünk volna az Regedei hidakon, de az Német Tábor takaroszik most azon által. Zrín Ujvár még jó karban vagyon, jól is viselik magokat az ben valók. Carintiából s Carnioliából és Stiriából az Polgárság is mind Zrínvára felé takaroszik. Hiszem Istent, jól lészen az dolog. Az török Császártól az minemű Csauz jött az fővezérhez, azt el fogták. Az levélben azt írja a fővezérnek, hogy még huszonötezer embert küldhet, többet nem ez idén. — Az Postát Pordánra köll küldeni, és így mindenkor irhatok levelet, ha Nádasdi Uram leveleit arra viszik.»

Utóbb ismét: «Mi itten lassan-lassan szaporoszunk, csak Isten adna jó Szivet Montecuculi Uramnak. Az török tábor az Murán tul vagyon, két batériából löveti az Várat, de lövéssel soha meg nem veszi, hanem minálni kezdette s immár valóban az külső revelinhez közel is vagyon, ugyannyira, hogy két nap alatt nagy dolog, ha ez revelin oda nem lészen. Egyébaránt már az mieink is meg-

ha egy szökevény muskatéros a tervet el nem árulja, és az ellenség vigyázva, meg nem hiúsítja azt. Zrínyi Péter tehát visszatért, és a várbeliek rohama is elmaradt.

Már az ostrom hetedik hete járta, s a törököknek még mindig nem volt reményök, hogy Új-Zrínyivárt elfoglalhassák. Ekkor egy végzetes esemény feléleszté reménységöket. Ugyanis, nem tudni, hogyan, a vár legnagyobb bástyáján, a hol gránátok és egyéb lőszerek nagy mennyiségben valának felhalmozva, tűz ütött ki, és a levegőbe röpítette az egész telepet, s a mieinknek óriási károkat okozott emberben is, és Zrínyit egy igen derék vitézétől, Horváth Andrástól fosztotta meg, ki neki Kis Farkas után legkedvesebb volt.

E naptól kezdve a vár sorsa meg volt pecsételve; egyik szerencsétlenség a másikat érte. Zrínyi látva, hogy az ő kedves vára minő sorsnak néz eléje, a segédhadak tétlensége, akadékoskodása, hogy ne mondjam bátortalansága és rosszakarata miatt, biztos volt benne, hogy a vár nem sokára elvész; nem is beszélt róla már másképen, mint a törökökéről. Megerősíté őt ezen aggodalmában az is, hogy a keresztény hadak az ő javait dúlták, kifosztották a templomokat, megfertőztették a nőket és leöldösték a föld népét. Keservesen panaszkodott mindezekről kebelbarátjának, Esterházynak. És végre, hogy ne lássa a szégyent, miképen fog Új-Zrínyivár török kézre kerülni, oda hagyta azt, és csak néhány hívétől bucsúzván el,

ásták, ha megvenné is, puskaporral fölvetnék s nem árthatna az Várnak. Nagy Isten ostora, hogy többen vagyunk most is az Töröknél, még sem mernek az emberek reá menni. Tegnap voltam benn az Várban, mind eljártam, s im delineátióját elkültem. Datum Zrín vár alatt levő táborban 24 Junij 1664.»

Majd utóbb: «Egyéb új hireket nem irhatok, hanem tegnap reggel ment ostromnak a török, a revelinban már benne is volt, az Németek szalattak is, de magyar hajdusággal megsegítettük, s az Törököt éppen kivágtuk az sánczbol; Sok török veszett el, az mieinkben harminczig. Ez estve mintegy tiz ezeren mentek csatára, Zríny Péter Uram lészen előttök; mit ad Isten ő sz. Fölsége: azon leszek hogy megirjam, mihelyen visszatérnek. Egésségem Istennek hálá jól szolgál, Zrín Vári tábor 28 Junij 1664.»

Csáktornyára ment. Esterházy még az nap bement Új-Zrínyivárba, és látta az ott történőket. Az ágyúk lehordattak a falakról, s egyéb lőszerekkel együtt kivitettek a várból, a falak alá, hogy felrobbantassanak, lőport helyeztek el, s ebből, mint a tükörből, látta az emberek szándékát, hogy t. i. Új-Zrínyivárt pusztulásnak engedjék át.

Jól érezték a magyarok és horvátok, hogy Zrínyit vissza kell hozni Csáktornyáról, mert az ő puszta jelenléte is felér egy sereggel; felkérték tehát Esterházy Pált, menjen utána, s bírja rá a visszatérésre. Ekkor már a segédhadak vezérei is kezdték érezni a nagy hibát, melyet a magyar vitéz iránti féltékenységből és irígységből elkövettek, s Esterházynak levelet adtak át, melyben maga Montecucoli kéri Zrínyit, hogy térjen vissza.

A követ ágyban, a sok lelki fájdalomtól betegen találta a hőst; de két óráig tartó rábeszélés után, érveinek tárházát víve sorompóba, sikerült Zrínyit megkérlelnie, és küldetésének sikere feletti örömében visszasietett Új-Zrínyivár felé.

Oda érkezve, a dolgokat a lehető legrosszabb állapotban találta. Rövid távolléte alatt teljesen reménytelenné vált a helyzet. Midőn ugyanis a törökök észrevették, hogy a várban már nincsenek ágyúk, óriási zajjal megtámadták azt és rövid küzdelem után leöldösték a bent találtakat; a kiknek sikerült megmenekülniök, azok alatt a Mura hídja beszakadt és a szennyes hullámokban lelték halálukat; s így a törökök a várat, a kereszténység örök gyalázatára, elfoglalták.*

* Esterházy levele feleségéhez: »Jó hírt nem írhatok, hanem tegnapelőtt estvéig ott benn lévén az várban, láttam miként vetették föl az Törökök mináját. Azonban kijövén onnét, Bán uram haragját vettem eszemben Henloi Generálisra, ki miatt innét ez Táborbul el is ment Bán uram Csáktornyára, kihez képest az egész Magyar urak s Montecuculi uram is postán engem oda küldöztek, hogy vissza hozzam. Ez elmult éjjel mentem oda, s hálá Is-

Esterházynak mindezek láttára köny tolult szemébe, és bánta, hogy Zrínyit a visszatérésre rábírta. Négy nap mulva a törökök tanácsot tartván, elhatározták, hogy a várat teljesen lerombolják. A falak alá helyezett puskaport meggyújtották, s ezzel a falakat szétvetették. Három napig tartó pusztítás után már nem lehetett megkülönböztetni a vár körvonalait sem, annyira egyenlővé tették azt a földdel.* Zrínyi Bécsbe ment a királyhoz, és írásban mondotta el neki a maga véleményét a vár elvesztének okairól, s hogy ebben nem volt kíméletes, kitűnik Esterházy azon szavaiból, hogy sokakat bántott ez írás tartalma. Ez meg is látszott az udvar, és az udvariak iránta való viseletében, bár a nép tiszteletének nyilat-

tennek reá is beszéllettem, hogy visszatérjen. Azonban hogy már jöttem volna csak közel Zrín várához, az Török Generális ostromot bocsátott az várra, mintegy tizezer embert, kik az harmadik ostromra mintegy tiz óra tájban délelőtt megvették az várat, az németekben veszett nyolczszázig, kik meg sem harczolván az Törökkel, mingyárt hátat attanak s az Mura hidján nyomták be az Murába egymást: jobbára mind az Vízben vesztenek. Már most az Murán innét levő sánczot lőveti; csak Margraf fon Badent várjuk, mingyárt által megyünk az Murán, s megütközünk az Törökkel derekassan, ha az németség előbbi szokása szerént szaladóra nem vészi az dolgot, egyébaránt ha megverhettyük, az vár is hamar mienk lészen Isten segítségéből. Együltallyában harczot akar Montecuculi uram próbálni. Zrínvári tábor 30. Junii. 1664.»

* Esterházy levele feleségéhez, Zrínvár alól július 7-én: «Vettem leveleidet édesem, bizony szomorú szívvel értem betegségedet, kérlek, tudósíts felölle, ha könnyebben vagy-e? — Az ide való hirekről im tudósítlak, azokat Esterházy Farkas uramnak mutasd meg. Kérlek mégis édesem: tudósíts egésséged felől. Isten éltessen jó egésségben.

P. S. Ma reggel 6 órakor az török Zrín várának az alsó kerítését meggyujtotta, annak utána az bástyákat két helyen minával megásván porral föl vetette, ki után körös-körül meggyujtván az Várat porrá égette. Ez délig tartott. Annakutána maga is költözni kezdett Canisa felé. Holnap a fővezér maga is elmegyen, bizonyos számú jancsárságot hagyván maga után, az ki holnap után megyen csak el. Este felé vonatták ki az batériákbol az ágyukat bialokkal; de még két ágyujok maradott, azokkal lőnek néha. Mi is harmadnap alatt gondolom megindulunk Győr felé. Montecuculi uramnak semmi kedve nincsen az ütközethez, előbbeni módgya szerint defensive viseli magát. Bán uram elmarad tőlünk. Battyáni uram minden hadaival haza ment; az Horvátországi hadak is haza oszlottak; Zríni Péter uram is elment. A mi kevés hadunk is oszlik az füzetetlenség miatt; alig vagyunk többen háromezernél. Canisa alatt késik a török; meg akarja építeni. Az alatt tudom Battyáni uram végházai füstöt vetnek s az Rába tulsó fele is. Az erdélyi, moldvai had Érsek-Újvárnál vagyon»

kozataival bőségesen elhalmozta.[1] Zrínyi Péter azután elvezette a horvátokat, a császáriak Alsó-Lindva felé, a magyarok pedig Esterházyval együtt Alsó-Lindvára és Szerdahelyre vonultak.[2]

Új-Zrínyivár bukása után Kis-Komárom, Keménd, Kaposvár, Egervár, Egerszeg és Peleske pusztulása következett. Ezek július folyamán történtek, s a hónap vége felé, július 26-án, a nagyvezér már Körmendnek tartott, nem sejtve még, hogy a dráma utolsó felvonása elé megy, a szentgotthárdi ütközethez.[3]

1 Ezekről bővebben lásd Fraknói már említett czikkét, a «Történelmi Tár» 1894-iki folyamában.

2 Esterházy levele feleségéhez: «Vettem leveledet, édesem, örülök jó egésségeden, kiben Isten tartson meg. A mi új hirek itt vannak, im includáltam, hogy Esterház Farkas uram is láthassa. Isten éltessen, édes lelkem. Hodásányi mezőn 16 julii 1664.»

A mellékleten: «Tegnap előtt voltam Zrín várának helyén s az török tábornak is. A minákat mind megnéztem s batériakat is; bizony dolog olyan munkát soha sem láttam. Tegnap indultunk meg az Vár alól, tegnapelőtt szállotta meg az Török Kis-Komáromot; ma vettük levelét Sárkány István vicekapitány uramnak, ki azt irja: negyed napnál tovább nem tarthatja az várat; mi pedig azt meg nem segíttyük, mivel nem is lehet, hanem Pápa felé megyünk s ott verünk tábort az egész armadával, úgy hogy onnét vigyázhassunk az Dunán innét való félre. Az francziák is holnap után ide érkeznek hozzánk.»

Már másnap, datum «Alsó-lindvai mezőn» így ír: «Vettem leveledet, édesem, örülök jó egésségeden. Isten tartson tovább is meg benne. Ma mentem Lindvára, az Várban, ott ettem ebédet, Elég rosz vár. Már egyik oldala ki is dőlt. Főképpen az Nádasdi uram része. Holnap megindulunk innét. Kiskomáromot megvette az török az elmult hetfőn. Hitre adták meg, s az után mind levágták őköt.

P. S. Az minemű egy pár agaram vagyon ottan fekete Kéri Ferencz uramnak igérém; ha érette küld, adassad oda.»

3 Július 26-án már Esterházy is Körmenden volt táborban, honnan így ír feleségének: «Mi itt minden órában veszedelemben vagyunk ugyan, de hiszem az érf Istenemet: nem hágy el bennünket. Azomban kérlek, imádkoztass, s az szegényeket tartassad az Várban az mint az előtt, ha gyakrabban lészen is, annál jobb. Én azon leszek, hogy hova hamarább föl menjek hozzád édesem. Azonban álgyon meg az Úr Isten.»

VII.

Július 26-án érkezett a nagyvezér a Rába vizéhez, s azon át akart kelni, de Montecucoli szemben vele, a Rába másik partjára ért ugyanekkor, és meggátolta az átkelést. Oda értek Hohenlohe is, és a franczia segédcsapatok, Coligny vezérlete alatt. Július 27-én a törökök újra megkísérlették az átkelést, de most is sikertelenűl; ugyanez ismétlődött július 28-án. A keresztény hadak ugyanis az egyik, a törökök a másik parton farkas szemet nézve egymással, haladtak előre. E napon Csákánynál akartak átkelni a törökök, de csak visszaverettek. A nagyvezér egész Szentgotthárdig ment fel a folyó mentén, s követték a keresztény hadak ide is. Itt ömlik a Lapincs vize a Rábába, s itt a Rába oly keskeny, hogy könnyen át lehet rajta menni; azonban ekkor, úgy látszik esőzések következtében, annyira megduzzadt, hogy csak úszva lehetett rajta átjutni. Ezt a nagyvezér látván, mármár kétségbeesés fogta el. Azonban dühe és elkeseredése a felett, hogy a keresztény seregeket mindig szemben találta, oly nagy volt, hogy egy végzetes lépésre határozta el magát, arra t. i., hogy megkísérti az átkelést.

Hogy ez lehetővé váljék, a keresztények figyelmét másfelé akarta terelni. Augusztus 1-én nehány ezer lovast Stíria felé indít, lövegeit azonban mind a mieink tábora felé irányítja. A keresztények nem veszik észre a készülődést, és nagyobb részök élelem és takarmányszerzés okáért elszéled. Maguk a vezérek sem gondolták, hogy e napon lesz valami. Mindamellett Montecucoli, nehogy meglepettessék, Spork altábornagyot horvát legénységgel és dragonyosokkal a folyó irányában felfelé küldi, hogy a

törökök átkelését gátolja meg. Alig hogy ez megindul, a törökök átkelnek a Rábán s oly erővel támadják Sporkot, hogy emberei meg akarnak futamodni, azonban Sporknak sikerül őket fellelkesíteni. Bátran szembeszállnak a törökkel, megverik, és óriási zsákmánynyal térnek vissza a táborba.

E közben Gyanafalvánál is átkelnek a törökök egy, hihetetlen gyorsasággal vert hídon; a ki nem fér a hídra, az átúszik, és átérvén dühösen támadják a mieinket és kegyetlenül öldösik; a futamodókat űzőbe veszik, s ezek nyomában egyenest a keresztény táborra ütnek, s ezt, ily rögtöni támadással meglepvén, megfutamítják; tovább száguldozva megtámadják a Nassaui és Kielmansegg ezredeket, mindenütt pusztulást és halált terjesztvén, senkinek nem kegyelmezvén. A keresztény sereg már biztosra veszi legyőzetését; a csatatér nem bírja már felszívni a keresztények vérét, de végre a mieink kétségbeesése is dühhé változik, megjelenik Spaar tábornagy és golyózáport küld az ellenségre, újra kezdi a harczot. De már-már ő is hátrálni kénytelen, midőn a franczia segédhad teljes erővel közbeveti magát. A küzdelem mindkét részről heves és elkeseredett, egyik fél sem akar engedni, ekkor Montecucoli Lotharingi Károlyt küldi a harczba, mire a törökök nem bírván tovább ellentállani, futásnak erednek. De már a futás sem használ, a mieink segédhadai üldözőbe veszik őket, utolérik a Rábánál, és most a folyóba szorítván őket, ott többen fulladnak meg, mint a hányan fegyver által estek el; s nemcsak a futókat éri ez a sors, hanem a segítségökre siető csapatokat is, melyekkel a folyó közepén szemben találkoznak. A törökök testei színig megtöltik a Rábát, s ezeken, mint hullákból összerótt hídon mennek át a mieink a túlpartra, hol vagy húsz ágyút elfoglalnak, és ha a győzelmet tovább fejlesztve űzőbe veszik a törököt, lehet hogy evvel a győ-

Wahrhaffte Relation / und Abbild
Allmächtige Gott den 1. Augusti 1664. in
genannt / bey S. Godhart / den Christen /

A SZENTGOTHÁRDI GYŐZ

Egykoru röplap után, melyen a

ig der herrlichen Victori / welche der
Nider Ungarn an dem Wasserfluß / die Raab
ider die Türckischen Bluthund verliehen.

EM 1664 AUGUSZTUS 1-ÉN.
özelem története meg van írva.

zelemmel megszabadítják az országot az ozmán igától. De ez a rég óhajtott nap még nem érkezett meg.

Esterházy Pál, kit Montecucoli Nádasdyval és Batthyányval Körmendre küldött, hogy azt őrizzék, csak másnap, augusztus 2-án, érkezett a csata színhelyére.* «A hulláknak megszámlálhatatlan sokasága hevert ott, mondja leírásában, a keresztények a barbárokkal és lovaik hulláival vegyest; emitt fejetlen törzsek, amott tagok nélküli fejek, s a hullák itt-ott halomra hordva. Bámultam az emberek kegyetlenségét, kik pedig Isten képére és hasonlatosságára vannak teremtve, nem pedig öldöklésre és egyéb hasonló vétkek elkövetésére.»

Ez emlékezetes ütközetben török részről tíz ezernél több, a keresztények részéről vagy 3000 ember esett el; a mieink óriási zsákmányt ejtettek, és foglyaikat mind leöldösték. A török főemberek közűl Ismail és Káplán basa, a nagyvezér után a főemberek, estek el, s más előkelők; a mieink közűl Nassau ezredes, Trautmannsdorff gróf, Fugger gróf és mások; — a franczia segédhadaknak is nagy volt a veszteségök, halottakban úgy, mint sebesültekben.

* Augusztus 1-én Esterházy még mindig Körmenden volt, de már készült ő is Szent-Gotthárdra, a mint írja is feleségének: «Örömest érteném, mint légy édes Atyámfia, kérlek, tudósíts felőle. Mi ma megindulunk Sz. Godhárd felé, azt kezdette víni az Török, egyáltaljában meg akar ütközni velünk, ha által jöhet az Rábán. Istenért, édesem, imádkoztass mindenütt, az hol lehet. Augusztus 6-án írja feleségének: «Mi, Istennek hálá, jól járánk; ma negyednapja általjött mintegy tizenötezer török, megütötte a német tábort, s vágott le kétezerig benne, úgyannyira, hogy a császár hada immár szaladott, hanem a francziák oldalról megütötték a törököt, kihez képest hátat adott; azután megfordult a császár hada is, úgy hogy a tízezer törökben nem sok ment el. Ágyút tizennyolczat hoztak el; a több ágyúit a török mégis salválta. Immár a fővezér is futott. Ha német uram jól akarta volna a dolgot, vége lesz vala most a hadnak. Isten veled. Sz.-Godhardi tábor 6. Aug. 1664.» És másnap: «Vettem leveledet, örülök jó egészségeden, kiben hogy Isten továbbra is megtartson. szívből kívánom. Tegnap ebédután mentem vala a törökök felé. Mint jártunk: a pósta meg tudja mondani. Egyébiránt magam is veszedelemben voltam, mert háromszor is csaknem meglűttek; de Isten mégis megtartott. Isten áldjon meg, édesem! Csákáni mezőn, 7. Aug. 1664.» Esterházy Pál családi levelei a kismartoni hgi főlevéltárban.

A szentgotthárdi győzelem egyike volt a legfényesebbeknek az utóbbi idők hadjáratában, következményei mégis a legsiralmasabbak, mert oly szégyenletes békekötés követte, a milyen még akkor sem lett volna jogosult, ha a mieink győzettek volna le. A nagyvezér az ütközet után egész Vasvárig nyomult előre, útközben apróbb összekoczczanások történtek az ő s a mieink csapatai között, melyek azonban hatástalanok maradtak. Vasvárnál tábort ütvén s belátván, hogy győzelemre egyhamar nincs kilátása, maga kívánta azt a békét, melyet ezelőtt két esztendővel Leopold ajánlott fel, de melyről ő akkor hallani sem akart. Meg is állapította annak feltételeit, s maga elé hívatta Leopoldnak az ő táborában tartózkodó követét, Renningert, és halállal való fenyegetések között követelte, hogy a békefeltételeket ura nevében fogadja el és írja alá, mit ez augusztus 10-én meg is tett. Ezen feltételek szerint, melyeket Leopold szeptember 27-én erősített meg, Magyarország azon nagyobb része, mely ekkor a törökök hatalmában volt, ezután is ott marad. S ez volt a feltételek legsérelmesebbje. A mieink nem is tudtak felőle semmit, csak két hónap múlva értesültek róla. Ez okmánynyal a zsebében, mely még az ellenség üldözését is megtiltá, a nagyvezér felszedte sátorfáját; a magyarok pedig Rum felé mentek. Montecucoli és a keresztény hadak Szombathely körül telepedtek meg, e vidék borzasztó csapásául, mert nemcsak a föld népének és az uraknak házait kirablák, hanem még a templomokat is, és számos falut felgyújtottak.

A szentgotthárdi fényes győzelmet követő dicstelen vasvári béke annál méltóbb megütközést keltett nemcsak a magyarság, de az összes művelt nemzetek körében, mert azonfölül, hogy a legyőzött töröknek uralmát megszilárdította, az eddigi hódoltságon még kiebb terjesztette azt.

Föltételei értelmében Erdélyből a törökkel együtt

Leopold is kivonja csapatait s Apafyt törvényes fejedelemnek ismeri el; ellenében se Rákóczy, se Kemény trónkövetelő utódját nem fogja támogatni, kimondatván, hogy Apafy halála után Erdély ismét szabadon választja fejedelmét.

Szabolcs- és Szatmármegyék a linczi békeokmány rendelkezéséhez képest visszacsatoltatnak az anyaországhoz; de a török mindazt megtartja, a mit Erdélytől elfoglalt, a vitás Székelyhíd leromboltatik s Új-Zrínyivár többé fel nem épül.

A török megtartja Érsek-Újvárt, melynek ellenében Leopold a Vágvonal védelmére alkalmas helyen új erődöt emelhet.

Leopold, négy hónap alatt kétszázezer forint értékű ajándékkal kedveskedik a szultánnak, melyet ez illőleg viszonozni fog.

Egyebekben a zsitvatoroki békeszerződés pontjai maradnak érvényben.

A béke tartama húsz évre terjed.

Mi bírhatta a királyt ily hátrányos kötés megerősítésére: azt a magyar nemzetnek értenie éppen nem lehetett.

Zrínyivár és Székelyhíd lerontása, s Érsek-Újvár török kézbe jutása mind félelmesebbé tették a veszélyt, hogy magyarországi hódoltságát a török itt-ott az ország legszélső határáig kiterjeszti majd, minden oldalról körülzárt apró földszigetekre darabolván így azt a még némileg egybefüggő karéjt, melyet a királyi Magyarországnak az alpesi tartományok hosszában és a Kárpátok alján elhúzódó — eddig be nem hódolt — területe képezett.

S hogy e fenyegető veszély mit jelent: annak leverő képét nyújtá a hódolt részek kétségbeejtően sivár állapota. És e vigasztalan helyzetben a csüggedés lejtőjére sodort nemzet elvesztette azt a nagy fiát, kitől a megvál-

tást remélhette; első dignitariusát pedig annyira tanácstalanná tette a kétségbeesés, hogy a betegségnél is veszélyesebb orvosságra gondolt.*

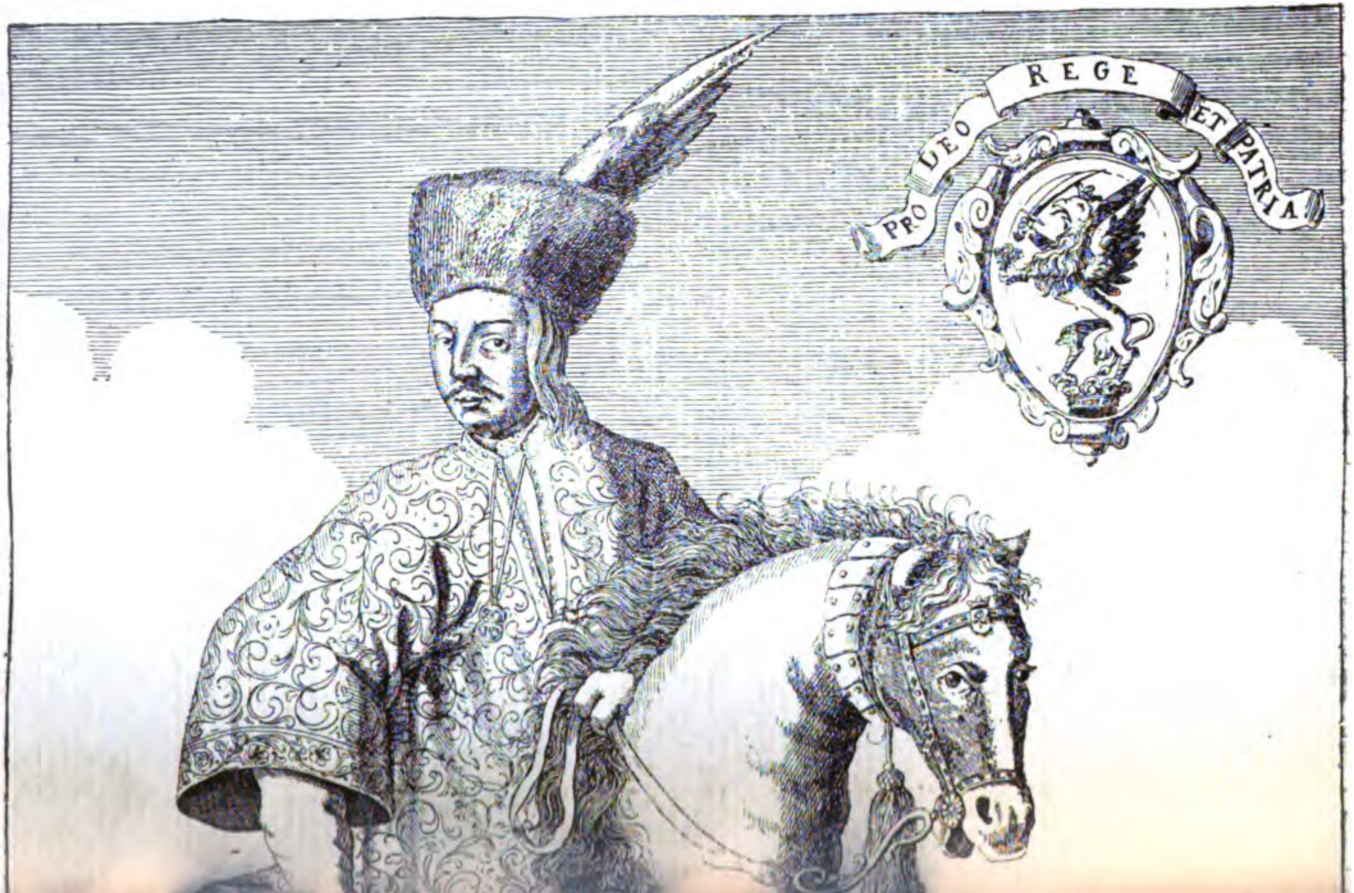
Esterházy mélyen fájlalta a szégyenletes békét.** De az ő fiatal kedélye, buzgón vallásos lelke, nem eshetett kétségbe a jövő felett.

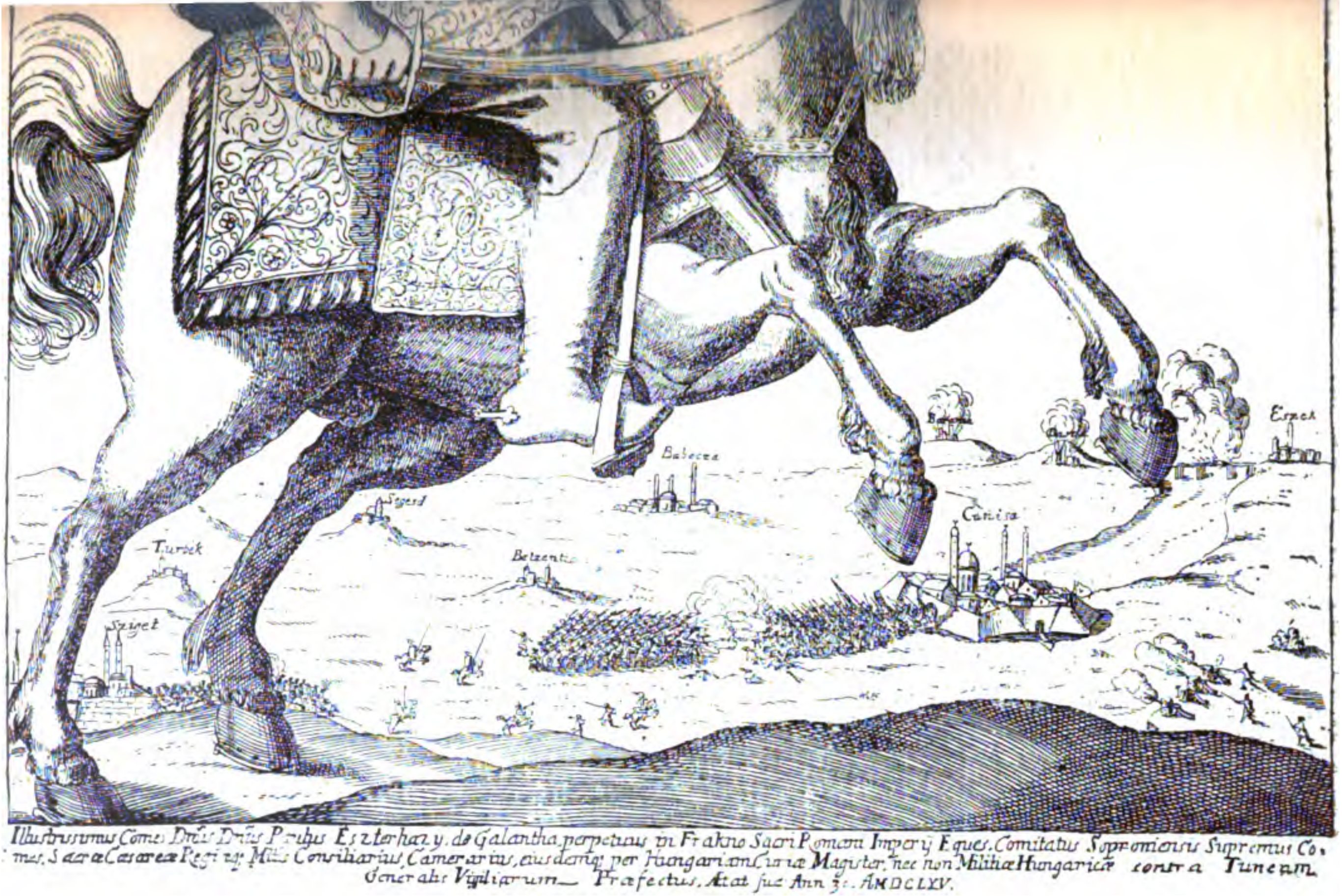
Míg egyrészt kismartoni várát évről-évre népesedő családja számára alapjából új, kényelmes és díszes kastélylyá alakíttatta át; másrészt, mihelyt tehette, új várat szerzett éppen a török hódoltság tőszomszédságában, hogy a kereszténység védfalának — mint hazáját nevezni szereté, — legszélső bástyafokán küzdhessen tovább a gyűlölt pogány ellen, ha (min nem kételkedett) újra fog ütni a törökverés óhajtva várt órája.

Hivatása világosan állott már előtte. Vallásos szive kitartó hevületével keresztény magyar harczosnak érezte magát. A miért Keresztesnél, Vezekénynél, Párkánynál, annyi Esterházy áldozta életét: a pogány *török kiűzése képezte azt a legmagasabb életczélt*, mely felé nemcsak hevülni, de remélni is tudó honfiszívének leghőbb vágya irányult. S ez a reménye nem volt hiú ábránd. Teljesülését Esterházy meg is érte. Mennyivel előbb, mennyivel kedvezőbb viszonyok között valósulhatott volna meg az,

* Wesselényi szövetséget akart a törökkel, hogy az ne zaklassa többé az országot, ne csipdesse el várait, falvait, ne sanyargassa a hódoltságot. — — — Törekedett az ország állami függetlenségét lehetőleg megóvni, mindamellett érzé, hogy azt teszi, mire három év előtt ország világ előtt kárkozatot mondott, mi Isten és világ ítélete szerint hitetlenné és árulóvá tenné a magyart. «Az egész keresztény világ, mondá fájdalmasan Bethlennek, midőn a tervezetet átadá, csodálkozni fog, hogy koronás királyunktól elpártolunk és legádázabb ellenségünket teszszük urunkká; de nincs más mód benne. Be kell hódolnunk!» L. PAULER GYULA páratlan monografiáját: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. 1664—1671. Budapest, 1876. I. 103. és 104 ll.

** «Semper enim, postquam Turca aliquas Hungariæ partes sui juris fecit, pacem cum eo pepigere sum gravissima Regni ruina, adeo quidem ut jam vix aliquid restaret, quin totum subjugaret Regnum, etc.» Informatio belli Hungarici etc., conscripta a Pr. Paulo Esterházy. Fasc. 15. Nr. 28. Rep. 72. A kismartoni hgi főlevéltárban.

PRO DEO REGE ET PATRIA

ESTERHÁZY PÁL 30 ÉVES KORÁBAN.

ha — kitől remélni s a kinek meggyőző érveléséből a magyarság erejében bízni ő tanult — az Európaszerte ünnepelt magyar Marstól, gróf Zrinyi Miklóstól, tragicus végzete oly korán meg nem fosztja e hazát.

Esterházy lelkét, kismartoni építkezésének gondjai mellet, most a bálványozott hősnek emléke töltötte be, kihez az irigy sors még halálában is mostoha volt s nem engedte, hogy a harczmezőn vérezzék el; a hős keblet, melyet a legtisztább, legönzetlenebb hazaszeretet töltött be, 1664 november 18-án, egy otromba vadkan agyarai tépték szét.

Saját szeretteinek méltó otthont, a csodált hősnek pedig méltó emléket emelni: — ez volt a szép munkaterv, melynek kivitele teljesen kitölté Esterházynál a kelletlen nyugalom hosszú éveit.

Kismartoni várkastélyának újraépítése iránt még 1663-ban megállapodásra jutott és formaszerinti szerződést kötött Fischer von Erlach olasz præcursoraival. A tervezést és felügyeletet Carlo Martino *Carlone,* a kivitelt pedig Antonio *Carlone* mellett *Bartoletti* Sebestyénre bízta. És a Carlonik itt sem hazudtolták meg jó híröket.*

Az építés, a külső és belső díszítési munkálatokkal együtt kevés híján csaknem egy évtizedet vett ugyan igénybe; de az Esterházy figyelmét folytonosan lekötve tartó műalkotás valóban sikerült is, olyannyira, hogy a kismartoni új kastély pompája még az udvarnak is szemet szúrt. «Jelentem Nagyságodnak, — írja Galantáról Esterházy Farkas,** hogy Kismarton vára az Udvarnál nagy emlékezetben vagyon: ezt értettem Pr. Branek úrtól, ő kegyelme hallotta Pr. Imre úrtól. *Más jószágot akarnak érette adni Nagyságodnak.*»

* Kismartoni épületről való conventiók s quetantiák. Rep: 9. Fasc: G. Nr. 250. A kismartoni herczegi főlevéltárban.

** 1670 Augusztus 2-iki levele, a kismartoni hgi főlevéltárban.

Zrínyi Miklós emlékének szentelt irodalmi művével, a «Mars Hungaricus»-szal Esterházy Pál már előbb elkészült,* a föltéten csodálat színeivel festve meg rokonszenves alakját annak a hősnek, kihez hasonlót nem láttak kortársai; kiben Magyarország az ő elveszett Marsát siratta; a vezérek atyjokat gyászolák; kinek szerencsétlenségét, tehetetlen versenytársain kívül, mindenki megkönynyezé; de kit pótolni senki sem volt képes; mert egyedül ő lehetett volna hivatva, a legmostohább viszonyok között is egyesítő irányt mutatni szerette nemzetének.

Öcscse, Péter, kit Leopold 1665 január 24-én a horvát báni méltóságban utódává nevezett, a nemzet vágyainak irányítása- és megvalósításában nem pótolhatta őt.** Sőt éppen Zrínyi Péternek — vitézi múltjával homlokegyenest ellenkező — török szövetkezése s a mily könnyelműen tervezett, oly szerencsétlen fegyveres fölkelése idézte fel azt a szörnyű korszakot, mely a végromlás örvényéhez oly közel sodorta a magyart. Zrínyi Miklós reménynyel teljes korszakára, melyben biztatón hangzott fel a büszke szó: «Ne bántsd a magyart!», sötét évei következtek most a belviszálynak, melynek iszonyatai között mintha nem is élne már magyar, hanem csak «kurucz» és «labancz».

E borzasztó válság Esterházyt a dunáninneni végek hadi szolgálatában találta.

Pálffy Miklós, Czobor Ádám, Forgách Ádám, Pethő Zsigmond, Csáky Ferencz és Koháry Istvánnal együtt szintén azon főurak közé tartozott, kik ez idétt magyarokul is nagyobb kapitányság élén állottak. 1668. évi deczember 14-ke óta az éjszaknyugati — morva — határ főkapitánya, 1670 ápril 24-ke óta pedig parancsnokló tá-

* Kismartoni főlevéltár. Reposit: 85.

** «Zrínyi Péter korlátolt felfogású ember volt, s e gyöngéjét mintegy maga is érezvén, szívesen hajlott mások tanácsára, vezetésére.» PAULER Gy. i. m. I. II. l.

bornok, mely minőségében a végbeli hadak egy részét az erdélyi segítséggel Felső-Magyarország felé előnyomuló felkelők ellen vezette. E hadjárata alatt zárta körül az erdélyi törökös párttal összeköttetésben volt Thököly Istvánt Árva várában, 1670 november 25-én. Az ostromzár alá fogott Thököly harmadnapon áldozatul esvén régibb keletű betegségének, két hajadon leánya, Éva és Mária megnyittatá az erőd kapuit. Esterházy védelme alá vette a kis árvákat, és családja körébe fogadta őket, kikhez őt ekkor már rokonsági kapcsok is fűzték: idősb nővéröket, Katalint, pár héttel előbb vette feleségül korai özvegységre jutott öcscse, Ferencz. E rokonsági kapcsot ő évek multán még szorosabbra fűzte; első nejének halála után 1682-ben oltárhoz vezetvén a Thököly-árvák ifjabbikát, Évát.

A dunáninneni generálisság tisztét Esterházy Pál atyja is viselte. Székhelye akkor Érsek-Újvár volt. De Újvár azóta, Forgách szerencsétlensége s Montecuccoli taktikázása következtében, török végvárrá lett. Esterházy Pál közvetlen elődе, Souches, már Komáromban székelt. Csakhogy ezt úgy, mint az Újvár helyett épülő Leopoldvárat is, közvetlen felügyelete alatt kívánta tartani a bécsi haditanács. Esterházy rezidenciájának kérdése tehát sok huzavonára vezetett. Ő maga, szintúgy mint helyettese, Bercsényi, Nyitrát tartotta volna legalkalmasabbnak. Erre irányzott törekvésöket azonban, a prímás lelkes támogatása daczára, meg tudta hiúsítani a püspök Kollonics.

Végre is családja várainak egyike, Sempthe, lőn főkapitányi székhelyeül kijelölve, Esterházy Ferenczczel a hadi-tanács ez iránt külön megegyezvén. — A meddig a haza ege egészen el nem borúlt, Esterházy főkapitányi rezidenciája a Dunáninnen valóságos társadalmi központot képezett. Nemcsak a végek megénekelt férfimulatságairól, hanem a vidéki főrendek és kapitányok női hozzátartozóinak kellemes szórakoztatásáról is gondoskodva volt az

ő sempthei udvarában. Társasága élvezetessé tételéhez pedig nagyban hozzájárult zenei képzettsége. Ebből az időből bírunk tőle egy kimutatást a nótákról és énekekről, melyeket maga játszott a virginálon. Katonai és egyházi énekek mellett, korának nagyobb és könnyedebb zeneműveit a legnépszerűbb hazai dalokkal együtt találjuk e jegyzéken.*

* «Énekek, Tánczok s Nóták száma, az Virginán kit tudok verni:

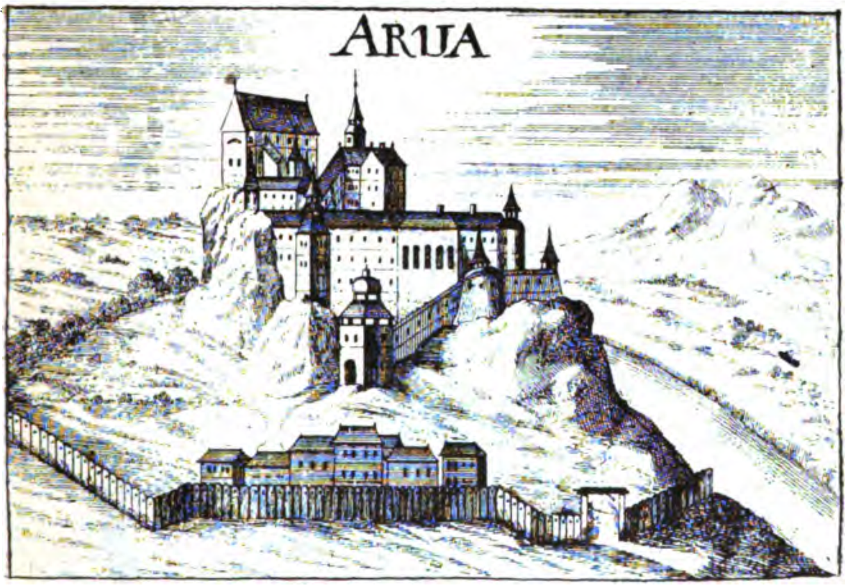
A Sz. Háromságnak . . .
Vitézek, mi lehet . . .
Ave Maris Stella.
O gloriosa Domina.
Stabat Mater.
Angyaloknak királné asszonya.
Istennek sz. Annya.
Litania.
Puer natus in Betlehem.
Nékünk születék . . .
Dicséretes az Gyermek . . .
Patris Sapientia.
Surrexit Christus.
Pange lingua.
Hajnal, hajnal . . .
Omni die . . .
Bocsásd meg Uristen . . .
Hálát adjunk . . .
Salve Mundi Domina.
Virágokról való táncznóta.
Állj meg, édes solymom.
Isten hozzád, karvalykám.
Vesd fel szemeidet . . .
Drága kövekről.
Fényes palotákban . . .
Jaj én szerencsétlen . . .
Ó! édes Istenem, néked mit miveltem . . .
Nyisd meg én torkomat . . .
Ó! mely boldogtalan Cupido.
Mint juhász kősziklán . . .
Hadverésről való ének.
Bujdosásim után.
Szánj meg, látod rabul adtam már fejemet.
Ó mely nagy gyötrelem vagyon én szivemben . . .
A szerelem.
Titkos szerelemnek Venus indítója.

Galiarda.
Carabella.
Rosz Balét.
Második része.
Harmadik «
Negyedik «
Első Sarabanda.
Második «
Harmadik «
Negyedik «
Flagelot.
Bargamasco.
Rengető.
Második része.
Harmadik része.
Trombita nóta.
Második Trombita nóta.
Salamon.
Csiga.
Paureń Toncz.
Mascara.
A fülemile éneke.
Isten az embernek . . .
Az én lengyel tánczom.
Más lengyel tancz.
Harmadik Homonnaié.
Negyedik szeg: Palatinusé.
Ötödik.
Magyar Táncz. Második. Harmadik.
Változó táncz.
Hármas táncz.
Süveges táncz.
Oláh táncz. Második.
Oláh táncz.
Polepsi.
Tót táncz. Második. Harmadik.
Dobranocz.
Én vagyok a messze földről röpülő kis madár.

Eredetije a kismartoni herczegi főlevéltárban. Rep: 85.

Dalait meghallgatni, deli tánczában gyönyörködni, örömmel látogattak át hozzá főúri szomszédai, míg az alkotmány felfüggesztése teljesen le nem hangolta őt magát és híveit.

Ampringen kormányzói beiktatásától — a sajátkezűleg signált királyi meghívólevél daczára — távol maradt; de főkapitányi tisztében tovább is vitézűl eljárt, kimélve a föld népét s oly fegyelmet tartva sokszor rágalmazott vég-

50. ÁRVA VÁRA.

beli magyarjai közt, melynek okleveles bizonyítékai maradtak reánk.*

* «A tek. Zemplin vármegyére érkezvén oly levelek, hogy méltóságos személye itt való létében hatalma és botja alatt levő katonái excessusiról inquiráltassunk; kit nem láttunk egész vármegyéül rendesnek, hanem inkább: hogy Nagyságod senkinek sem személyében, sem javaiban kárt nem tétetett, ellenkezőleg bizonyságul adtuk Nagyságod személyének méltósága vádlói ellen való confusiójára, vármegyénk pecséti alatt költ levelünket.» S a pecsétes levélben, hogy a lakosságot «nullis exactionibus molestasset, *sed nec per sibi subjectos milites Hungaros molestare passus fuisset.*» Kismartoni hgi főlevéltár. Acta Publica Anni 1673.

Mikor aztán Ampringen vállalkozása meghiusult s a koronának ő is azt ajánlotta, hogy jobb lenne a könnyű magyar nemzeti haderőt, kiirtás helyett, nevelni; magyar tisztek, magyar tábornokok alá adni;* — a királyhű magyarok táborában újra remélni kezdettek és ismét felhangzott Semptén a dal:

Ad jobbat az Isten, megsárgul a kalász,
— — — — — — — — —
Megfordul még egyik búsult rákóczi gyász.

* KÁROLYI A.: A magyar alkotmány felfüggesztése. Budapest, 1883. 67. l.

55. ASZTALDÍSZ AZ ESTERHÁZYAK FRAKNÓI KINCSTÁRÁBÓL.
Cserna Károly rajza.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A NÁDOR ÉS HERCZEG.

I.

MÍG ESTERHÁZY Pált eddig jobbára a katonai téren láttuk szerepelni: — 1680-tól kezdve a politikai pálya is megnyílik előtte, melyen a török elleni harczokban szerzett babérait kiváló mérvben gyarapította.

A mondott év ápril havának elején tanácskozmány tartatott Nagyszombatban a törökre támaszkodó kurucz zavargás lecsöndesítésének módja- s eszközeiről. Az ifjú Thököly Imre köré sorakozott elégületlenek közűl is többen jelen voltak. A király hívei Szelepcsényi György érsek, Forgách Ádám országbiró és Esterházy Pál főudvarmestertől nyertek utasításokat. A tanácskozmány közmegegyezéssel a következő pontokat terjesztette Leopold elé:

Tartassék mielőbb nádorválasztó országgyűlés.

Közhivatalokra csak honfiak emeltessenek.

A végházak magyar kapitányok s magyar őrségek védelmére bízandók.

A német hadak csupán csak városokba, de faluhelyekre semmi esetben se szállásoltathassanak. — Az evangelikus elégedetlenek ezeken kívűl még templomaik visszaadatását sürgették.

Az udvar egész éven át késett meghozni határozatát ez ügyben, s Leopold időközben ismételten kísérleteket tett saját követe (előbb Caprara tábornok, utóbb pedig

Sebestyén Endre erdélyi püspök) útján közvetlen megegyezést létesíteni Thököly Imrével.* Miután ezek czélhoz nem vezettek, sőt 1681 elején a portai követ jelentése török háborút sejtetett, másrészt pedig valószínűnek látszott, hogy Francziaország sem hagyja békén a német birodalmat: belátta végre a Linczben tartózkodó császár udvara, hogy még a háború kitörése előtt szükséges lenne a magyarországi zavargásokat lecsöndesíteni, az oly régóta sürgetett s a törvényes közjogi viszonyt helyreállító országgyűlés megtartása által. E végből Gubasóczy János kanczellár, Starhemberg és Hörwart udvari tanácsosok kíséretében február folyamán Pozsonyba érkezett, hogy Szelepcsényi, Forgách és Esterházyval az országgyűlés előzményei s a közbéke helyreállításának egyéb eszközei felől tanácskozzék. És már február 28-án aláiratott Linczben a soproni 1681. évi országgyűlést április 28-ára egybehívó kir. levél. Thököly különösen felhívatott: jelennék meg személyesen a békét munkáló gyűlésen; de e felszólítás eredménytelen maradt, daczára annak, hogy Esterházy Pál késznek nyilatkozott saját fiát túszul a kurucz táborba küldeni.

A Leopold által személyesen megnyitott soproni országgyűlés a királyi előterjesztések tárgyalását megelőzőleg betölté a nádori széket, az egybegyült rendeknek egyező akaratából Esterházy Pál gróf emeltetvén 1681 június 13-án az ország e legfőbb méltóságára.** Ugyanez évben nyerte II. Károly spanyol király által az aranygyapjas rendet is.

Nádorispáni első tényét s mintegy politikai programmját képezi azon mély hazafiságról tanúskodó levél, melyet legott Thököly *bujdosó* párthíveihez intézett. Hivatkozva

* Thököly családja- és pályájára nézve lásd ANGYAL DÁVID nagyszabású monografiáját a M. Tört. Életrajzok 1888—89. évi folyamában: Késmárki Thököly Imre 1657—1705. Budapest, 1888.

** Csupán a zenghi követ nyilatkozott Erdődy horvát bán mellett.

ezeknek Izdenczy Márton követük által az országgyűlésen bemutatott levelére, ily értelemben válaszol nedik: Minthogy kegyelmetek levele fontos kérdéseket foglal magában, mindnyájan helyén valónak véljük, hogy kegyelmetek embereiket küldenék ide, kik utasításuk nyomán velünk értekezhessenek. S ezzel ne késsenek; mert különben orvosolhatlan baj érhetné kegyelmetekkel együtt a hazát. Bennünk nem leszen hiba, mert legkegyelmesebb urunk főkép a végre tartja ez országgyűlést, «hogy a felháborodott állapotok jó csendességre hozattassanak». Én hiven fogok azon tiszt kötelességeiben eljárni, melybe Ő Felsége s az öszves ország parancsából helyeztettem; nincs is ok aggódásra, ha kegyelmetek szívét a haza s a béke szeretete dobogtatja, mert hiszen a Felségnek és mindnyájunknak forró kívánsága, ha Isten is úgy akarja, ennyi veszedelemből partra juttatni a sűlyedező országot. Minthogy pedig maholnap lejár a fegyvernyugvás ideje, szándékom Ő Felségénél meghosszabbítását kieszközölni, ha kegyelmeteknek is úgy tetszik.

Thökölynek azonban, kit most a franczia udvar s a török porta egyaránt ellenállásra buzdított, nem kellett már a fegyverszünet meghosszabbítása s kijelenté, hogy a vallási sérelmek elintézetlen maradván, ő és párthívei nem vehetnek részt a soproni országgyűlés további tanácskozásaiban.

A gyűlésből magából is evangelikus és katholikus rendek külön-külön feliratokkal járultak a korona elé; a vallás ügye mellett pedig főleg a nádori méltóság jogkörének felélesztése foglalkoztatta őket.

Leopold ugyan Esterházynak nádorrá választásában megnyugodott, a rendek azonban szeptember 7-iki felíratukban nem hallgatták el abbeli reménységöket sem, hogy a felség őt, a királyhoz mindig hű főurat hajdani jogköre- és hatóságában a kir. hitlevél hetedik pontja s

az ebben idézett törvények intézkedése értelmében kegyesen megtartani méltóztatik, alázatosan könyörögvén: hogy — nádorral bírván ismét az ország s a törvényellenes módon behozott korábbi helytartóság és kormányzóság immár megszünvén, — ezentúl a nádor halála esetén szigorúan alkalmaztassék az 1608-ki harmadik czikkely s az ebbe ütköző helytartóság örökre eltöröltessék.

E pontra nézve a szeptember 27-iki leirat akképen hangzott, hogy a felség, tekintetbe vévén a nádor rendületlen hűségét és fényes érdemeit, mindig különös gondját fogja viselni a nádori hatáskör fentartásának. Egyébiránt a helytartóság ügyében az illető törvényczikkek épségben maradását s a régi szokáshoz való ragaszkodást kívánja, úgy fogván e tekintetben eljárni, mint az ország jólléte s a körülmények sugallandják.

A rendek úgy vélekedtek, hogy a nádori jogkör nemcsak a most megválasztott Esterházy Pál érdemei tekintetéből, hanem törvény szerint és önmagáért is fentartandó; miért is a felső tábla ügyekezett az eddigi helytartó Szelepcsényi Györgyöt arra bírni, hogy a helytartóságtól a nádori szék megürülése esetére prímásutódai nevében is örökre lemondjon. Esterházy a törvényes álláspontot védelmezve, támogatta a főrendek indítványát, mi miatt az érsektől kemény szavakkal illettetvén, híveivel együtt elhagyta a tanácstermet.

Jogvédő kitartásának sikerült végre a király által is szentesíttetni a következő szerkezetet:

«A rendek bizton hiszik, hogy Ő Felsége hű szolgáját, a nádort, hajdani hatóságában és méltóságával járó jogkörében a kir. hitlevél 7-ik pontja, s az ebben idézett törvények szerint, — melyek ezennel megújíttatnak, — kegyelmesen megtartandja, fizetéséről pedig a vele kötött szerződéshez képest gondoskodni fog. Miután pedig már a nádorválasztás ténye által a jelen zavarok közben be-

hozott kormányzóság és helytartóság egyaránt megszűnt, ez okból mind a kormányzói, mind a helytartói pecsétek, a nádorválasztás óta kelt kiadványokkal egyetemben, jövőre érvényteleneknek nyilváníttatnak. Közértelemmel végeztetik egyszersmind, hogy a nádor halála esetében az e helyütt megújított 1608: III. trvczikk a benne kijelölt módon ezentúl sértetlen megtartassék és foganatosíttassék.»*

Ez országgyűlés egyéb végzései is magokon hordják az alkotmányvédő Esterházy kezének nyomát. A magyar tanácsosok befolyása hazai ügyek elintézése körül biztosíttatott; az országban táborozó külföldi katonaság zaklatása ellen törvényes intézkedés történt; a zavargások alatt behozott, s eddig az országban ismeretlen fogyasztási adók megszűnnek; a magyar kamara önállása s függetlensége kimondatott; az ország és nemesség összes törvényen sarkalló szabadalmai megerősítést nyertek. A honvédelem ügye rendeztetvén, a részleges felkelés kihirdetése a nádor belátására bízatott. A most nem orvosolhatott sérelmek elintézésére Ő Felsége már egy év múlva okvetlen Pozsonyba gyűjti a rendeket; kimondatván egyszersmind, hogy a hűtlenek közűl mindazok, kik a jelen országos végzések kihirdetésétől számítandó két hónap alatt leteszik a hűségi esküt, személyök és vagyonukra nézve teljes bűnbocsánatot nyernek. De az örömbe, mit Esterházy a kivívott eredmények fölött érzett, üröm is vegyült. Családéletének egét nehézború sötétíté el. Nádorsága első évében érte őt a keserű megpróbáltatás, melyet eddig oly boldog családi életében első szerelmének, angyalszívű Orsikájának, elhúnyta okozott.

* Acta Comit. Sopron. A: 1681. 57. és köv. ll.

II.

Az országgyűlés még együtt volt, midőn a porta felhatalmazta Erdély fejedelmét, hogy nyíltan keljen védelmére a magyarországi bujdosóknak, ígérvén, hogy, jóllehet a Leopolddal kötött vasvári béke még le nem járt, válogatott török hadakkal fog támogattatni. E biztatásnak tulajdonítható az 1681. év rövid őszi táborozása, mely Apaffy fejedelęm s fővezére Teleky Mihálynak teljes kudarczával végződött.*

Thököly most Bécs felé békülénységet mutatott, s békét is tartott, míg házassága, Rákóczy herczeg özvegyével, Zrínyi Ilonával, bevégzett ténynyé nem lett. 1682 június 15-én tartotta a fiatal gróf fényes lakodalmi ünnepélyét a herczegné munkácsi várában, hová Leopold követe, Saponara Fülöp pataki kapitány is, hivatalos volt. A bécsi udvar hosszas ellenzés után egyezett bele e nagy jelentőségű házasságba oly politikából, hogy Thökölyt elválaszsza Telekytől, az erdélyi fejedelem nagy befolyású tanácsosától, ki a saját leányát óhajtotta volna Thökölyvel összeházasítani. Úgy látszott tehát, hogy az ily módon felidézett viszály megfosztja majd Thökölyéket az erdélyi pártfogástól, melyre csaknem kizárólag támaszkodhatott eddig a bujdosók vezére. Nem lehetetlen, hogy Thököly nagyravágyását is kielégítve hitték ez előnyös házasság által, ki menyasszonya kezével roppant terjedelmű uradalmak birtokába is jutott.

De Thököly Munkács várának s a Rákóczy-ház kincseinek birtokába jutván, már július 26-án országul hirdette Kassa alól, hogy szövetkezett a törökkel s értesíti

* Szilágyi S.: Erdély tört. II. köt. 342. és 343. ll.

a hazafiakat, hogy most vége a semlegességnek. *A budai basával még április folyamán megállapította a Leopold ellen inditandó újabb hadjárat tervét.* Augusztus 14-én bevette Kassát, s a behódoló felsőmagyarországi főváros példáját csakhamar követték Eperjes, Lőcse, Szádvár és Tokaj.

Esterházy Pál, ki a munkácsi jelentős mennyegző után, de még ugyanez évben, vezette oltárhoz Thököly hugát, Évát,* mély politikai belátással tanácsolta Leopoldnak, hogy fegyverét ne Kassa, hanem a török ellen fordítván, vívassa a hódoltság kulcsát, Esztergomot, mi által nemcsak az elégületleneket fosztja meg a törökök támogatásától, hanem saját csüggedő híveibe is új lelket önthet. Íme, hírlik — írja a királyhoz augusztus 25-én, — hogy Kassán és Eperjesen kívűl már Lőcse is elesett, s az ellenség Szendrőt és Füleket is ostrom alá fogta. Ennek bástyái igen gyöngék lévén, nyolcz nap is alig lesz képes ellenállani, s utána minden bizonynyal odavesznek a bányavárosok a Vágon túli országrészszel. Nem késhetünk tovább, legkegyelmesebb uram, hanem fegyverre kelve, meg kell támadnunk az ellenséget. Ha nem fogunk Esztergom vívásához — rossz próféta legyek, — *rövid idő múlva Bécs alatt látjuk az ellenséget.* S én

* «Sciendum est, quod post decessum Comitis Stephani Tököly, parentis prætitulatæ consortis meæ, universa bona ejus mobilia videlicet et immobilia, Fiscus Suæ S.-æ Majestatis occupavit; unde duas filias orphanas in arce Árva reliquit, quæ etiam universis bonis suis per eundem fiscum regium privatæ existentes, et prorsus nihil habentes, ad me Schintaviam venere; quarum ultimæ afflictionis misertus- easdem ad meam accepi protectionem. Mariam utpote et Evam domicellas Tökölyanas, quas non secus ac proprias filias meas meo ære educavi, et ad fidem catholicam cum divina gratia converti; tandem natu majorem Mariam videlicet magnifico domino Ladislao Pethő Cis-Danubiano Vice-Generali elocavi, honestis eidem celebratis nuptiis, quæ post obitum ejusdem mariti sui nupsit postmodum Comiti Stephano Nádasdy, cujus nunc relicta vidua cum suo pupillo. Alteram vero minorem natu domicellam Evam Tököly ulterius quoque intertenens, tandem post fata conjugis meæ piæ memoriæ, matrimonio mihi velut orphanam copulavi.» Testam. Pr. P. Esterházy. Rep: 4. A kismartoni hgi főlevéltárban.

óvást teszek Isten és Felséged, s az egész világ előtt: senki se vádoljon, hogy kötelességemnek eleget nem tettem, hogy elmulasztottam a veszedelmet felségednek megjelenteni. Még tavaly sürgettem a véghadak szaporitását, de a múlt hónapig halasztatott ez ügy. Ha kérelmem annak idején hallgattatik meg, a török most nem dúlná az országot. Saponara uram alkudozásai csakugyan bevittek bennünket a zavarosba. Még egyszer mondom, hogy ámbár Magyarország nagyobb része már elveszett, mégis, ha felséged méltóztatik *belföldi katonát* fogadni, közszemlét rendelni, a véghadakat fizetni, s öregbíteni és az ellenséget derekasan megtámadni: még remélhetünk valamit. Ámde, ha ez halogatás nélkűl nem történik, úgy Magyarországgal együtt a szomszéd tartományok is elvesznek.*

A nádor, dicső emlékű atyja elvéhez híven, magyar sereggel kívánta a királyi házat itthon ótalmaztatni, hogy uralma ne bírjon az idegenség színével. Az udvar azonban nem bízott a nép felfegyverzésének tervében, sőt, úgy látszik, tarthatott attól; mert nem egyezett bele magyar csapatok toborzásába.

Thököly gyors sikereit kiaknázhatni remélvén, békeajánlatot küldött Bécsbe, mit Leopold nemcsak elfogadott, hanem megengedte híveinek, hogy a fegyverszünet alatt Thököly részéről hirdetett kassai országgyűlésen (1683 január 13.) részt vehessenek, a hová maga is külön biztost küldött. Egyidejűleg azonban meghagyta a nádornak, hogy kivált a dunai részek nevesebb uraival tanácskozzék az eszközökről, melyekkel a török háború megújulásának esetében a veszélyt magukról s hazájokról elháríthassák.

A nemzet túlnyomó része nem nézte jó szemmel a török barátságot. Az urak készségére támaszkodva, már január 16-án kelt felterjesztésében jelenthette Esterházy,

* Opiniones et literæ Pauli Esterházy. Kismartoni herczegi főlevéltár. Acta Publica.

hogy részökről öt ezer emberre számot tarthat a korona. De ha czélt akarunk érni, írja tovább a hazafias meggyőződés nyíltságával, alkalmas eszközökhöz is kell nyúlnunk. Már pedig az együvé hívott urak keservesen panaszkodtak, miként bánik velök felséged idegen katonasága; úgy, hogy ha e kicsapongások elé gát nem vettetik, rövid idő alatt veszendőbe megyen ez országnak felségedhez híven maradt parányi része is. S nem látom át, hogyan szolgálhassák akkor felségedet a nyomorú hazafiak. Kívánták az urak továbbá, hogy a háború színhelyéül a török földje választassék; mert hogyan fogjon fégyvert a magyar nép, ha mindkét fél seregeinek pusztítását kell szenvednie. S e tekintetből az urak megannyian, kivált Esztergom vívása mellett nyilatkoztak, mely tervet immár egy évvel ezelőtt volt szerencsém felséged figyelmébe ajánlani. Szükséges továbbá harmadszor, hogy a véghadakból külön belföldi sereg is alakíttassék, még pedig mielébb, mert a hadjáratot már márcziusban kellene megnyitni. Végre a személyes felkelés iránt már most lehetne a megyékre írni, hogy felhívásomat vévén, valamennyien haladék nélkül körém gyülekezhessenek.*

Eközben folyt a kassai gyűlés, és Leopold nevében Saponara folytatta ismét a békealkudozásokat.

Ám a béke és háború kérdése nem itt volt eldöntendő. Esterházy keserű jóslata közeledett a teljesedéshez. A szultán palotája előtt már 1683 január 2-ától Magyarország felé lobogtak a lófarkak. Leopoldnak meg volt üzenve a háború, bármennyire bízott is a csak jövő évben lejárandó szerencsétlen vasvári békekötés tartósságában.

A kényszer nyomása alatt végre, komolyabb készületeket tett a fenyegető török haderő ellen. Szövetségre lépett a bajor és szász választófejedelemmel, a német

* Lásd: Opiniones et literæ P. E.

birodalom frank és sváb kerületeivel, s épen a török had megindulása napján (márczius 31-én) Szobieszky János lengyel királylyal is. E frigykötés szerint Leopold hatvan, Sobiesky negyven ezer fegyverest állít síkra, mely haderő, ha Bécset vagy Krakót török ostrom fenyegetné, egyesülni fog. Leopold 1.200,000 frtot fizet szövetségesének, ki a törökkel külön békére nem léphet, egyértelemmel arra törekedvén, hogy frigyes társúl megnyerjék az orosz császárt is.

A nádor márczius 18-án hirdette ki a közfelkelést, s régi vitéz magyar nemzetet mindenkor gyűlölő pogány török ellen, mely noha némelyeknek köztünk színes álnok praktikája és szava által szabadságot ígér: bizonyára utolsó rabságunkra czéloz. Elég példát mutat a hatalmába ejtett görög birodalom, a holott kirekesztetvén minden nemes vér, gyalázatos rabságban tartatik a kereszténység.

A lelkes kiáltványára köréje sereglett 5000-nyi magyarsággal Komárom körül foglalt állást Esterházy, kedvetlenül tapasztalván, hogy a császári és birodalmi segédhadak fővezérében, Lothringeni Károly herczegben, még mindig hiányzik a kezdeményezés elszántsága. Helyzete s a királyi Magyarország lakóinak elcsüggedése a fenyegető török támadással szemben egyre kétségbeejtőbbé vált. Nem is mulasztotta el erről Leopoldot értesíteni, megjegyezvén június 30-iki jelentésében, hogy ő, mint nádor és törvényes közvetítő, kénytelen felvetni a kérdést: hajlandó és képes-e a király is védelmére kelni az ország lakóinak? Ha igen, úgy halaszthatlan cselekvésre kérik őt, mert az ellenség már a küszöbön, s egyik lába nyakukon van; ha nem, az esetre ne vegye tőlük rossz néven a fölség, hogy a maguk és gyermekeik föntarthatása érdekében alkalmazkodni fognak a kényszerhelyzet követelményeihez. Én nem fogok — végzi sorait — Bál előtt térdet hajtani; de meg lévén győződve, hogy Felséged nem akarja, miszerint a nádori méltóság csúfjára kezébe

55. KISMARTON.

kerüljek az ellenségnek: méltóztassék mielőbb segédhadakat küldeni, vagy engem is távozásra felhatalmazni, nem lévén képes egymagam egész seregeket megfutamítani. S méltóztassék megengedni, hogy ez országrész lakosai maguk gondoskodhassanak önmagukról addig, míg Isten ő felsége urokat még nagyobb erővel ruházandja fel.*

Július 7-én a nádor személyesen járt Bécsben, hol a szent koronát is biztonságba helyezte, s íme, ott veszi hírül, hogy Leopold udvarával együtt Linczbe vonult vissza; hogy a nagyvezér már a Rábán is átkelt; a Vág-vonal védelmére kirendelt Schultz és Lubomirszky útban vannak Bécs felé; és hogy a magyar hadak végmaradványai is szétoszlottak. Így állván a dolgok, Esterházy 120 gyalogostól védett fraknói várába vonta meg magát, nagyobb őrség leküldéseért folyamodván a lothringeni herczeghez. Ámde ennek most kizárólagos gondja Bécs megmentésére irányult.

S a nádor már-már lemondott minden reményről.

Sopron is megnyitá kapuit az előnyomuló ellenségnek, Ruszt és Kismarton kétségtelenül elesnek. Íme hallom — írja királyának a magára hagyott nádor — hogy Draskovich Sopronba érkezett, s hogy a nagyvezér nevében személyes megjelenésemet kívánja; akkor úgymond az én váraim és uradalmaim is biztosíttatnak a török dühe elől, valamint ez megannyi szomszéddal történt; különben pedig tönkre tesz okvetlenül. Csak Isten a megmondhatója, mily nyomorba jutottam!

Ezeket Fraknóból július 13-án írta Esterházy. S pár nappal utóbb, neje és gyermekeivel utolsó várát is elhagyva, készebb volt a bujdosók keserű sorsára vállalkozni, semhogy az elvhűség büszke öntudatának feladása árán váltsa meg nyugalmát, s fejedelmi vagyonának sér-

* Opin. et lit. P. Esterházy.

tetlenségét az ellenség dühe elől. Július 29-én Stíriában kelt kiáltványával még a horvátokat, egy nappal előbb Draskovichot és Batthyányt inti tartozó hűségök tanúsítására;* augusztus 5-én pedig emlékíratot terjeszt a Passauban tartózkodó Leopoldhoz, tanácsolván neki, hogy ha régi ellensége, a franczia, megelégednék Strassburggal, vagy a birodalom valamely más városával, viszonzásul pedig Leopolddal szövetkezvén, Ő Felségét szárazon és vízen segíteni hajlandó: ezt a csekély áldozatot hozza meg a jövőnek. Mert — mondja tovább — ha a mindenható Isten Felséged fegyvereit diadalra segíti, egy város helyett országokat fog nyerni. Sőt, *ha csak az egy Magyarországot foglalja is vissza hajdani terjedelmében: többet nyert, mintha Bécstől Hollandig parancsolna;* mert a Fekete tengertől az Adriáig valamennyi tartomány felségedet fogja magyar királyul urának ismerni.

A nádor, minden ízében magyar és buzgón vallásos érzületénél fogva, természetesen csak egy politikai irányt követhetett: kiszorítani a pogányt Szent-István birodalmának határai közől. Az ő politikája Magyarország felszabadítását s a Habsburg-ház hatalmi törekvéseinek kelet felé irányítását jelentette. A koronával szemben sem habozott tehát kifejezést adni szilárd meggyőződésének, hogy a királyi család a szabad Magyarországban találhatja meg hatalma legtermészetesebb súlypontját. De az a körülmény, hogy a nádor a franczia szövetség tervével állhatott elő, — melyről, mint az eddig követett birodalmi politikával homlokegyenest ellenkezőről ő maga mondja, hogy az sok és hatalmas ellenzőre talál, — már magában is nyomatékos bizonysága annak, hogy a Habsburg-ház legrendületlenebb híve, Esterházy, tetőpontjára érkezettnek látta a veszedelmes válságot.

* Leobenben kelt levelének minutája megvan a kismartoni hgi főlevéltárban *Acta publ.*

S hogy az ő aggodalma nem volt rémlátás, azt ismét a bécsi ostrom világra szóló eseménye igazolta csakhamar.

A birodalmi főváros szorongattatása és hősies fölmentése összes részleteiben sokkal inkább ismeretes, semhogy arról itt bővebben is meg kellene emlékeznünk. Esterházy, magát gróf Kéry Ferencz által a fölmentő sereg hadműveleti tervei felől pontosan tájékoztatván, idején csatlakozott Lothringeni Károlyhoz, s a döntő ütközetben személyesen részt vőn, sőt két lősebet is kapott.*

III.

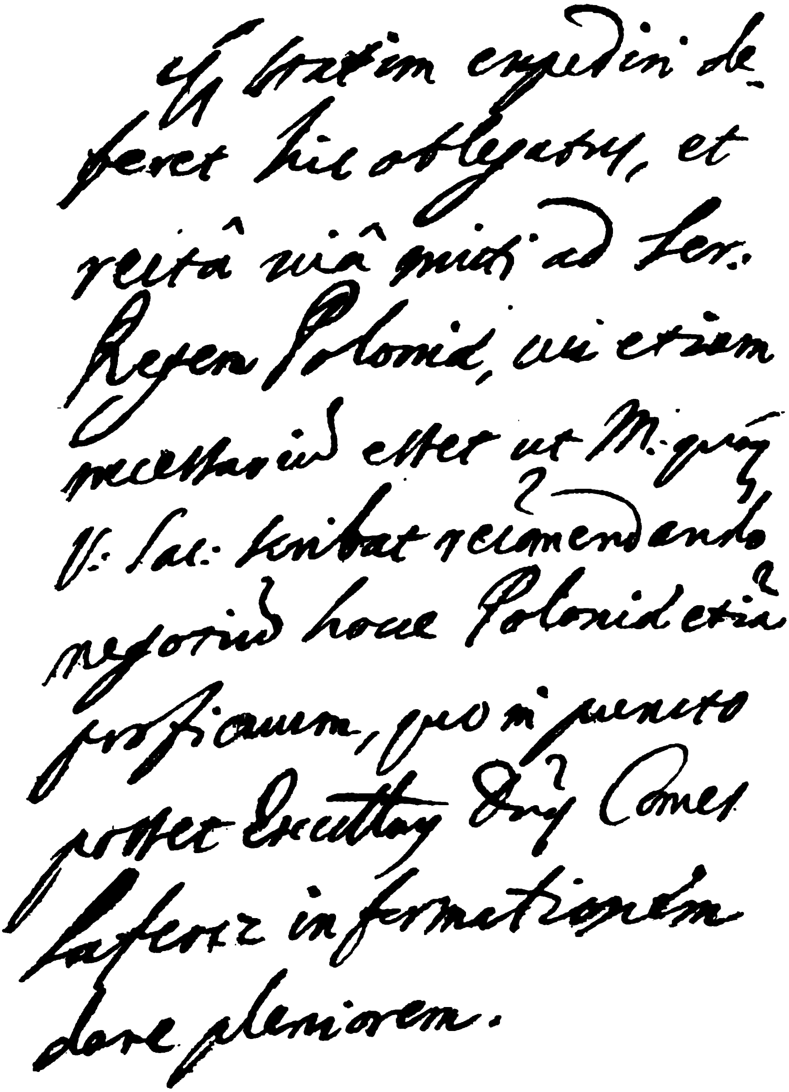
Az 1683. év forduló pontot jelez a Habsburgok Magyarország iránt követett politikájában. A félholdnak Bécs ellen intézett merész támadása, s a birodalmi fő- és székvárosnak két hónapi szorongattatása, meggyőzte az ottani köröket eddigi maguktartásának félszeg volta felől. S ha eddig hasztalan volt az udvarhoz hű magyarok élén Esterházy Pál nádornak folytonos ösztönzése a török hódoltság felszabadítását czélzó erélyesebb támadó hadjárat ügyében: úgy most az 1683. nyárnak Bécsre nézve a fulladásig forró napjai teljesen kiábrándították az udvart téves hitéből, mintha a kanizsai végek, a Rába és Vág vonalával, elégséges biztosítékot képezhetnének a mindent elborítással fenyegető török áradattal szemben, az annyira és egyedül féltett örökös tartományok megvédhetésére.

E kiábrándulásnak köszönhető, hogy míg 1682-ben s a rá következő tavaszon Esterházy Pál nádornak örökö-

* L. gr. Kéry Ferencznek *Mauternben* kelt sajátkezű leveleit, a kismartoni hgi főlevéltárban. Literæ Missiles.

** «In cruento illo prælio Viennensi adfui, et duobus globis hostilibus vulneratus, eadem die hora nona vespertina urbem Viennam intravi.» Protocolum in quo diversæ antiquitates etc. continentur. Kismartoni herczegi főlevéltár, Rep: 85. pag. 109.

sen támadást sürgető emlékíratai csak kevés figyelmet ébresztének a «Consilium bellicum» német ülnőkeinél:

56. ESTERHÁZY PÁL 1683 AUG. 17-I OPINIÓJÁNAK VÉGSŐ SORAI.

addig a bécsi tréma után épen ez oldalról sürgettetett leghatályosabban a magyarországi hódolt várak visszafoglalása.

A politikában beállott e fordulat első sorban Esztergom fölmentését jelentette, mely természeti s hadászati előnyeinél fogva a közép Duna kulcsának volt nevezhető. II. Szolimann szultán 1543 aug. 10-én jutott a fontos vár birtokába, s 1594-ben Mátyás főherczeg hatszor intézett ellene eredménytelen ostromot, míg végre Mannsfeld Károly herczegnek sikerült az erődöt 1595 augusztus 23-án a töröktől visszafoglalnia, de csak azért, hogy alig kilencz évvel később 1605-ben a benne parancsnokló Dampierre tábornok ismét török kézre bocsássa azt. S ez időtől fogva közel nyolczvan éven át szakadatlanúl a török parancsolt Esztergomnak és kies vidékének. Mert a vár széles körben uralkodott a vidék fölött.

A török erődítési rendszer általában kitünőnek volt elismerve s a rendszer minden előnyeit érvényesíteni engedte a nyolcz évtizedes tartós uralom.

A főerősség, a vár, minden oldalról meredeken felnyúló sziklán épült, s sikeresen védhető háromszöget formált két toronynyal, melyek egyikének maradványait a figyelmes vizsgáló ma is észreveheti a Sz. István kápolnája felől Sz. Tamással szemben eső oldalon, míg másika észak felől emelkedett a párkányi palánk átellenében. E két tornyot természetesen még a sziklán is jóval felül emelkedő bástyák kötötték össze, az ezek alatt elnyúló Vízivárost pedig szintén palánkolt falak környezék.

A közlekedés, a szigetre vezető vízi kapun kívül, a postakapun s az úgynevezett várkapun át történt. Amaz a Víziváros déli részén az országútra, míg ez a Sz.-György hegyre vezetett.

A mainál sokkal lejebb híd volt a Dunán és a balparti hídfő védelmére, Szentgyörgymezővel szemközt feküdt Párkány palánkolt erődje.

E mély síkon fekvő erőd ellen indúltBécs alól Szobieszky János, a hős lengyel király, 1683 október 7-én

izenetül hagyván a mögötte vonuló császári fővezér, Lothringen Károly herczegnek, hogy elvárja a császári lovasság közreműködését.

A herczeg, félve attól, nehogy a szövetséges sereg különválása, az ellenséges erődök (Érsekújvár és Esztergom) közelében, veszélyeztesse a hadjárat sikerét; aggódván továbbá a felől is, ha nem fog-e a Lévánál táborozó Thököly Párkány segélyére sietni; Szobieszkyhez küldte gr. Dünewald altábornagyot azon kérelemmel, várná be az összes szövetséges hadak leérkeztét. De a király határozottan kijelenté, hogy ő Párkányt akár a herczeg lovasaival, akár ezek nélkül, okvetetlen megtámadja, mielőtt még a — tudomása szerint ott táborozó — 1000 főnyi török csapat erősítést vonhatna magához.

És csakugyan. Míg Lothringen a király másíthatlan elhatározásáról értesülvén, lovasait szintén felültette; addig a dragonyosok és kozákokból álló lengyel előhad Párkány ellen nyomúlt. Ezt a király mérsékelt távolban mintegy 5000 lovassal — minden sorhad és tűzérség nélkül — oly tervvel követte, hogy az esetre, ha a török Párkány komoly védelmezésére gondolna: ő a szövetséges sorhadnak és tűzérségének megérkeztét a palánktól egy órányi távolban fogja bevárni.

Ámde a lengyel előhad, mely eddigi rohamos előnyomulásában akadályra sehol sem talált, egész a Dunarévig nyargalt már; és ott egy gulyaőrző kisded török csapatot űzött-hajtott maga előtt, a nélkül, hogy a királynak bárminemű értesítést küldött volna. E végzetes mulasztás és gondatlanság csakhamar megboszulta magát.

A törökök, kik az éj folyamán Párkány őrségét Esztergomból átküldött mintegy nyolcz ezer emberrel megerősíték, egyszerre meglepő erővel állottak a palánk ágyúinak lőtávolba érkezett gyönge előhadak útjába. Szobieszky csak akkor értesült az ellenség közellétéről, midőn elő-

hada már aránytalan mérkőzésben állt azzal. Hasztalan sietett lovassága zömével az ütközet színhelyére. Előhadát már feltartóztathatlan visszavonulásban találta, s a futamodók áradata magával sodorta nem csak a sereget, de őt magát is, ki csaknem életével pecsételte meg rettenthetlen személyes bátorságát. A környezetében maradt csekély számú nemesek egyike, Cerkasz, mentette meg — mondják — a király életét, s elismerésül ezért haláláig élvezte a párkányi ütközet évfordulója napján részére utalványozott 500 tallér vitézi díjat.

A király fia, Jakab herczeg is, száz veszély közt menekült s atya és fiú sokáig elveszettnek hitték egymást.

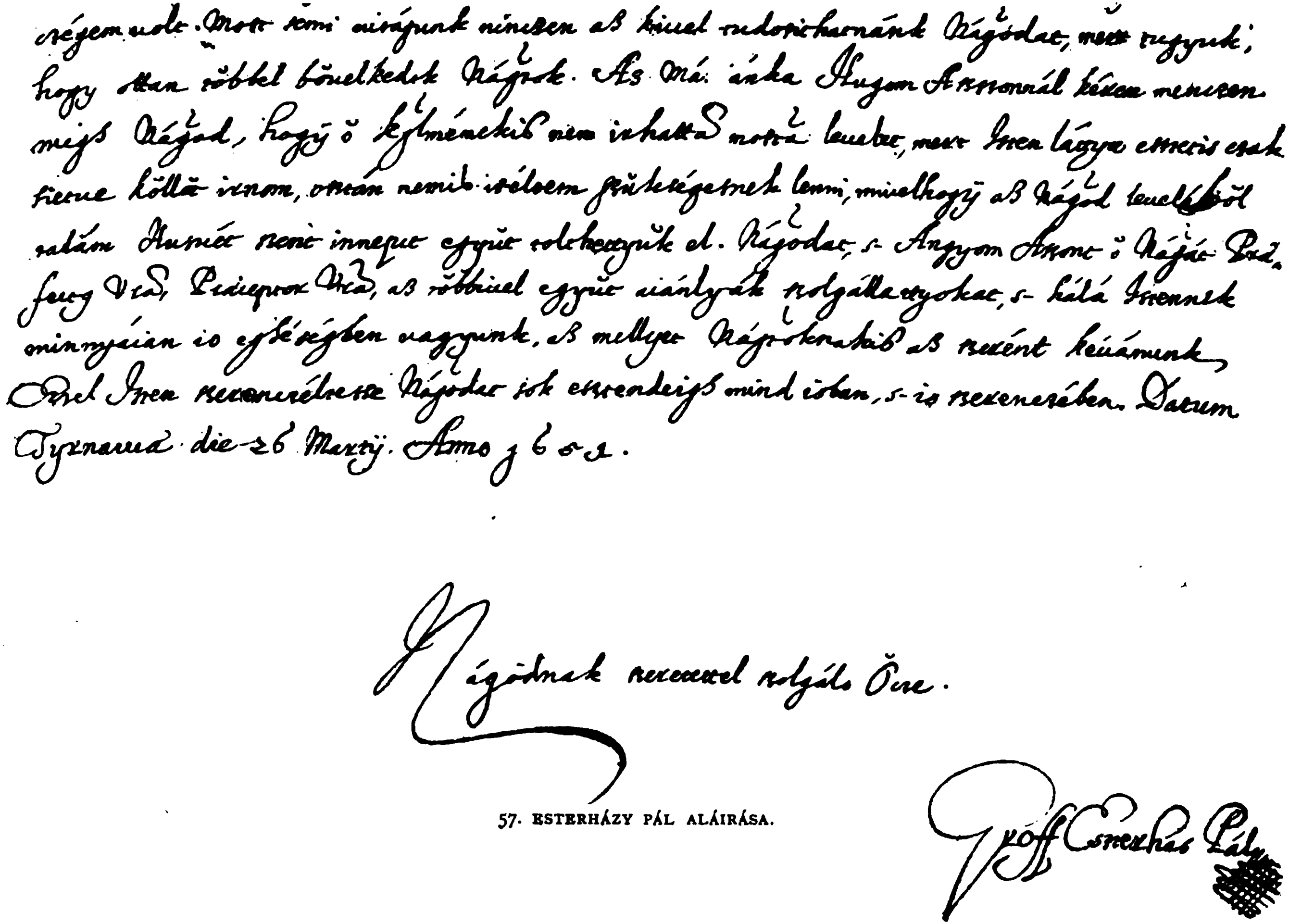
A lengyel futás és török üldözés az ügygyel-bajjal elért császári sereg hadvonala előtt érte végét, s a mintegy 2000 elesettért Szobieszky csak a harmadik napon állhatott boszút.

Október 8-ika pihenő nap volt.

9-ike hajnalán a király sorhadát és lovasságát két hadtestre osztván, maga állást foglalt Párkány ellen, a Dunára támaszkodó jobbszárnyon. A centrumban Starhemberg gr. vezényelte a gyalogságot és tűzérséget, Croy hg. altábornagy és gr. Serényi vezérőrnagygyal, kiknek sorhada összesen 19 zászlóaljból állott, egyenként 400 emberrel. Badeni Lajos hg. Dünewald és Pálffy grófok a jelen volt, külön-külön 500 lovat számláló, 17 lovas ezred fölött parancsnokoltak; míg Jablonowszky a lengyel balszárnynyal a császári lovasok legszélsőbb balszárnyán foglalt állást, a centrum mögötti harmadik hadvonal is lengyelekből képeztetvén.

Reggeli nyolczkor indúlt meg a szövetséges sereg Párkány felé, s egy órai menet után megpillantá a palánkon kívül csatarendben álló török hadosztályt.

Kara Mustafa nagyvezér mindent elkövetett, hogy a párkányi fontos hídfőt megvédhesse. Az ifjú tetterős Kara

régen volt. Most semmi ajánlunk ninchen az kivel udvarolhatnánk Nagodnak, mert tudgyuk; hogy ottan többel bövelkedik Nagyok. Az Ma: irta Asszony Asszonnál kevés mentsen meg Nagod, hogy ö kegyelmenekis nem irhattam most levelet, mert Isten látgya ettöris csak keveset kölla irnom, ottan nemis velem szükségesnek lenni, mivelhogy az Nagod levelébül valám Asszonyt senkit innepet együtt tölthettyük el. Nagodat, s Angyom Asszont ö Nagát Pál feleségevel, Pidieprov Mtat, az többivel együtt ajánlyák szolgállattyokat, s hála Istennek mindnyájan is egésségben vagyunk, az mellyet Nagyoknakis az szerént kivánnunk, adgyon Isten szerencsésen Nagodat sok esztendeigs mind ebben, s is szerencsében. Datum Tyrnaviæ die 26 Martij. Anno 1651.

Nagodnak szerentsével szolgálo Öcse.

Gróff Esterhás Pál.

57. ESTERHÁZY PÁL ALÁÍRÁSA.

Mehemed budai basát új erősítéssel küldötte Párkány alá, melynek védelmére immár 16,000 főnyi török őrség állott harczkészen.

A törökök első csalódását Thököly tartózkodó magatartása idézte elő, kinek levonulására Léva felől biztosan számítottak.

A tatárok új khánja is néhány mérföldnyi távolságból szemlélte a két császári sereg mérkőzését.

Kara Mehemed mintegy 10,000 emberrel egy negyed óranyira nyugat felé tolta első hadvonalát, a tartalékot ügyesen elrejtvén; minthogy azonban a Garam hátba, a híd pedig a harczél hosszvonalába esett: a visszavonulási viszonyok meglehetősen kedvezőtlenek voltak reá nézve, s nagyrészt ennek tulajdonítható az ütközet végzetes kimenetele is.

A támadást a török jobbszárny intézte az Esztergomból átjött szilisztriai basa vezérlete alatt Jablonowszky huszárjai ellen, míg ugyanakkor a török derékhad rohamot színlett a császáriak centruma felé. Az arczvonal előtt aztán hirtelen félfordulatot tőn s teljes erővel szintén a szövetségesek balszárnyára vetette magát; a hol azonban a lengyel csapat vitézül helyt állott. Dünewald gróf most a török lovasság feléje fordult szárnyának esett s a Caprara, Pálffy, Piccolomini, Veterani és Lodron lovasezredek élén oly szétrobbantó erővel nyomúlt előre, hogy a futásra kényszerült török jobbszárny és derékhad vad menekülése visszavonulni készté a balszárnyat is, mielőtt ez még támadásra is gondolhatott volna. S a csata sorsát ilymód Dünewald határozott fellépése végleg eldöntötte. Ő maga s a lengyelek balszárnya a párkányi sánczárkokig nyomában volt a futó ellennek, mialatt Lothringen az egész sereggel csatarendben nyomult Párkány alá.

Mindez alig vett egy órát igénybe.

A megfutamodott török had egy része Párkány palánk-

jai között vonta meg magát, más része a Garam gázlóin át Pest felé hátrált; míg a sereg zöme a Duna hídján keresztül Esztergomba jutni ügyekezett. Csakhogy a híd a rá tóduló ember-, ló- és szekértömeg roppant súlya alatt csakhamar leszakadt, s így a török önmaga vágta útját visszavonulhatásának.

Lothringen, a kínos zavar első pillanatait felhasználva, öt zászlóalj gyalogságot rendelt Szobieszkynek Párkány paliszádjait ostromló kozákjaihoz, öt ágyút pedig a Duna partjára vezénylett, öldöklő kartács-záport zúdíttatván azokból a hídon szorongó törökökre.

Egyidejűleg Badeni Lajos herczeg is rohamot intéz — az esztergomi török ágyúk tüze alatt — Párkánynak Duna felől eső sánczai ellen, melyeken belül (200 kegyelemért esdő janicsáron kívül) csakhamar minden törököt kardélre hány az előnyomuló szövetségesek diadalmas csapata.

Párkány elestével tetőpontját érte a Duna hídjának szorított törökök kétségbeesése. Ezek most a rohanó hullámok között keresnek menekülést, úszva remélvén elérhetni az esztergomi partokat. De ez csak igen kevésnek sikerült.

A megsebesült Kara Mehemed mintegy 2000 emberrel — még a híd leszakadása előtt elérte Esztergomot; ugyanennyi török menekülhetett Pest felé is; körülbelül másfélezeren (az aleppói és szilisztriai basával együtt) fogságba jutottak; míg a túlnyomó többség — mintegy 9000 ember — részint a Duna hullámaiban, vagy a Garamparti ingoványokban, részint pedig az elkeseredett viaskodásban lelte halálát.

A szövetségesek 20 ágyún és 6000 lovon kívül tömérdek fegyvert és podgyászt is ejtettek zsákmányúl. És e fényes eredménynyel szemben veszteségök nem volt több 100 embernél.

Szobieszkynek három nappal előbb elhullott lengyelei tehát meg voltak boszulva. Párkányt a lengyelek felgyújtották és a tűz az erőd palánkjait is földig elhamvasztotta.

IV.

E GYŐZELEM távolabbi eredményei csakhamar mutatkoztak: Kara Mustafa serege maradványaival Buda alól Belgrádba vonúlt; Thököly a felsőbb megyékből visszahúzódott; — Esztergom őrsége pedig, mely a bástyafokról szemtanúja volt a párkányi testvérhad borzasztó megsemmisülésének, annyira megfélemlítettnek látszott, hogy a vár ostroma most már a hódolás alapos kilátása mellett volt megkezdhető.

A párkányi menekültek alatt leszakadt régi híd kijavítására s az átkelés forcirozására gondolni sem lehetett, a vár fenyegető ágyúival szemben.

A szövetséges hadsereg átszállítására tehát mindenek előtt új hídról kelle gondoskodni, az ellenséges várágyúk lőtávolán kívül.

Hídverésre legalkalmasabb pontúl a Dunapart azon része kínálkozott, mely a Körtvélyes és Nyáras szigetek átellenében a viszonylag keskeny Dunaágakat uralja.

S valóban e két szigetet már október 11 és 12-én megszállotta a szövetséges gyalogság. A Komáromból minden készletben álló ostromágyúval együtt leszállított hajóhíd bekötése pedig október 13-án szintén megkezdetett.

Stainau tábornoknak Komáromnál fekvő bajor gyalogosai Esztergom alá rendeltettek s 16-án érkeztek ide, három nappal előzvén meg a mintegy 1200 főnyi bajor lovasságot.

Esterházy Pál nádor Pozsonyból 6000 magyarral, Ba-

den-Durlach őrgrófja pedig 5000-nyi sváb csapat élén volt útban Esztergom felé.

Komárom és Győr parancsnokai utasíttattak a szükséges élelmi szerek szállítására. (Október 12. és 13-án a fenyegetett várba is érkezett egy török csapat Budáról, valószínűleg élelmi- és lőszerekkel, mert pár órai időzés után — a párkányi ütközet sebesültjeivel — ismét Buda felé vette útját.)

Thököly az elégületlen magyarok nevében Szobieszky interventióját vette igénybe, a császártól méltányos békekötést eszközlendő, de a nemeslelkű szabadítónak ez alkalommal is tapasztalnia kellett, hogy Bécs a szerencsében minden mértéken fölül elbizakodott s boszankodva kellett látnia, hogy a mennyi hévvel esedeztek volt szabadító karjáért, épen annyi hidegséggel utasítják most vissza mérsékletet ajánló békeszózatát. E hálátlanság fölött elkedvetlenedve, kijelenté a király, hogy lengyeleivel csak pár napig hajlandó még a párkányi rév védelmére táborban maradni. A lothringeni herczeg személyes kérelme mégis hatott rá annyira, hogy nyomatékos segélyét nem vonta meg az 1683. év ez utolsó hadi vállalatától, mely Esztergom visszafoglalásával csattanós befejezést volt adandó az eddig lefolyt véres drámának.

A lengyel király békétlensége gyorsabb cselekvésre készté az eddig cunctátorkodó császári fővezért.

Az öreg Duna hídja október 16-án, a szigetközi Dunaágaké pedig 19-én használható állapotba helyeztetett s Lothringen e napon táborkarától s mérnökeitől kísérve, szemle alá vette a vár környékét, a nélkül, hogy e vállalkozásában a várőrség részéről háborgattatott volna.

Sőt a sz.-tamáshegyi erőd is úgy szólván ellenállás nélkül került Scherffenberg gróf hatalmába, ki cernirozó csapatával a (palánkra tüzet vetett s aztán a fellegvárba

igyekező) török őrségből mintegy 200 embert levágott s ugyanennyit fogságba ejtett.

A várat és várost domináló tamás-hegyi erődnek könynyelmű feladása és az a körülmény, hogy a dunai átkelés megakadályozására török részről kísérlet sem tétetett, remélni engedé, hogy a török magát a várost sem fogja kitartóan védelmezni.

A szövetségeseket föllelkesíté a sz.-tamáshegyi könnyű győzelem; míg ellenben a nagy ármádia futását és a párkányi hadsereget oly közvetlen közelből látott várőrség meglehetősen demoralisálva volt, annyival inkább, mert egész határozottsággal ütötte föl fejét a hír, hogy a nagyvezér már Buda alól is tovaindúlt Belgrád felé, s eszerint fölmentő seregre alig volt kilátás.

A legjobb reménynyel vezényelte tehát Lothringen a Komáromból megérkezett bajorokat október 20. és 21-én saját gyalogosaival együtt, az esztergomi partra.

Nyomukban vonúlt át a német lovasság.

A felvonulás azonban, a feneketlen útak miatt, teljes három napot vett igénybe, úgy, hogy a szövetségesek csak október 22-én este foghattak ostrom-ütegeik felállításához.

A bajorok, az egész várost megkerülve, Párkánynyal szemben foglaltak állást a Víziváros ellen. A Duna sz.-györgymezei partján három üteget állítottak fel.

A császári tűzérek Sz. György és Sz. Tamás hegyeiről a fellegvárra irányozták ostromágyúikat.

Október 23-án már az egész birodalmi sereg Esztergom körül táborozott.

Mercy vezérőrnagy egy lovasosztálylyal a dömösi útat állta el, hogy az ostromló sereg a meglepetés esélye ellen Buda felől biztosítva legyen.

Szobieszky lengyelei a balpartot tartották megszállva s Párkánytól nyugatra felállított ütegeikből szakadatlanúl lőtték Esztergom várát.

Az október 24-ére virradó éjjelen, daczára a szakadó esőnek, sikerült a bajorok dunaparti ütegét négy, a tamáshegyit pedig két ágyúval megerősíteni. Reggeli 9 órakor már ezekből is megeredt a tüzelés Esztergom ellen. 25-ének reggelére újabb 10 ágyú és nyolcz mozsár járult a sz.-tamási és sz.-györgyhegyi ütegekhez.

E közben az ötezer főnyi bajor hadosztály ostromárkaival teljesen megközelítette a vízivárost, melyet október 25-én délután öt órakor az első rohammal sikerült is bevennie.*

Az őrség, melynek ellenállása egyébiránt itt sem volt valami erélyes, a mohamedán lakókkal együtt a fellegvárba vonúlt vissza, a honnan heves tüzeléssel üdvözölték az alsóvárosba hatolt hős bajorokat.

Ezek azonban feltartóztathatlanúl nyomultak most fölebb-fölebb, s ötven embernyi veszteség árán megvették a toronyhoz vezető meredélyt és befészkelték magokat a kapu védőműveibe.**

A következő éjjel ismét sikerült néhány ostromágyút vontatni a többször említett hegyi ütegekhez; a bajorok pedig aknamunkához láttak az éj sötétjében.

26-án az ostromlók minden oldalról bombazáport zúdítottak a szorongatott várra; miközben a vitéz gyalogság — nem törődve a sűrűn hulló kézi gránátok és lehengergetett kövek által soraiban okozott csekély mérvű veszteséggel — hatalmába kerítette a külső sánczárkokat. Délelőtt 10 órakor a déli kapu közelében mintegy két ölnyi rés is lövetett. S minthogy most már a bajorok töltött aknája szintén robbanásra készen állott, a várőrség pedig — melyet szabad mozgásában a városból fölmenekült hatezer

* Elsők voltak a városban: Lymburg-Styrum gróf ezredes, ki az alsóváros bástyáján a Duna melletti kis kaput zúzatta be; és a Croy hgek.

** Legtöbb halottja volt a «gr. Starhemberg» ezrednek, melynek itt négy tisztje is elesett.

főnyi muzulmán lakosság szorongása is feszélyezett — egyre szűkebb védelmi körre szorult: Lothringen Károly hg. elérkezettnek vélte az alkalmas időpontot arra, hogy Szobieszky beleegyezésével és nevében Ibrahim diarbekiri basát, mint Esztergom parancsnokát, a vár föladására szólítsa fel.

Szobieszky — meghódolás esetén — az őrségnek szabad fegyveres elvonulást ígért. De Ibrahim 24 órai megfontolási időt kért; mire aztán hatványozott ostromtűzzel és aknarobbantással válaszoltak a szövetséges hadak.*

Éjfél előtt egy órával megjelent erre Ibrahim követe azon kijelentéssel, hogy kezesek állítása mellett hajlandó még az éj folyamán az átadási feltételek írásbeli megállapításához hozzájárulni.

S másnap, október 27-én mindkét részről aláíratott a nagyfontosságú egyezmény, mely szerint:

1. minden lőszer, ágyú és védmű a várban hagyatván;

2. megengedtetik az őrségnek, hogy magát két napi eleséggel, kenyérrel és hússal elláthassa; készletben levő kávéját, szörpjét, ruháit, szóval minden podgyászát magával vihesse; melyeknek tengelyen egész Budáig leendő szállíthatására

3. a szükséges szekerekről Lothringen hg. fog gondoskodni; sőt

4. ugyan ő néhány hajót is bocsát az elvonuló őrség rendelkezésére, melyen ez az esztergomi révből Budára eljuthat.

5. Ha e hajók nem vehetnék föl egyszerre az összes málhát, a visszamaradó rész az alsóváros alkalmas épületeiben török őrizet alatt tartatik, míg a hajók ismét térhetnek.

* Az alig öt napig tartó ostrom alatt több mint hétezer golyó röpíttetett a sziklavárba.

6. Elégséges révész hiányában az elvonuló őrség fog evezősökről gondoskodni.

7. Az itt elsorolt föltételek mellett Esztergom vára a szövetséges hadak előtt megnyittatik, a török őrség pedig a szükséges kocsik és hajók átvétele után legott elvonul.

8. A várban lévő keresztény foglyok visszanyerik szabadságukat; viszont,

9. a török őrség is családostól és mindenestől szabadon vonulhat Budára.

Ezek szerint tehát Esztergom keresztény kézre került, a benne lévő összes ágyúkkal s tüzérségi szerelvényekkel; a török őrségnek és lakosságnak pedig nyitva állott Buda felé úgy a szárazföldi, mint a vízi út.

28-án reggel a kezesek kölcsönös kicserélése után két császári zászlóalj szállotta meg a kapukat, melyek küszöbét e napon 4000 török harczos és 6000 fegyvertelen mohamedán lépte át megszégyenülten és a kétes jövendő nyomasztó sejtelmeivel.

Jó részök a szárazföldi útat választotta, 1600 császári lovas födözete alatt. Más részök hajókra szállott s ezek közül többen soha sem látták Budát; mert egyik hajó — túlságosan megterheltetvén — az indulás után csakhamar elmerült.

A vár börtöneiből pedig huszonöt keresztény fogoly sietett a nagyszerű székesegyházba (mely sok ideig moshéként használtatván, most újra beszenteltetett) harangzúgás és ágyúdörgés közben adni hálát Istennek a szerencsés szabadulásért.

Esztergom várába, melylyel 35 ágyú, két mozsár, 840 mázsa lőpor, 10,924 ágyúteke és 5151 kézi gránát esett a győzők martalékául, ezer főnyi keresztény helyőrség rendeltetett azután a Starhemberg ezredbeli Karlowitz őrnagy parancsnoksága alatt.

És Lothringen még ugyanaz napon sietett az örömhírt

megírni császári urának; magasztalással említvén a számosak között Serényi, Scherffenberg és Starhemberg grófokat; Croy, Pfalz, Neubug hgeket, és a rettenthetlen bajorokat, kiknek vitézsége alig 100 keresztény harczos élete árán visszavívta Esztergom szabadságát.

Szobieszky ezután még Szécsényt és Kis-Szebent szerezte vissza Leopoldnak, majd Lőcsét is s ezután visszatért Krakkóba, hol decz. 23-án ünnepélyesen fogadták.

V.

Esterházy Bécs ostroma alatt nem szűnt meg sürgetni, hogy Leopold személyesen vegyen részt a szövetséges seregek működésében, de a királyt környezete távol tartotta a harcz színhelyétől.

A nádor visszatérve az országba, az ellenségtől felszabadult részekben a rendet csakhamar helyreállította. A híven maradt főurak, a mint tehették, ott hagyták Thökölyt, és nagy részük a lengyel királynál keresett s talált pártfogást, és főkép ennek, meg a nádor buzgalmának köszönhették, hogy jószágaikat, melyeket Leopold tisztjei elkoboztak, visszakapták.

Miután a gyanússá vált főurak, megyék és városok a hódolati esküt letették, felhívattak a megyék, jelentsék be sérelmeiket. Kivált három nagy baj orvoslását sürgették: hogy a német hadak télen ne szállásoljanak az országban, vagy az adózók csekélyebb számú porcziókat fizessenek; hogy a végbeli hadakról a múlt országgyűlés rendelkezése szerint történjék intézkedés, és hogy Kollonich helyett valamely érdemes hazafi állíttassék a kamara élére. Ez óhajtásokat azonban csak részben sikerült megvalósítani. Thököly most a szász választófejedelmet kérte fel közbenjáróul, és a pápának is írt,

azonban siker nélkül. Úgy látszik, ennek következménye volt azután, hogy az ország lakosaihoz 1684-dik évi ápril 6-án Kassán kelt levelében, felhívja a lakosság minden rendeit, hogy a németek ellen készen álljanak, és mihelyt az ő második rendeletét veszik, azonnal hozzá gyűljenek. Emlékezteti őket a törököknek — potentissimæ illius gentis ottomanicæ — mult évi expeditiójára, a melynek köszönhető volt, hogy annyi biztonságban is lehettek, a mennyit élveztek.

A nádor 1684 márczius 7-én ír a királynak, elősorolván azokat, miket szerinte a katonáknak adni kellene. Ezek volnának: 15 imperialest kapjanak, hogy maguknak némi ruhát szerezhessenek; egy karabély, egy pár pisztoly a hozzátartozókkal, melyek a háború befejezte után beszolgáltassanak; egy portió fejében havonként négy forint fizettessék, ezen kívül kenyér-profont; lőszert is kapjanak, ólmot és lőport; jövőben a telelő német katonáktól mentek legyenek.

Érdekesek a nádor feljegyzései, az összeállítani szándékolt magyar csapatokról, valamint nézetei a további teendőkről.

A magyar csapatok szervezése azonban nem történt azon módon, a mint azt a nádor szerette volna, s ennek következtében 1684 ápril 18-án írja a királyhoz, hogy a mint ő felségének jelentette volt, eljött Linczbe, szándéka lévén ő felségét némely szükséges dolgokról informálni. És pedig: igen hasznos volna magyar katonaságot toborzani; ennek egyik részét Ő Felsége fizetné, másikat a lakosság, a mit ő kieszközölni remél; ily módon össze lehetne hozni vagy 10,000 embert. Azonban szükséges volna, hogy a bekvártélyozott német katonaság rögtön távozzék a megyékből, és az ellenség földjére vonuljon. A végbeliek is nagyon panaszkodnak, hogy nem kapják meg zsoldjukat, pedig azt meg kellene fizetni, nehogy,

mint az elmúlt évben, átpártoljanak az ellenséghez. Ezekről, ha a király így parancsolja, a hadi tanácscsal tárgyalni fog, mert nem szabad a dolgot semmiképen halogatni. Megírta volt Ő Felségének, hogy Thököly követeket fog hozzá küldeni; kéri a királyt, ne higyjen a szép szavaknak. Igen szükségesnek tartaná, ha körülbelül május második felében armilustrium tartatnék, és pedig Esztergom körül; ez az ellenséget is nagyon megfélemlítené, s onnan azonnal Buda ostromlására, valamint Székesfehérvár felé is lehetne indulni. Szükséges volna, hogy Felső-Magyarország késedelem nélkül vonassék a király pártjára, nehogy Thököly diversiókat tehessen. És e tekintetben a király könnyen járhat el azon vidéken, ha kegyelmet biztosít a visszatérőknek, s ha Kassára s más helyekre *nem tesz német őrséget*, mert ezektől rettegnek, másrészt azonban a vidék nemesei már únják Thököly zsarnoki igáját. Kérik a rendek, hogy az utolsó országgyűlésen hozott törvények végre hajtassanak. A Nádasdi-, Thökölyés Balassa-árvák nevében pedig arra kéri a királyt, hogy javaik visszaadassanak, a mint ezt az utolsó országgyűlés XL. czikke rendeli.

Fenti előterjesztésére azonban, úgy látszik, nem kapott választ a nádor, mert 1684 május 6-án panaszkodik, hogy már harmadik hete várja Linczben a király határozatát azon vélemény-adására, melyet a katonaság dolgában Ő Felsége elé terjesztett. Minthogy pedig a drága idő elmúlt, s az ezredekké alakítandó katonaság behívása késett, azt ajánlja, rendeljen el Ő Felsége, ha magyar katonaságot akar, személyes felkelést, s ő reméli, hogy az ország lakosai, bár ki vannak merülve, ennek tehetségökhöz képest engedelmeskedni fognak. Ezekhez azután a végbeli katonaság is hozzá lesz adható, hogy az, a törvények szerint, s az ő oldala mellett hadakozzék. Ezen kívül, látva, hogy mind a magyar katonaság összeállításá-

60. ESZTERHÁZA MAI LÁTKÉPE.

ban, mind egyebekben nagy a késedelmezés, az idő pedig múlik; látva, hogy Thökölynek, ajánlatai vele nem közöltettek, sem az utolsó országgyűlésen hozott törvények, az ígéret daczára, végre nem hajtatnak, s az ország lakosságát a telelő katonaság folyton terheli: nem tartja szükségesnek, hogy tovább is Linczben maradjon; hiszen úgyis Ő Felsége iránti hűségének köszöni, hogy majd minden vagyonából kifosztatott. Azért, ha Ő Felsége beleegyezik, visszamegy Magyarországba, s Isten és a Felség előtt ünnepélyesen kinyilatkoztatja, hogy semmit sem mulasztott el, a mi Ő Felsége szolgálatát és a közjót illeti, sőt, hogy a magyar katonaságot ingyen felajánlotta, mely, ha — a mit Isten távoztasson — át talál pártolni az ellenséghez, neki, kinek legtöbb helysége és falva, sőt várai is elhamvasztattak, nem lesz betudható; mert ő mindig azt javasolta, hogy e török háborúban a magyar nemzet is használtassék fel, melynek segélye nélkül a nehéz katonaság semmiképen sem fog megállhatni, és melyet Thököly máris minden módon a király ellen lázít; jó volna tehát őt megelőzni. Különben várja, a mit a király legkegyelmesebben el fog határozni.

A király, ápril 27-én kiadott rendelete folytán, a nádor május 14-én ír a hadi tanácsnak, hogy a Felség helyben hagyván a hű karok és rendek által felajánlott felkelést, a győri és kanizsai generálisokat is utasítani kell, hogy a nádor felszólítására a többiekkel együtt táborba szálljanak és hozzácsatlakozzanak. Az Isten szerelmére kéri a hadi tanácsot, gondoskodjék, hogy a végbeliek némi zsoldot kapjanak.

E közben a király elhatározta, hogy ez évben Buda visszafoglalása tűzessék ki első sorban a hadsereg feladatául. A fővezérletet Lothringiai Károlyra bízta, ki június 12-én Párkánynál táborozott 85 lovas századdal, 39 gyalog zászlóaljjal és 70 ágyúval. Ezeken kívül még

Schultznak volt egy mellékhada, mely Thököly ellen volt hadakozandó, és Leslienek egy, mely Eszéknél a török ellen volt felállítva, hogy ez Budára ne juthasson. A nemesi felkelés ideje gyanánt június 24-ike volt kitűzve. Egy nappal elébb jelenti a nádor a királynak, hogy a felkelés keresztül nem vihető, mert, bár a királyi rendelet arra hivatkozik, hogy a német katonaság távozott a megyékből, az tényleg nagyobbrészt ma is ott van és pedig a dunántúli megyékben, hol a Leslie, Dietrichstein, Heister és egyéb ezredek, ellátására rengeteg sok portió szükséges. A katonák bejárnak a falvakba, s az amúgy is nyomorúlt népet teljesen fölemésztik; nem tartanak semmi fegyelmet, hanem tűrhetetlenűl garázdálkodnak, mindegyik azt teszi, a mi neki tetszik, s ha egyik ezred el is megy valamely megyéből, rögtön jön utána egy másik, a felkelés lehetetlenné válik. Ugyanez történik a dunáninneni megyékben, főkép Pozsonyban, Nyitrában, Trencsénben és másutt; s ő ki meri mondani, hogy sem a török és tatár, sem a lázadók annyi kárt az országnak nem okoznak, mint ezek. Hivatkozik saját magára: a mit az ő javaiból a pogányok és a felkelők meghagytak, azt a német katonaság pusztította el, mint fehéregyházi jószágát, melyet 1683-ban Bécs felszabadulása után a német katonaság fenekestűl felforgatott és elhamvasztott. Ő mindezek daczára az Istenért, királyért és a vallásért sietni fog felkészülni, de kéri a királyt, hogy ha a felkelés dolgában hiány lesz, azt ne neki vagy másoknak, hanem az elősorolt dolgoknak tudja be.

Lothringiai Károly megindúlt Buda felé. Útközben, június 18-án, a visegrádi vár a császáriak hatalmába esett. Még az nap este Pest felé indúlt, hova június 30-án érkezett; a török őrség hallván a császári hadak közeledésének hírét, felgyújtotta a főbb épületeket, átköltözött Budára, és így Pest kardcsapás nélkűl jutott a császáriak kezébe.

Lothringiai Károly kételkedett, lesz-e elég ereje Budát bevenni. Starhemberg Rüdiger is kételkedett ebben, és azt javasolta, hogy elébb Érsekújvár foglaltassék vissza. Azonban a többi tábornokok ellene mondottak, és így Starhemberg magára maradt véleményével. A lothringiai herczeg július 10-én Vácz alatt átkelt a Dunán, Szentendrénél ütött tábort és július 14-én 34 ezer emberrel körülvette Budát.

A nádor július 5-én már Komáromból, július 11-én Esztergomból írja a királynak, hogy 5000 magyar katona van ott; ezeken kívül Komáromban, Vágsellyén és Nyitrán 3000-nél több lovast és gyalogost hagyott Újvár ostromlására. A Rába mellett gr. Batthyánynak ezernél több gyalogosa van, s ezeken kívül gr. Lesliehez is küldött nagy sereget, valamint Felső-Magyarország felé. Jelenti, hogy az elmúlt napokban a reá bízott katonákat Buják és Hatvan megvívására küldötte, a mi szerencsésen sikerült, sőt elmúlt szerdán Eger egy előbástyáját is elfoglalták. Nem késik a hadsereggel egyesülni, hogy Isten segítségével Buda is megvívassék.

Nemsokára e levél írása után a nádor Budára érkezik kíséretével s a magával hozott sereggel, s ebből már július 19-én 2000 magyar vitéz részt vett a rohamban, melyet Starhemberg Rüdiger vezényelt; a sereg benyomúlt a városba és azt elfoglalta; az őrség a várba vonúlt vissza. Ez eseményről július 20-án ad a nádor hírt a királynak; jelenti azt is, hogy mind több magyar harczos érkezik Buda alá, már kétezeren vannak, s nem sokára lesz több is és kéri a királyt, hogy szolgálatkészségük jutalmául őket némi zsoldban részesíteni kegyeskedjék.

Július 21-én a lothringiai herczeg a Buda felé előre nyomuló török tábor előtt állott, Érdnél; vele volt Esterházy János, győri vice-generális. A magyarok vitézül

harczoltak, és első sorban ők tüntették ki magukat. A szerdár hadai 5000 embert és 12 zászlót vesztettek, s ezek között volt a szerdár lobogója is, melyet azután a nádor aug. 2-án XI. Incze pápának felajánlott.

Mindamellett Buda megvételének ügye nem igen haladt előre, daczára annak, hogy az érdi csata után Starhemberg is jó sikert remélt, sőt azt hivé, hogy július végeig a keresztényeké lesz a vár. A nádor aug. 3-án titkárjához, Benyovszkyhoz, írt levelében nem is igen bízik a gyors sikerben.* Pár nappal utóbb, augusztus 10-én, a királyhoz intézett levelet, melyben szintén arról panaszkodik, hogy a hadjárat csak nagyon lassan halad előre. Pedig, míg aug. 2-án a pápához írt levele szerint 9000 magyar volt az ostromlók közt, az aug. 12-ről szóló kimutatás 6352 magyar lovast és 3065 gyalogost számít Buda alatt. Starhembergnek első állításában annyiban igaza volt, hogy Buda ez évben már nem jutott a keresztények birtokába. Az ostromlottak erősen tartották magukat, s a keresztény hadakat az inség és a különféle kórságok nagyban fogyasztották, annyira, hogy a császári seregből szeptember elején már csak tizenharmadfél ezer ember volt harczképes állapotban, a magyar hadakat pedig főkép az inség bírta eloszlásra, melyet Esterházy nem volt képes enyhíteni, mert Bécsből, sürgető kérései daczára, sem kapott pénzt. Ezen nyomorúlt állapotokra

* «Kegyelmed 28 pxme præteriti írott levelét vettük. A mi a füzetést illeti, ide még sem a füzetés, sem pedig a Commissarius meg nem érkezett. Kegyelmed azért légyen azon, hogy ez iránt meg ne fogyatkozzék a Magyar Had, mert nem tarthatjuk már meg őket, oszolton-oszlik, eléggé biztatjuk, de már hozzászoktak a sok haszontalan biztatáshoz s nem is reménlenek valami effectust. A mi Buda Városnak megvételét illeti, Kglmed bízvást még reá érkezhetik, mivel nem vágyunk még oly közel a megvételéhez, a mint talán némelyek imaginálják magoknak. Tegnapi napon voltunk magunk az approssákban, kiket is mind megjárván, láttuk mi karban vannak az dolgok. Ha a Bavarus megérkezik, reménlhetünk akkor jobbat. Kglmed a dolgokat, főképpen a Magyar Had fizetését sürgesse mentől jobban, lehessen valami consolatiónk. In reliquo éltesse Isten szerencsésen Kglmedet. Ex castris ad Budam positis die 3 Augusti 1684.» Esterházy levele Benyovszkyhoz, a kismartoni hgi főlevéltárban.

vonatkoznak szept. 29-én a királyhoz írt levelében előforduló szavai: «úgy hiszem, hű szolgálatainkért jutalmat, nem büntetést érdemeltünk volna». Így magyarázható meg, hogy míg augusztus elején oly szép számmal voltak magyarok Buda alatt, októberben azok száma nehány százra olvadt le.

A nádor október 2-án titkárához írt levelében fájdalomteljes érzéssel nyilatkozik ez állapotokról. Az érdekes levél így hangzik:

«Kegyelmed levelét megadá Korlatovics úr, amaz dolgokat miben légyenek, értettük. A mi a fizetés dolgát illeti, kgmd aztat akár sollicitállya s akár ne, mind egy, mivel egy két nap alatt nem is lészen kinek fizetni, el oszolván jobbára a Hadak. Az ő fölsége népe is kászolódik, és az urak, kütten küldik a bagasiát, csak könnyű szerrel vannak itten, attul tartunk, hogy egykor csak felszedik veszik magukat. Úgy látjuk, magunk is nem késhetünk itten, kiváltképpen a téli quartélyokra nézve, ha csak ugyan meg köll lenni azoknak. Ime a Magyar Hadak számát mennyin voltunk, mikor ide gyüttünk, s mennyin vagyunk most, in inclusis meg küldettem hogy, meg mutathattya a hol kivántatik, *ez a gyümölcse a sok* halogatásoknak. In reliquo éltesse Isten kgydet. Ex castris ad Budam positis 2. Octobris 1684.»

Ugyancsak Benyovszkyhoz október 7-én kelt levelében panaszkodik a seregek kétségbeejtő állapota miatt, megtoldván panaszait azzal, hogy se a világi, se a papi urak közül nincs mellette senki. «Révay uram miről instált légyen előttünk, Cancellárius uramnak in inclusis megküldöttük, ha azért a Magyar urakkal így fognak bánni, *nem tudom, ki fog ezután hinni ő fölsége szavainak is.* A fizetés dolgát mi illeti se Abele úr, se pedig Commissarius semminemő fizetést a Magyarok számára nem hozott. A világi és papi renden levő Bandariatus

60. GRÓF ESTERHÁZY JÓZSEF

urak közől itt mellettünk egy sincsen, se maga embere, az egy Vice-Generalis Bercsényi és Esterhás János uramékon kívűl, és némely végbeliek; úgy remélem, a Németek Tábora is két hét mulva eloszlik».

VI.

Bécsből újabb rendeletek érkeztek a császári hadak Magyarországon való bekvártélyozása ügyében. A nádor szeptember 29-én kéri a királyt, kímélné meg az országot az újabb tehertől.

Lothringiai Károly kérdést tevén az udvarnál, folytassa-e a vár vívását, ez az ő és tábornokai belátására bízatott. Minő volt azonban ekkor már a hangulat, főkép a magyarok között, legjobban kitűnik a nádornak 1684 október 4-én Dietrichstein herczeghez intézett leveléből, mely szerint a királynak a téli elszállásolások iránti rendelete az összegyűlt statusok közt oly visszatetszést keltett, hogy őket sem szép szó, sem erőszakkal marasztalni nem lehetett. Egymásután széledtek el a főurak és a megyék hadai, úgy, hogy alig maradt pár száz ember a táborban.

A dolgok ez állapota a nádort mély keserűséggel tölté el. Ily hangulatban írt titkárának október 8-án, s e levele, míg egyrészt magyarázza az ostrom sikertelenségét, másrészt bepillantani enged azon kétségbeejtő állapotokba, melyek az ostromlók között uralkodtak, s melyeknek következménye volt, hogy az idegen hadak emberei ezrivel szöktek meg a táborból. A nagy érdekű levél így szól:

«Isten kegyddel. Két rendbéli levelét vettem kgldnek. Nem győzöm csudálni, hogy Bécsben én reám vetnek a Magyar nemzet eloszlása végett, egy-két végbeli katonának s egynehány csavargónak megbüntetésével gondolván remediumát az dolognak. Ez szálka csak, s az gerendát

nem láttyák, mert ha akasztatni vagy büntetni köll valakit... Egy Banderiatus világi Úr itt nincsen se maga se embere, úgy a királyi városoknak is; ez volna a hadnak veleje s ereje. A végbéliek közzűl és a szabad legényekbűl vannak, mint egy három vagy négy százig, a magam emberei, circiter három száz, hogy több nincs, *az érdemli meg az akasztó fát, a ki impediállya füzetéseket s azt kívánja, hogy széllel éllyenek.* Igaz dolog, hogy a németnek sem füzetnek mindenkor, de vagyon téli quartélya s néha füzetése, azonkívűl mindenét Ő Felsége adja; de hiszem ezenkívől is nulla est comparatio. Mindazáltal ugyan büntetlenől nincsenek, mert már hétnek vagy nyolcznak ütötték el a fejét, mindenütt, a hol kaphatom kergettetem őket, de egy szóval csak nem lehet a semmiből élni. De, quid volumus, ím az Ő Fölsége hada mennyi költségben áll, mégis adja Isten itt ne hagyja Budát. Bizony szökött el német az Armadábul, négy-öt ezerrel, és arról senki sem szól, s ha Isten könyörűl rajtunk, úgy látom, majd minyáján elmegyünk innét. Én úgy látom, hogy udvarnál azt a lovat csapják legjobban, a ki többet vonszon.»

E közben megérkezett Abele a budai táborba, és mint Szalay mondja, lelohasztotta a nádor boszúságát. E megenyhült kedélyállapotában írta október 9-én azon levelét a királyhoz, melyben hűségéről biztosítja, és a téli elszállásolásokra nézve könnyítéseket ajánl.

Az ostrom folytattatott, főkép a szeptember elején II. Miksa Emmanuel bajor választó-fejedelem vezérlete alatt érkezett bajor csapatokkal. Azonban sem az újabb erősítés, sem Hermann badeni őrgrófnak, a hadi tanács elnökének, Budára érkezése nem volt képes kedvező fordulatot adni az ügy állásának, s így október végén az 57 ezerből 23 ezerre leapadt hadak abban hagyták a vívást és eltávoztak Buda alól. A nádor szintén eltávozott, és novem-

ber 8-án már lakompaki várából ír Buonvisi bibornoknak, kit felkér, hasson oda ő felségénél, hogy a téli elszállásolások, ha meg nem szüntethetők is, legalább enyhíttessenek, mert a nép már nem bírja el azokat.

A Buda alatti hadak elszélednek, s azoknak egy jó része, t. i. az idegen katonaság, téli szállásra vezényeltetett az ország különféle megyéibe. És így új, mondhatni elviselhetetlen, teher háramlott a népre, mely az akkori viszonyok között mesésnek volt mondható. A nádor, kinek hűségét és ragaszkodását az uralkodóhoz még ellenségei sem vonhatták kétségbe, 1685 január 20-án panaszos levélben fordul a királyhoz, meghatóan ecsetelvén az ország állapotát, s hogy ha a dolgok így folynak tovább, Magyarország végromlásnak és pusztulásnak megy elé.

Közben mind a törökök, mind a császáriak és a magyarok részéről, a téli idő daczára is, tovább folytak a csatározások. Tavaszszal nagyobb tervszerűséggel akarták folytatni a háborút. Lothringiai Károly Budát és Székesfehérvárt, majd Érsekújvárt akarta megostromolni; ennek bevétele sikerült is ez év aug. 19-én. Ezen kívül Eperjes és Kassa, Patak, Regécz és Ungvár jutottak Leopold kezeibe ez év folyamán. Fontos volt Kassa meghódolása, mert ennek folytán a vitéz Petneházy Dávid is Leopold részére állott. A Thököly-kérdésnek véget vetni látszott a törökök hűtlensége, a mennyiben pártfogoltjukat a váradi basa október 4-én elfogatta és Eszékre küldte; honnan őt a szerdár Nándorfehérvárra vitte. Azonban Thököly még ez év deczemberében kiszabadult fogságából, sőt a szultán megbízta Abdurrahmann budai basát, hogy igtassa vissza őt a fejedelemségbe.

Felvirradt 1686 is, mely évet Buda várának visszavétele nemcsak Magyarországra, hanem az akkori egész polgárosult világra nézve is emlékezetessé tette. Nemcsak

Magyarország, hanem egész Európa részt vesz Buda kiostromlásában.

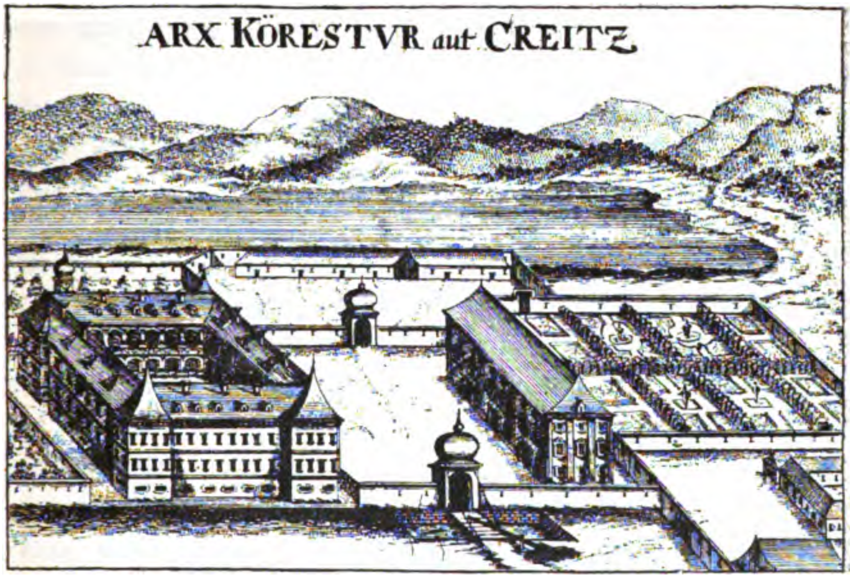
A minek meg kelle történnie, be is következett, a hosszas elkeseredett védelem egy részről, fáradságos ostromlás más részről, Buda elestével végződött, és most az egész országnak visszafoglalása már csak idő kérdése volt. A bécsi udvar azonban még most sem bírt szakítani hagyományos bánásmódjával, Magyarország iránt. Caraffa dühöngései Magyarországon, hazánk történetének legszomorúbb eseményei közé tartoznak. A nádor minden módon iparkodott az országnak nyugalmat szerezni s elérni azt, hogy a kedélyek kiengeszteltessenek, s így a dynastiához is közelebb hozassanak. Alig, hogy Buda visszafoglaltatott, 1686 szeptember 15-én Bécsben kelt, s Ő Felségéhez intézett emlékiratában kiemeli, hogy Buda visszafoglalása folytán most már remélhető, hogy a dunamenti országrészek az eszéki hídig és Zomborig visszakerülnek, s azon reményének ad kifejezést, hogy ha a katonaság követeléseit nem csigázza fel, téli szállásokban és egyéb szükségesekben nem fog hiányt szenvedni, sőt hihető, hogy Erdély s az ország más vidékei is hozzá fognak járulni eltartásához. Szükséges azonban, hogy legalább az idegen segédhadak hagyják el az országot. Mert az ország lakosainak állapota olyan, hogy azt elmondani lehetetlen, s ő nem hiszi, hogy legyen a keresztény államok közt csak egy is, melynek állapota Magyarország sanyarú állapotával összehasonlítható volna. Kéri tehát Ő Felségét mindenre a mi szent, hogy az országot ily súlyos elnyomatás alól oldja fel.

Úgy látszik, ez előterjesztésére rövid úton oly választ nyert, hogy kívánsága nem teljesíthető, mert már másnap, szeptember 16-án ismét tesz előterjesztést Ő Felségének, melyben elismeri, hogy a háborús állapotok megkívánják, Magyarországon katonaság tartassék, de a követ-

kező 12 pontban foglalja össze azt, a mit méltányosan kívánni lehet: Tudni kell az ezredek számát, következésképen a portiók számát is. Ne kívántassanak portiók olyanok után, a kik már elhaltak. A téli beszállásolás ne tartson tovább hat hónapnál. A katonák ne a falukban, hanem városokban helyeztessenek el. A megyék ne kényszeríttessenek másnak, mint a téli szállásokkal járó költségeknek fizetésére. A katonákat ne helyezgessék át a nyomorult népnek elnyomásával. Ingyenes fuvarokra ne kényszeríttessék a nyomorúságban sínlő nép. A rablások és egyéb kihágások tiltassanak meg szigorúan, s az ebben vétők komolyan fenyíttessenek meg. Pontosan határoztassék meg, mit kell természetben, mit pénzben adni. Egyik úr alattvalói ne kényszeríttessenek a másikéi helyett fizetni. A portiók az újonnan beosztott kapuk szerint fizettessenek. Ha tisztnek vagy katonának a maga ügyében kell útaznia, azt saját költségén tegye, s ne zsarolja a szegény népet. Azután elő számlálja a nádor azon helyeket, melyekbe katonaságot szállásolni lehet. Azt is helyesnek vélné, ha a segédhadak egy része kivonulna az országból, és Erdélybe is vettetnék telelő katonaság. Azt véli továbbá, hogy a katonaság eltartásával járó teher ne háríttassék egészen Magyarországra, mert ez nem képes azt egymaga viselni, hanem részesüljenek abban Ő Felsége többi országai is. Kéri Ő Felségét, tartson ez ügyben tanácskozást.

A nádor ez előterjesztését azonban feleletre sem méltatták, mert ugyanazon év október 7-én, ugyancsak Bécsben kelt felterjesztésében panaszkodik, hogy hat hét előtt beterjesztett javaslatára még semmi sem történt, bár ismételve talán Ő Felségének alkalmatlankodva is, sürgette azt. A közben azonban hallja, hogy a téli szállásolások és a portiók kiosztása dolgában az ő tudta nélkül intézkedtek. Kéri újra Ő Felségét, tartana értekezletet, hogy meg lehessen állapitani az eljárás módozatait.

Harmadnap, október 10-én, kelt javaslatában előadja, mi módon lehetne legigazságosabban kiosztani a portiók szolgáltatását. Október 12-én pedig Rabatta tábornok és hadbiztosnak ír, kérve őt, hogy kegyesebben bánjék a portiók beszedésénél, mert a nép nem lesz képes elviselni a terhet, inkább elhagyja házait és földjeit. De nem csupán ez irányban iparkodik segíteni a nádor, hanem kiterjeszti figyelmét mindenfelé. Így 1686 október 13-án

61. KERESZTÚRI KASTÉLY.

javaslatot intéz a királyhoz, miképen kellene a törököktől visszavett Budát, Esztergomot, Újvárt, Hatvant újra benépesíteni, felgazdagítani.

Folytonos sürgetéseinek, előterjesztéseinek és kéréseinek végre sikerült a királyt rábirni, hogy Magyarországgal szemben ne a rosszakarat szavaira, hanem az ő tanácsaira hallgasson. Leopold két dolgot kívánt: hogy Magyarország mondjon le királyválasztói és az arany bullában biztosított ellentállási jogáról. Egy nemesekből álló kül-

döttségnek átadta Szent István koronáját, melyet Esterházy az országon kívül helyezett volt biztonságba, s országgyűlés is hívatott össze, melyen József Magyarország királyává volt megkoronázandó.

Nem czélom e helyen hosszasan kiterjeszkedni az emlékezetes 1687-iki országgyűlésre, melynek a királyi ház érdekében hozott fontos határozatai szerint II. Endre arany bullájának a nemzet fegyveres ellentállási jogáról szóló 31-ik czikkelye eltöröltetett, s a királyi családban a fiág örökösödése kimondatott, s ennek következményeképen a kilencz éves József, Leopold elsőszülött fia, 1687 deczember 9-én a 91 éves Széchenyi György esztergomi érsek által, a nádor segédletével megkoronáztatott. Első sorban Esterházy Pálnak volt köszönhető, hogy a király óhajai teljesültek, sőt, midőn az örökösödés szabályozása tekintetében a spanyol követ felszólalásával egy újabb akadály merült fel, ezt is neki sikerült elhárítania. A spanyol követ ugyanis panaszt tett, hogy az örökösödési határozat szövegezése sérelmes urára nézve, a mennyiben nincs kimondva, hogy Leopold fiágának magvaszakadása esetén az örökösödés a spanyol királyra is kiterjed. E tárgyban írja Esterházy november 10-én a királyhoz: «A követ talán engem okol, hogy e kirekesztés megtörtént, pedig felséged előtt tudva van e vád alaptalansága, mert ilyen parancsot nem vettem felségedtől, magamtól meg nem mertem effélébe avatkozni. De ha tetszenék felségednek, hogy a spanyol király személye s az ő fimagzatai is igtattassanak a dicsőséges Leopoldi vonal megszakadása esetére a törvénybe, bár nehézséggel fog járni a dolog, azon leszek, hogy ezt is jó módjával és jó eredménynyel a rendek elé terjeszszem». Nehány nap mulva már jelentheté: «Hála légyen az Istennek, a spanyol király ügye szerencsésen megoldatott, de azon feltétellel, hogy felséged családjának kihalása esetén, Ma-

gyarország jövendő királyainak az országban, vagy az ahhoz tartozó tartományokban kell lakniok».

De bármily rendíthetetlen híve volt is Esterházy fejedelmi urának, még sem feledkezett meg hazája iránti kötelességeiről; s az 1687-iki országgyűlés e tekintetben is kielégítő eredményeket tudott felmutatni, s ezek legnagyobb része a nádor erélyes fellépésének volt köszönhető. Az eperjesi vértörvényszék működése beszüntettetett, és számos törvény hozatott, melyekben a nemzetnek nem egy óhajtása teljesedésbe ment.

Azon nagy érdemekhez, melyeket a nádor a király személye és az ország érdekei körül szerzett, méltó volt a jutalom, melyben őt a király részesíté. Miután már 1681-ben valóságos belső titkos tanácsossá lett, s II. Károly spanyol királytól az aranygyapjas rend vitézévé neveztetett, Leopold 1687 deczember 8-án, tehát a kis József királylyá koronáztatása előtti napon, aláírta azon okmányt, melylyel őt a német római szent birodalom herczegévé nevezi, s mely Esterházyt felruházza mindazon jogokkal, melyek a birodalom többi herczegeit illették. Így: büntető joggal, a pénzveretés jogával, testőrség tarthatásával, stb. Jogot nyert arra is, hogy neve fényének fentartására az első szülöttség jogára alapított hitbizományt alkothasson.

Itt érte el Esterházy Pál egyéni és *politikai* sikereinek tetőfokát. A királyi család fiági örökösödése jogát szerencsés kézzel illesztette bele Magyarország törvényes intézményeinek keretébe a nélkül, hogy az ősi alkotmányt biztosító koronázási hitlevélnek az ország jogai és függetlensége épségben tartására vonatkozó lényeges tartalma módosítást szenvedett volna.

Ez volt a kivánatos kibontakozás helyes útja, melyen a zaklatott ország szabadulhat vala egyrészt a tűrhetetlen török igától, másrészt a fenyegető végzettől, mely ez idétt

még egységes szomszédját, a nagy Lengyelországot nem sokára sajnosan elérte.

S Esterházy teljes megnyugvással tekinthet vala ez alkotására, mely nemzeti megerősödésünk és biztos fejlődésünk alapjává lesz, ha szilárdítására az általa ajánlott eszközök alkalmaztatnak. Fennen hangoztatott elve volt, hogy a magyar királyi trón védelme magyar hadakra bízassék, s így a Habsburgok uralma az idegenség gyűlöletes színétől, az ország pedig a külföldi zsoldos hadak szörnyű zaklatásától a török kiűzésével egyszerre szabadulhasson. Ezen az úton könnyű leendett módját ejteni, hogy a nemzet erősen kifejlett fajbüszkesége az uralkodóházban lássa legfelsőbb megtestesülését. Hisz a királyi családban Árpád vérét tisztelhette a magyar.* A nádor programmja tehát minden collisiót kizárt a dynastia és a nemzet jól felfogott érdeke közt.

Nem rajta múlt, hogy a kiengesztelődés politikája állandó gyökeret nem verhetett; hogy Kollonicsnak az udvarnál vele szemben érvényre emelkedett nemzetbontó irányzata az ő «mediator» szerepét hatástalanná tette fel és lefelé egyaránt; hogy végre ez az esztelen irányzat a nemzeti visszahatás fegyverét nyomta utóbb a Kollonics-nevelte Rákóczy Ferencz kezébe éppen akkor, midőn Európa a spanyol örökösödési háború küszöbén állt, s a hatalmas franczia király, XIV. Lajos, «nagy czéljai elérésére a kis eszközöket is felhasználni készült.»**

* Az 1681-iki országgyűlés megnyitására érkező uralkodót a lajtaszentmiklósi mezőn egész ünnepi környezete hallatára Árpád véreként üdvözölte az egybegyűlt ország szónoka, Széchenyi Pál kalocsai érsek.

** Hagyományos franczia politika volt felgyújtani Magyarországot minden nyugoteurópai kérdés fölvetésekor. Már I. Rákóczy Györgynek megizente Esterházy atyja, Miklós nádor, a franczia követ hozzájöttének hírére, hogy «mikor Ferencz franczia király három ízben hozta ki reánk szultán Szolimán császárt, akkor romlott meg a mi szegény nemzetünk s akkor veszett harczon magyar királyunk is; most is arany hegyeket ígér ugyan, de bizony az Etna hegyet adja érette, ki tűzzel s hamuval rakva belől.» Szilágyi S.: I. Rákóczy György. Budapest, 1893. 384. l. De azért legnagyobb állambölcselőnk, b. Eötvös József,

VII.

Családi politikájával is szemben találta a prímást. Legszebb terve: összeházasítani gyermekei egyikét Mária nővére leányával — a fiágon kihalt Homonnay nemzetség sarjával — ugyancsak Kollonics ellenállásán szenvedett hajótörést.*

De, habár nem sikerült ezen az úton gyarapítnia családi javait: mindig emelkedett érzéssel tekinthetett végig munkássága elért eredményein.

Méltán mondhatta magáról 1695. évi márczius 2-án kelt végrendeletében, hogy tékozló nem volt, sőt jól gazdálkodott. Mert igaz ugyan, hogy óriási tőkéket fel nem halmozott, mint korának egyik-másik Crœsusa; — de eltekintve építő kedvtelése- s azon roppant kiadásoktól, melyek felől dicsőült atyjaként ő is elmondhatta, hogy nem bolondságból vagy a maga pompájáért, hanem hazájáért tette: mindannyi befektetése utódaira nézve is gyümölcsözőnek bizonyúlt. A pénzt nem rakta élére, sőt nagyfényű háza hitelét is meglehetősen igénybe vette; de másrészt oly tekintélyes szerzeményekkel gyarapította ősi birtokait, hogy elhúnytával nem egy-két uradalmat, hanem valóságos fejedelemséget hagyott herczegi maradékaira.**

még 1870-ben is azt tapasztalta, hogy a francziák metzi veresége hírére «magyarjainknál — — — a consternatió általános volt; — — — körülbelül úgy szóltak az eseményről, mintha Magyarországot új mohácsi vész érte volna. Francziaország a xv. század óta annyiszor megcsalta Magyarországot ígéretével, hogy *a francziákban való remény nemzeti betegséggé vált*, és sokan szegényebbnek érzik magukat, mert egygyel kevesebb lesz, ki őket ígéreteivel rászedheti.» V. ö. Lederer B. Gróf Andrássy Gyula beszédei. II. Budapest, 1893. 357. l.

* Nővérével ez ügyben váltott levelei és a tervezett házassági szerződés, Rep. 3. Fasc. F. a kismartoni hgi főlevéltárban.

** «Acquisitum illud, quod proprium meum esse censeri debet, si bene ruminetur et perpendatur, haud dubia excedit summam duorum millionum et medii, quibus si successores mei bene et

Már 1669-ben megszerezte családjának örök birtokúl a Gyulaffy örökösök *csobánczi* várát Rátóthtal, Gyula-keszivel és tízezer holdat meghaladó tartozékával együtt. Ez a vár, melynek nevét regényes fekvésű szomszédai, Tátika és Rezié mellett, már csak romba dőltével tették ismertté nemzete széles köreiben a Balatonmellék dalnokának népszerű regéi, akkor még végvárként szolgálta a nemzeti érdeket. S Esterházy Pál, mint Csobáncznak 1669 május 2-án e végvár főkapitányává is kinevezett* birtokosa, földesúri és főkapitányi minőségében egyaránt az egész vidéknek biztonsága fölött volt hivatva őrködni

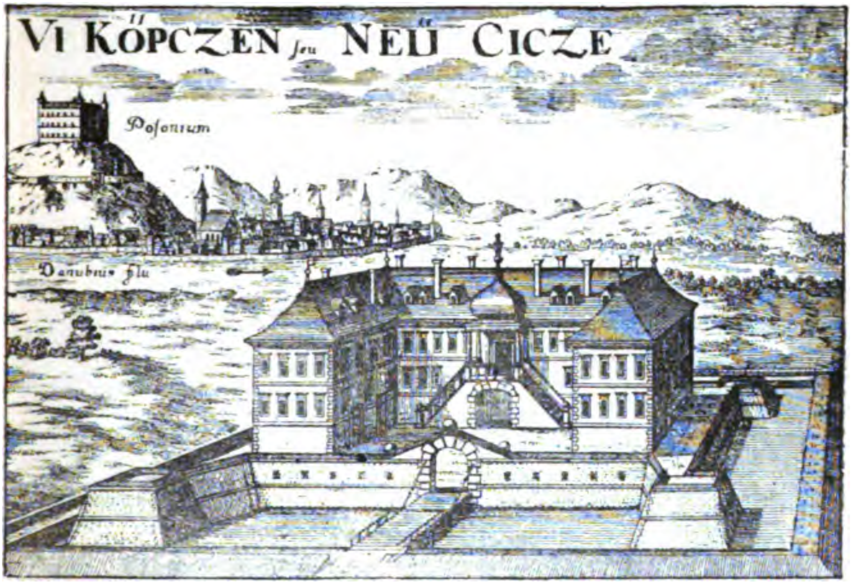
ordinate usi fuerint poterunt, pro Deo, Rege et Patria utiliter servire, et sibi etiam prospicere. Notandum quoque est: me de facto ob certas capitales summas, a prædecessoribus meis acceptas, interesse solvere debere, quæ se ad centum circiter mille florenos extendunt. — — Nec hoc prætermittendum, me quoque varia contraxisse debita, quæ sane Deo adjuvante iam pridem exsolvissem; sed considerent successores mei, quantas a triginta sex annis debuerim facere expensas in servitiis augustissimæ Domus Austriacæ, ubi *in continuis campestribus officiis existens*, meis propriis pecuniis absque ulla solutione *cum propriis meis militibus* servivi, prouti etiam in bello illo Turcico — cum Nicolao Zrinio — — cum 1500 militibus *meo aere solutis* præsto fui. Sed et expost — — contra intestinos hostes missus, nulla prorsus habita solutione, expensis meis — — majorem belli molem portavi. — — Super hæc vero omnia pro vellere aureo, intimo consiliariatu, aliisque honoribus non exigui debuerunt sumptus expendi. His tandem accessit fatale illud bellum Turcicum, quo colluvies illorum Turcarum Viennam obsidens, totam substantiam meam, excepta sola unica arce Fraknó, ademit. — — Super hæc omnia, adveniente diæta anni 1687-mi Posonii celebrata, maximas me quoque facere expensas opportuit, singulariter in eo quoque, quod ex singulari eaque innata Suæ Majestatis SSmæ gratia sim constitutus S. R. I. Princeps, cujus sola taxa se extendit ad flnos 27,000 cujus magnam partem statim etiam deponere debui. Nolo hic enumerare infinitas expensas meas, quas *in servitium boni publici* et Suæ SSmæ Mattis feci. — Ex præmissis satis videre possunt successores mei, *me dilapidatorem non fuisse, verum oeconomiam bonam exercuisse.*» Testamentum Cels. Princ. Pauli Esterházy. Kismartoni hgi főlevéltár. Reposit: 4.

* «Sacræ Cæs. Regiæque Hung. et Boh. Mattis Domini nostri clementissimi nomine, Eiusdem Camerario, Consiliario, ac Præsidiorum Antemontanorum Generali, Dom. Com. Paulo Esterházy de Galantha, Magistro Curiæ Regiæ Hungariæ, S. R. Imperii Equiti et Comitatus Soproniensis supremo Comiti &c. benigne significandum, Prælibatam Suam Mattem Cæs. et Regiam, Eidem Domino Generali Capitaneatum in *Csobáncz*, veluti Domino Terrestri eiusdem loci eà conditione clementer contulisse, ut siquidem curis et negotiis Generalatus Conf. Antemontanorum impedito, dicto Capitaneatui in persona præesse nimis onerosum et difficile foret, idem Dominus Generalis tria subjecta, huic officio idonea — — — proponere possit &c.» — Kismartoni hgi főlevéltár. Rep. 2-do et 3-io.

innen, a szomszédos török hatalommal szemben. Ennek a hivatásnak teljesítése pedig sokszor nagy áldozatokat kívánt.

Mindamellett a kis csobánczi uradalom, már csak a badacsonyi bortermelés tekintetéből is, jó ideig egyike maradt az első herczeg Esterházy legelőnyösebb szerzeményeinek.

1676-ban még egy kis uradalmat szerzett a Dunán túl.

62. ÚJ-KÖPCSÉN.

Megvette Liszti Jánostól, e nemzetség utolsó férfi sarjától, *Köpcsény* ó és új várát, nemesvölgyi, körtvélyesi s járfalusi tartozékaival. S bár mennyire mögötte maradt is e jószág kiterjedésre nézve Esterházy egyéb uradalmainak: közelsége a kir. Magyarország akkori fővárosához, Pozsonyhoz, kedveltebb birtokai egyikévé avatta azt.

Ugyanez évben vette meg *Léka* várát, a — részben Sopron, részben pedig Vas vármegye területén fekvő — hasonnevű uradalommal, melynek neve e megyék leg-

régibb írott emlékeiben is előfordúl. Zsigmond király 1397-ben Simontornyával s tartozékaival együtt Kanizsay János esztergomi érseknek, s Miklós és István nevű testvéreinek adományozta, hű és hasznos szolgálataik elismeréseűl. Minthogy pedig az első adományozásról kiállított oklevél elveszett, s időközben a királyi pecsét is újabbal váltatott fel, a Kanizsay család 1406. év folyamán új adománylevelet nyert e jószágok felől. Ennek alapján

63. Ó-KÖPCSÉN.

bírták a Kanizsayak Lékát, — melyhez már 1517-ben Csepreg, Keresztúr, Füles, Hegykő, s a soproni vámmal együtt a Fertő egy része is tartozott, — mindaddig, míg a család férfiágon ki nem halt. 1558-ban aztán Kanizsay Orsolyának férje, Nádasdy Tamás, nyert reá adománylevelet, s a birtokba még ugyanazon évben be is helyeztetett. A Nádasdyak birtoklásának a gyászos emlékű 1671. esztendő vetett véget, midőn a felségárulással vádolt Ferencz gróftól, Német-Keresztúrral, s Klastrommal

együtt, lékai uradalmát is a királyi fiscus foglalta el. A következő 1672. év folyamán Draskovics Miklós gróffal lépett a magyar kamara olyszerű egyességre, melynek értelmében ő a zálogjogon bírt óvári uradalmat a kincstár birtokába visszabocsátja, s e helyett száznegyvenkét ezer forint értékig Lékát, Keresztúrt és Klastromot adja neki a kamara négy esztendőre. De már 1674-ben örök joggal adományozta Leopold király a most nevezett ura-

64. SCHWARZENBACH KELETRŐL.

dalmakat Draskovich Miklósnak, a ki azokba — minthogy még a zálogos négy esztendő le nem telt, — egyelőre föltételesen lőn behelyezve. Időközben a kamarával kellett volna leszámolnia. Ő azonban méltánytalannak állítván az örökjogért a zálogösszegen fölül támasztott kamarai követelést, készebbnek nyilatkozott a birtoktól megválni. Ennek megvétele iránt a pénztelen kamara most Esterházy Pállal kezdett alkudozást. S a tárgyalások 1676. év folyamán eredményre is vezettek. Esterházy

200,000 forint vételárban egyezett meg a magyar kamarával; különböző czímeken utóbb még 5000 forintot fizetett a kincstárnak, Draskovich Miklóstól pedig külön egyezménynyel váltotta meg ez uradalmak általa szerzett némely fekvőségeit, — melyekre 1676-ban kir. adománylevelet is nyervén: Léka és összes tartozékainak birtokába törvényesen statuáltatott.

Még ugyanez évben váltotta magához Kapuvárt is,

65. FEKETEVÁROS.

gróf Montecuccoli Rajmund kezéből, ki a kir. kamarától akkor zálogjogon bírta azt. Erre az értékes uradalomra nézve azonban csak 1681-ben sikerült Esterházynak az örök jogot megszereznie, ekkor is nem csekély új áldozatok árán; mert csupán a perennalitás, — eddigi költségein s mindeddig fennállott regéczi prætensióin fölül, — újabb százezreibe került.

1677-ben vette meg Esterházy az ő birtokaival szomszédos alsó-ausztriai uradalmat, Schwarzenbachot is, Wurm-

brand Eustách bárótól, — nem annyira regényes fekvésű lovagvára, mint inkább magyar területen fekvő tartozékai: a márczi udvarház, s borbolyai, márczi, valamint nyéki szőleinek tekintetéből. — 1692-ben szerezte meg családjának ma legjelentékenyebb uradalmát, a dombovárit, melyre három évvel utóbb kir. donátiót kapott; 1693-ban pedig a Széchyek kőszegi kis uradalmát vette meg.

66. KABOLDVÁR.

Elődeinek elzálogosított boldogasszonyi, kaposvári, ozorai, koppányi, tamási, simontornyai, nempthyi, lendvai, derecskei, hévízi és felsőmagyarországi összes javait kiváltván, új szerzeményekkel növelte azokat; Sopron vármegyei törzsvagyonát pedig a nyugati határszélen két új uradalommal kerekítette ki. 1702-ben örök joggal vette meg Szarvkőt a kincstártól; 1704-ben pedig a kaboldi uradalom tulajdonjogát váltotta magához, a gróf Kéryek és anyjok, Széchy Juliannától, Kabold ó- és új várával együtt.

E méltán fejedelminek mondható vagyon legjobb falvait — s nem is csupán a hódoltságbelieket* — jobbadán pusztasággá változtatta már a török. Újra települtésök állandó gondját képezte a herczegnek.

A mit e téren egy emberöltő munkájával alkotott, mindazt szörnyű dúlásnak látta ugyan kitéve élte alkonyán;** s az égető fájdalmat, mit jobbágyai nyomorának láttán éreznie kelle, csak növelte a tudat, hogy a dúló belháború — minden iszonyatával — elkerülhető lett volna, ha királyt és nemzetet kölcsönös bizalomban egyesít a kormányzati politikának általa annyiszor sürgetett nemzeti iránya: de mint pályája delén, úgy most is, törhetlen elvhűséggel s mélyen vallásos lelke csüggedetlenségével nézett egy jobb jövő elé.

Már 1695 márczius 2-án megírta végrendeletét, melyben ősi és szerzeményi összes javaiból három fia, Mihály, Gábor és József javára pappá lett bátyjok hozzájárulásával, ugyanannyi elsőszülöttségi hitbizományt alkotott, az 1687. évi kilenczedik törvényczikk alapján.

Minthogy azonban Gábor még atyja életében elhúnyt s fia nem maradt, — pótvégrendeletével a nádor összes javait két nagy majorátusba foglalta össze, másik két

* 1684-ben a Rábaköz is oly néptelen, hogy jelentékenyebb falvaiban sem igen lakott több négy—öt egész telkes jobbágynál. Akárhány helysége *egészen puszta*. Garthán mindössze 4 zsellért, Veszkényben 5, Szárföldön 7, Csornán 13 féltelket számlált fel a vármegye; «a többiek elpusztultanak». Egész Rábaköznek új conscriptiója, mely felszámláltatott a németi gyűlésben, die 25. Novembris 1684. Eredetije *a kismartoni hgi főlevéltárban*.

** «Exeunte in Hungariam Francisco Rákóczy, in anno 1703., ab ejusmodi asseclis universa bona confiscata, ruinata, incinerata et totaliter devastata esse non sine lacrimis cernere debui, adeo quidem, ut a sex annis nec obelium quidem ex omnibus proventibus meis mihi percipere fas sit, et quod adhuc pejus, oculis meis ex arce mea Fraknó omnem hanc desolationem et tyrannicam miserorum subditorum meorum oppressionem intueri debui. — — — Et hoc ideo faciunt, quod contra meum legitimum Regem et Dominum arma non capiam; — — — per hoc tamen a debita fidelitate nullatenus recedam, sed imperterritus ad mortem usque perseverare non intermittam.» Pótvégrendeletében. Kismartoni hgi főlevéltár Rep. 4.

67. BOLDOGASSZONY A FERTŐNÉL.

világi fia részére, olyképpen, hogy Mosony, Sopron, Győr és Vas vármegyékben, valamint Magyarországon kívűl fekvő minden birtoka, a pozsonyi házak és kertekkel együtt legyen — az elsőszülöttség jogán fiágára átörökíthetőleg — első házasságából származó *Mihály* fiáé; második házasságának sarja *József* pedig ugyanily módon örökölje minden egyéb jószágát, kimondatván a két fivér között is a kölcsönös örökösödés az esetre, ha fiágon bármelyiknek magva szakadna.*

Még 1693 deczember 11-én kelt az a kir. rendelet, melylyel a herczeg sopronmegyei uradalmainak örökösei kineveztetnek e vármegye *örökös* főispánjaivá, megengedtetvén egyszersmind, hogy a megye czímere Esterházynak herczegi czímerpaizsával bővíttessék; 1712 május 23-án pedig azon legfelsőbb elhatározás, mely a római szt. bir. herczeg czímét és előjogait a nádor legidősb világi fi-utódaira is kiterjesztette.

Világi utódinak e szerint nemcsak fejedelmi vagyont, de megfelelő rangot s közjogi állást is biztosított a nádor, a nélkűl hogy megfeledkezett volna papi és szerzetesi pályára lépett gyermekeiről.

Szervitává lett *Ádám* fia kedvéért építtette s látta el gazdag alapítványnyal a fraknóváraljai kolostort, *Christina* Josefa, *Orsolya* Constantia, *Ilona* Augustina és *Julianna* Josefa nevű leányainak pedig, kik mind a négyen apáczává lőnek, a kismartoni zárdát építtette, harminczezer forintnyi alapítványt is tévén abban.

László fiának, a pozsonyi kanonoknak, Boldogságos Szűz Mária rátóthi prépostságát adományozta, melyet 1669-ben a csobánczi uradalommal együtt királyi

* Ez eset már 1721-ben bekövetkezett. Ennek az évnek tavaszán, márczius 24-én, a nádor első herczeg-utóda, Mihály, kir. udvarmester, fiutód nélkül hunyt el, s a két majoratus minden tartozéka valóban herczegi *egységes* hitbizománynyá tömörült öcscse, József kezében.

jóváhagyás mellett váltott magához a Gyulaffy-örökösöktől.

Miklós Antalnak, ki már 1681-ben esztergomi kanonok, Sz. István vértanúról nevezett prépost s tinini püspök volt, s a ki nevét «De dignitate status ecclesiastici» czímű munkájával örökítette meg egyházi íróink sorában, saját élte fogytáig ezer tallért biztosított, halála esetére pedig jelentékenyebb birtokot kötött le számára. Ámde a fiatal főpap nem élte túl a gondos atyát, a hozzá függött jogosult reményeknek korai véget vetvén már 1695-ben bekövetkezett halála.

Még Esterházynak *Therézia* nevű leányáról kell megemlékeznünk,* kinek 1702-ben Erdődy György gróffal történt eljegyzése alkalmával, különböző czímen összesen 100,000 frtnyi hozományt kötött le a gyermekei boldogságát szívén hordó palatinus.

A mit Esterházy a feldúlt ország culturalis viszonyainak javítása körűl alkotott, annak méltatása kívűl esik e családtörténeti jegyzetek keretén. Közművelődésünk története fogja méltányolhatni a visszanyert ország reconstructiója körűl kifejtett sokoldalú munkásságát s fejedelmi áldozatkészségét, a rommá vált Esztergom és Buda újra építésén kezdve azon buzgólkodásig, melyet a nagyszombati főiskola felvirágoztatása s a közművelődés minden irányú előmozdítása érdekében mindenkor tanúsított.

Nem részletezzük azon nagyszámú egyházi s humanus czélú alapítványokat, melyeket a herczeg templomok, iskolák, menedék- és kórházak, városok lakói és saját jobbágyai javára tett. Mély vallásos meggyőződése s

* Az eddig nevezetteken kívűl még számos (mindkét nejétől összesen 25, az elsőtől 18, a másodiktól 7) gyermeke volt ugyan a nádornak; nagykorúságra azonban a többi nem jutott. (V. ö. Szilágyi Sándor: A gr. Esterházyak családi naplója.) Olajba festett képmásaik érdekes gyűjteménye, szülőikével együtt, a fraknói vár ú. n. «családi termében» őríztetik.

emberszerető érzülete nyert azokban kifejezést épen úgy, mint előhaladottabb évei folyamán közzétett irodalmi dolgozataiban s zeneműveiben. Amazok első sorban a Mária-cultus emelését czélozzák. Mert zsenge gyermekéveitől kezdve halála napjáig, kiváló tisztelője volt a nádor Magyarország Védasszonyának. «Mariano Honori.» Ezt a két szót viseli homlokán deákéveiből származó gyakorló-füzeteinek mindegyike.

S e jeligét Esterházy Pál nádor egész élete folyamán törhetlen hűséggel szem előtt tartotta. Minden vára s kastélyának kapuja fölé Mária szobrát állíttatván, tiszteletére minden szombaton lámpát rendelt gyujtani. Halálában is a Szűz Anya képe lebeg fölötte; végrendeletében úgy intézkedvén, hogy feje fölé — koporsófödelének belső lapjára — a Boldogasszony képe illesztessék.

1692-ben királyi fényű bucsújárást vezetett a Nagy Lajos királyunk óta országos hírű Mária-Czellbe; s már ez alkalommal találkozunk az Esterházyak kismartoni műénekesei s egyházi zenészeivel. Kétségtelen, hogy az utóbb világhírűvé fejlett herczegi zenekarnak Pál nádor vetette meg szilárd alapjait, a nagy- és kishöflányi prépostságnak a kismartoni várkastélyban alapított plébániával történt egyesítése alkalmával. Zenei jártasságának s e téren magasra fejlett művészetének díszes emléke azon egyházi zenemű-gyűjtemény, mely a herczegi szerzőtől «Harmonia cœlestis» czímen, 300 ívrét lapra terjedő kötetben maradt reánk.*

A műkedvelő nádortól egyébiránt festészeti kísérletek is jutottak el napjainkig, műízlésének finomságáról pedig ékesszóló tanúságot tesznek a mai kor csodálatára méltó fraknóvári műkincsek és az újabban országossá lett Esterházy-képtár, melynek alapját a hollandi, spanyol és olasz

* Lásd e részben: C. F. Pohl «Joseph Haydn.» Leipzig, 1878. I. Bd. S. 205. és Bartalus István: Adalékok a magyar zene történelméhez. Budapest, 1882. 38. l.

68. ESTERHÁZY PÁL ÉS NEJE MÁRIACZELLBEN.

iskolák 211 legértékesebb darabjával már 1669-ben ő vetette meg.

Elmondhatjuk tehát, hogy az első herczeg Esterházy tudomány és művészet terén, kora műveltségének magaslatán állott. Hogy pedig alkotásai napjaink műítészének bírálatát is diadallal kiállják, erre nézve elég utalnunk az általa épített kismartoni várkastélyra és nagy templomra, valamint a boldogasszonyi templomra és zárdára, vagy csak az általa restaurált, s a herczegi ház 200 éves jubileuma alkalmából régi fényébe öltözött fraknóvári kápolnára, mely e nemben valódi műremek.

Mint a hadvezetés terén, úgy a béke áldásos munkáiban is kiváló herczeg megérte még, hogy az ország törvénykönyvébe iktatta a szatmári béke nyugodt fejlődést biztosító okmányát. Nemzetét az uralkodó házzal megbékélve, s Szent István koronáját az 1711 április 17-én java korában elhúnyt Józsefről Leopold utolsó férfisarjára, Károlyra is törvényesen átszállani látta még. De nagy elve diadalát, hogy a dynastia bizalommal keresse és találja trónja támaszát a *magyar* kir. hadseregben, — maga meg nem érhette.

Vitéz unokái fényesen igazolták ezt az elvet, a mint III. Károly fél Európától megtámadott utódának, Mária Teréziának, szerencsés tapintata megtalálta a fölemelő bizalom varázsigéit, melyek a nemzet szívét királyi trónjához közelebb vitték. A királyával együttérző magyarság hadait újra tisztelni és félni tanulta a világ. S e magyar hadak élén győzelmesen lobogtatta nagy ősi zászlaját, herczeg Esterházy Pál nádornak két hős unokája.*

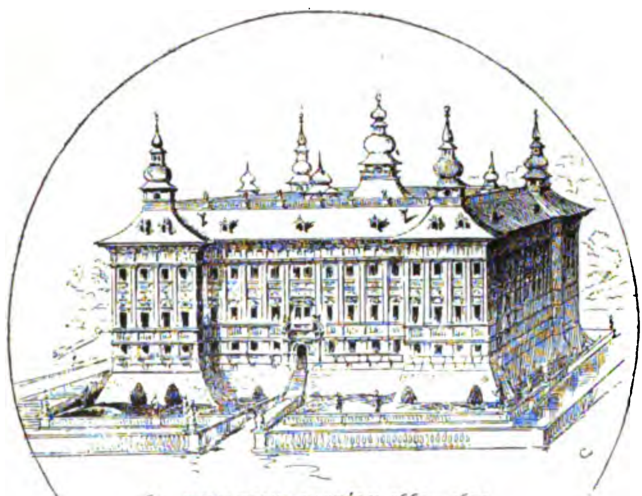
* A királyné maga írja: «Augustissimo — — — Genitore nostro — — — ex hac luce decedente, regibusque Galliæ, Hispaniæ, Borussiæ et Electore Bavariæ, regna et provincias nostras hostiliter invadentibus, memoratus princeps non tantum binis vicibus milites per se statutos ad exercitum nostrum expedivit, sed et integram legionem equestrem proprio ære conscriptam, suoque nomine insignitam, ad servitia nostra erexit, et quod amplius, sumptis et Ipse

Ő már akkor rég porladott, 1713 márczius 26-án hajtva örök álomra fejét az ő kedves kismartoni várában; de hű magyar szíve hamvaiból is üdvözlé a törvényesség védelmében diadalmaskodó nemzetét:

«DILeCta HVngarIa IaM VaLe
PaVLI aVteM PaLatInI reCorDare!»*

armis, eandem ad castra nostra in Persona eduxit ac sub toto illati Nobis belli tempore militaria servitia — — — in hodiernum usque continuat, — — — ut Is quoque merito magna pars *victoriarum illarum per Hungaram* vel maxime gentem de hostibus nostris reportatarum dici possit.» Kismartoni hgi főlevéltár. Fasc. F. Nr. 163. Rep. 35.

* A nádor kismartoni mauzoleumáról.

69. KISMARTONI KASTÉLY 1663—1672.

FÜGGELÉK.

GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR VÉGRENDELETE.

Atyának, Fiúnak és Szent-Lélek Istennek nevében Amen.

Statutum est omnibus hominibus semel mori.

Ha teljes életünkben semmire egyébre szemeinket és elméinket nem vetnénk is, s a mi életünk nagy sokára halladna is: de soha a halálnak mivoltát meg nem foghatnánk, minthogy nem illyen romlandóságra is teremtetett volt az emberi nemzet; de első atyánk eseti ezt hozván, kiadá Isten a szentenciát, hogy minden élő ember meghaljon, úgy, hogy Istentől magától felvett emberséget sem akará ettől felszabadítani.

Melly halál, noha minden rettenetesség fölött való rettenetesség vala a pogányoknál — mint a kiknek semmi hitek és reménységek nem vala holtok után való idejökre, de minekünk keresztényeknek az ő benne hivőknek, és akarattyát cselekedőknek kapuját rendelé azért az örökkévaló életnek elvételére, a kire, aki menni akar, ezen által kell menni; kivánván azért az örökkévaló jót, kivánnunk kell az arra való rendelt eszközt is, felkiáltván mi is Szt. Pállal hogy: «cupio dissolvi et esse cum Christo.»

Adj malasztot azért nekem is én Istenem és én Megváltóm, hogy ennek a halálnak a félelme, engem se rettentsen meg, s annyival inkább benned való bizodalmamtól és reménységemtől meg ne foszszon, hanem mint fáradságos bujdosásim után menjek örömmel a testi halál által a Te szent szinednek örökkévaló látására, akire úgy is megyek Uram, mint a szent akaratodnak beteljesítésére; s legyen úgy is az, amint Te akarod, és akkor is, amikor akarod, de én elhagyni Uram nem akarlak; sőt protestálok én Uram és én Istenem, hogyha valamivel a testi tömlöczben lévő lelkemet megháborítaná is az én halálomnak óráján úgy a testi gyarlóságnak mivolta, úgy a halálnak és testi nyavalyáknak keménysége, avagy az ördögnek kisértete is (aki kiváltképpen akkor szokta szorongatni a nyavalyás embert) s valami oly szót ejtenék, vagy cselekedetemmel tűrhetetlenséget mutatnék, mely megbántásodat nézhetné, avagy hitemet a római katholika religiót: az nem az én akaratombul esnék, hanem megtébolyodott elmémből, kit nekem, könyörgök, vétkül se tulajdoníts, se érette a te szolgáddal itéletben ne szállj, sőt a te véghetetlen nagy irgalmasságod szerint cselekedjél abban is velem, s adj bátorságot, erőt, örömet és teljes reménységet és bizodalmat, hogy azok által győzedelmet vévén, mindennemű kisértetim ellen vitessem be a halálnak kapuja által az örökké való életbe.

Hálákat is adok az én kegyelmes Istenemnek, hogy engem érdemetlent fölvévén a földnek sarából, nem valami oktalan állattá, hanem önnön képére és hasonlatosságára teremtett.

Hálákat adok azon is ő szent Felségének, hogy emberré tévén is, nem valami pogányságban vagy bálványozásban nevelt és tartott is mind eddig, hanem a maga igaz megismerésében, úgy mint a római, közönséges keresztény anyaszentegyházban.

Hálákat adok tovább is az én Teremtőmnek (amint nincs is egyebet mit adnom) hogy emberré tévén is és az ő igaz ösméreteit adván is, ezzel sem elégedett meg, hanem engem, port és hamut, tanquam de stercore pauperem, felvévén, sok szép javaival is látogatott minden érdemem fölött meg.

Hogy pedig minémű végre mindezt a sokat a Mindenható Isten nekem adta, annak megfelelhessek, és az ő képét és hasonlatosságát úgy viselhessem mind az én

utolsó szemem behúnyásáig, hogy azt, a kinek itt is az ő hasonlatosságát viselem, az örök életben szinről szinre láthassam, esedezem, könyörgök alázatos szivvel, lélekkel ő szent Felségének.

Könyörgök azon is az én Megváltó Jézus Krisztusomnak, hogy az én igaz hitemben és az ő igaz anyaszentegyházában, úgy mint a közönséges keresztény, római anyaszentegyházban tartson meg mindvégig, és mikor az én lelkemet a rothadás alá vettetett testből kiszóllítja, vegye ebben a hitben és gyülekezetben magához ő szent felsége.

Mégis hallj könyörgést Uram a te bűnös szolgádtól és engedjed szent nevedért, hogy a te szent Felségedtől elvett világi javaimmal magam is úgy éljek mind az én utolsó órámig, hogy ebben való sáfárságomnak tiszte előttem forogván, az én szemeimet tőled elszakasztván, magához ne vonja, hanem mindezekben mind éltem s mind utolsó órám és elmém a te szent nevednek dicséretére legyen, s holtom után is az én maradékim és utánnam következendők, hogy azon te szent nevednek dicséretire élhessenek belőle minden Te megbántásod nélkül. Engedj ebben rendelést is szent nevedért tennem belőle, melyekről a Te szent nevedben és segítségedből ilyen intézést is amint következik, teszek; ebben is azért mindeneket a te szent akaratod alá vetvén.

Először is azért: Isten az én utolsó órámat elhozván, gyermekim és atyámfiai, ha köztük lenne halálom, egy szürke köntöst csináltatván olyan formán mint a pater jezsuiták aminémű dolmányt szoktak viselni, abban öltöztessenek és mennél hamarább fakoporsóba tegyenek és soká így se tartsanak a föld szinén, földet kivánván a föld.

Másodszor kivánom, hogy nagy haszontalan költséget és pompát az én testem körül ne tegyenek, és semmi derék proczessiót ne is rendeljenek, hanem gyermekim és az atyafiak, estve bevivén a nagyszombati Paterek szentegyházába testemet, mindjárt akkor tegyenek be síromba az utolsó itéletre és feltámadásra. A monumentumokat azon vagyok, hogy halasztván Isten életemet, magam elkészíttessem, de ha azonban Isten kiszóllítana, viseljék gyermekim és az atyafiak gondját, de ne legyen az is valami sumptuosum, hanem osztassék inkább alamizsnában, azaz szegény koldusok és religiosusok közében, aminthogy kivánom is, hogy azon temetésemnek napján ezer forintot osszanak ki a szegényeknek és az ottvaló szerzeteseknek — pro discretione executorum testamenti.

Ezen kivül kivánom, hogy a francziskánus barátoknak is, valamennyi klastrom Magyarországban vagyon, mindenikben két-két száz forint alamizsnát adjanak azon temetésemnek napján, ki oda hivatván mind akét pater Provinciálist, akik akkoron lesznek, s egyszersmind is tegyék le, hogy ne kellessék nekik azt hosszú idővel várniok.

A Kismartonban lévő klastromot, mivel végbehagyta Isten vinnem, akik az én holtom után maradékaim között vagy azon helyet fognak bírni vagy Fraknót, lekötelezem őket, hogy azon klastromot, sartum tectum conservent, s minden esztendőben mind pénzt, mind buzát, bort adjanak alamizsnában, s ne hagyják fából is őket; s ha szintén kiváltanák is tőlem vagy maradékimtól és legatariusimtól Kismartont, erre az esztendőnként való alamizsnára ugyan obligálom azon maradékimat Fraknóból is.

A nagyszombati Patereknél való szentegyházat mindenképpen éltemben kivántam vala fölépítenem, s Isten megtartván, végben is viszem, de ha valamint másképpen rendelné Isten életemet és magam végben nem vihetném, pro perfectione operis rendelem a harminczadon való restancziáimat, mi alkalmas summa; de ha az elég nem lenne, avagy mi más rendelésre menne idővel, vagy pedig valami difficultas esnék messze való haladékkal annak megszerzésében a fraknói és kismartoni Tacz pénzt rendelem azon épületre, mi circiter három ezer forintot teszen, de úgy, hogy aki gyermekeim vagy maradékim között a megnevezett helyeket fogják bírni, azt tartozzanak esztendőnként jövedelmükbül kiszakasztani és minden fogyatkozás

nélkül azon épületre fordítani, valamíg kiváltképpen a tornyok, kapuk és chorusok el nem készülnek.

Azon szentegyháznak én dost is rendeltem, a kirül végeztem is a Paterekkel és Eszterházy Dániel urammal öcsémmel, hogy négy ezer forintra extendáltatik, melynek ezer forintját meg is adtam már a Patereknek, de ha valamikép az én sok distractióim és költségim között a többit meg nem adhatnám, mindjárt az jószágok első jövedelmekbül adják meg fiaim és a tutor atyafiak, kivánván, hogy egyébiránt is hogy temetésük azon helyben lenne, minden jó akarattal és segítséggel legyenek maradékim és legatariusim azon szent egyházhoz, és magányos szeretetben és tisztéletben tartsák a Patereket is; kérem ő kegyelmüket is: ne hagyják maradékimat is lelki gondviselés nélkül.

Lakompaknál lévő Boldog-Asszonynál is egy ispitályt akartam csináltatni s valami oskolát is, de azután alkalmatosbnak vélvén azt, nékem végben vinnem, ott vettem vala helyt a házára, de valami haladékban menvén azon szándék, változék is az állapot, mindazonáltal, mivel ebben én szegény első feleségemet is vesztém, végben akarom most is vinni, és valami fundatiót is akarok hozzá tenni, kiknek épülete in *abrisz* vagyon, de ha magam azt végben nem vihetném, a fraknói jövedelmekből vigyék végben a tutor atyafiak valami szöllőket és örök földeket is vévén hozzájuk, hogy legalább tizenkét koldus élhessen belőle és az ispitály mester harmad magával; jóllehet a földek helyett malmot kellene inkább nekik venni, és adaptálva — azt adom, kit meg is árultam már.

Tisztem szerint én nálam ország levelei is vannak, kikre holtom után igen nagy gondot viseljenek a tutor atyafiak és gyermekeim, mellyeket senki kérésére ki sem kell adni, hanem ha országgyűlése lenne az országnak, ő kegyelmök lássák, továbbmit mivelnek velök, kik most az én kismartoni tárházamban egy fekete ládában vannak, mely ládán felül való irás is vagyon.

A minémű aureum vellust hordoztam, regulánk azt kivánja, hogy temetésünknek idején a koporsónkon, vagy magányosan a test mellett valami vánkoson legyen, azután azt vissza kell küldeni a spanyol királynak egyedül az avval járó könyvvel és regulákkal, akit föltalálnak könyveim közt, de csak ő Felségének császár Urunknak kell praesentálni: mind az aureum vellust s mind a könyvet, ő Felsége fogja dirigálni tovább a dolgot.

Magam gyermekeim állapotját pedig ami illeti és először is Istókot, úgy vagyon: az ő szegény anyjának sok szép javai voltanak, de ami hazánknak Bethlehem Gábor idején való nagy változási, uram hivsége és hitem mellett maradván s nem akarván törvénytelen fejedelmet édes eleink bő vérével szerzett szabadságok ellen urallanom, tudja az egész ország, hogy mindazok tőlem elvesztek vala úgy annyira hogy semmi, az egy puszta Lánzsér várnál az én kezemben nem maradott volt; ingó javaimat is pedig, kit felprédáltanak, s kit életem s becsületem megtartásaért el kellett költenem, s valamim most vagyon Istennek sz. áldásából mondhatom, hogy mind új és magam keresményem sok fáradságos munkám után. Nem gondolván mindazonáltal én semmi kárvallásimmal, sem egyébb nagy, sok distractiommal és költségemmel, olyanos gondot kivántam ő reája viselnem nevelésében, hogy nem vádol semmiben lelkiismeretem, hogy valamit egy atyának fiával kellett volna cselekedni, meg nem cselekedtem volna mind házasságának ideig, s akarom vala ő nekem is vénségemre istápom legyen, és holtom után több gyermekeimnek jó segítőjök; de látogatást bocsátván Isten reája (ő szent Felsége tudja miért) úgy látszik betegeskedése miatt arra ő nem fog érkezhetni, hanem magam már megteljesítvén mindenféle jókkal, akivel Isten engem szeretett volt, nem csak különbkülönbféle időkben bőséges tanuságot is adtam neki ugyan irásban, de minden egyéb javainak állapotjáról is, a ki anyai volt declaratiót tettem, kikben most sem tehetek semminémü változást, hanem úgy lévén a dolog amint föllebb irám, aszerint kivántam őt cententálnom, aminthogy contentálom is, megtartván Isten valameddig,

noha Isten több gyermekimmel is megáldván már, és nagy, sok külömb-külömbféle költségekben is lévén, nehézségem nélkül nem leszen, de eleget akarok az én neki tett ajánlásomnak tenni, melyről neki adott levelemet authenticáltam is, és mint adós levelet úgy adtam neki. Ha pedig Isten annak előtte kiszóllítana, intem és kényszerítem jó fiamat, hogy ezíránt való contentatióval ne szorongassa neveletlen öcséit és hugait, hanem legyen csendes várakozásban ő hozzájuk is, hogy sok több adósságaink között valami nagy fogyatkozásban ne hozza őket, holott úgy accommodáltam már én őtet, hogy csak szabja állapotjához magát s viseljen gondot; fogyatkozást nem lát.

Mindazonáltal az ő contentatiójában ilyen módot rendelek, hogy mivel bizonyos okokból Regécz várát a kisebbik fiamnak Ferkónak rendeltem, az én holtom után azon regéczi jószágnak jövedelméből adjanak a tutor atyafiak Istók fiam számára annuatim tizenhat ezer forintot avagy húsz ezeret is — kevésre lévén szüksége Ferkónak, hogy annál hamarább kifizethessék őtet, sőt a szolgák fizetésén kivül, ki tudván a gyermek tartására és nevelésére is, ha Isten élteti, valami ezer forintot, minden egyéb jövedelmet és ami lészen Regécznek, ad quietantiam ipsius neki adhatni, kivévén azt az időt, ha valamelyik leányomnak kiházasítására concurrálni kellene onnét is az ide alább megirandó rendelésem szerint. Azután, meg levén az ő contentatiója, ne sanyargassa tovább szegény árva öcséit és hugait, s azzal a pénzzel váltsa ki jószágait, kit összeszerezvén, több lészen neki mint akár melyik öccsének is. Ebben pedig a contentatióban már ő neki egyéb hozzája való jóakaratimnak declaratiói közt Rorbakot is kiváltottam, kiért circiter tizenhat ezer forintot adtam, de mivel ezek is többire az én keresetem avagy megtartásomból mennek ki, reá kell vigyázni in defectu ipsius seminis, hogy több gyermekeimtől ezek se idegeníttessenek el.

A minémű levelet pedig én erről Istók fiamnak adtam, tartozzék a tutor atyafiaknak producálni, mivel most nem tudom hová tettem a mását, de amint eszembe juthat: én neki circiter kétszázezer forintról szóló contentatiót igértem, kit aszerint, amint feljebb is megirtam, meg kell adni azon megírt mód szerint neki.

Kit tovább is intek, s pro recapitulatis tartván minden neki adott instructióimat is, becsüljön meg koporsómban is engem, s valami gyűlölséget, veszekedést holmi prætensiói mellett atyafiai között ne csináljon, s avval, öregebb lévén, kisebbé ne tegye magát, hogy meg ne vonja Isten áldását tőle s meg ne vettessék az emberektől is.

A többi gyermekim állapotját ami illeti, úgy mint Laczkó, Palkó, és a kit most Isten szegíny szerelmes atyámfiának halála után adott, Ferkó, s aszerint leányim Anna, Júlia és Marianka, ő felőlök ily rendelést teszek amint következik: amelyhez, hogy minden egymás ellen való nehézség nélkül alkalmaztassák magukat, kivánom.

Először is, mivel aprón maradnak szegények árvául, nevelésükrül ilyen rendelést teszek: hogy Laczkó fiam, mivel azok között ő öregebbik, mind huszonegy esztendős koráig Eszterházy Dániel öcsém uram fiaival, akik most mellette vannak, vagy valamelyik helyett mást akar ő kegyelme melléje rendelni, de mindenkor hárman legyenek mellette s tanuljon együtt velük a megnevezett ideig. Azután huszonkét esztendős korában ha meg akar házasodni, hogy el ne vonja a test és világ, az atyafiak tetszéséből házasságra adhatja magát, de mindaddig is a neki hagyandó jószágimban nem akarjuk, hogy dispositiókat vegyen fel és annak jövedelméhez nyúljon, hanem administrálják a tutor atyafiak, és azok adják meg neki, ami szükségére való, hogy valamint maga disponálván abból, necsak haszontalanságra ne kelljen a jövedelem, de pusztulást is tehetne vele a jószágban, s ami ennél is nagyobb, amint mostanában ifjuságok vannak, kipusztítaná a jó erkölcsből is magát; hanem amint irám, házasságra adván magát a megnevezett esztendőben azelőtt kezében ereszthetni neki rendelt jószágomat, de csak szintén akkor, vagy igen kevés idővel

azelőtt, ugyan azért, hogy akkor is kiváltképpen abbeli állapotjában a tutor atyafiak tanácsával éljen, s azt is vegye, akit ő kegyelmeik javallanak, de idegen nemzetben nem akarom hogy öltezzék, nem a más nemzetségekhez való idegenségből, avagy azoknak megvetéseért, hanem az idegen erkölcsöknek össze elegyítésének eltávoztatásáért, a ki igen ritkán hoz jót, kiváltképpen amennyire ment már azoknak állapotjuk. Hanem, ha valamivel alsóbb rend lészen is magánál az, vegye maga nemzetét az atyafiak jó tetszéséből, amíg pedig tanuságban lészen, felnevelkedvén, addig gyakorolhatja az udvart is néha, és ösmeretséget vehet mind ő felségénél mind egyéb uraknál, de maga szabadságára jutván, nem akarom, hogy az udvart gyakorolja ifjuságában, nem az udvarért, hanem a külső társaságért.

Azalatt is pedig kimélve kivánom, hogy költsenek s a három bátyjára s magára négy ezer forintnál többet ne erogáljanak esztendőnként, s szabják úgy is dolgukat, hogy evvel megérjék, melyet adjanak vagy adassanak a fraknói jövedelemből a tutor atyafiak meg, noha tizenkilencz és húsz esztendős lévén Laczkó, pro ratione temporis et discretione dominorum tutorum, valamennyivel szaporíthatni a költséget, de nem sokkal.

Azonban, ha a megnevezett időre bátyjai, akik most vele tanulnak, vagy előbb végeznék studiumokat Laczkónál, vagy valamelyik közülök tovább is akarna tanulni, kivánom s hagyom, hogy aki közülök elvégezné tanulságát s öregebb tudományokra nem akarna menni is: in signum gratitudinis, egyébb jó akaratján kivül ezer forinttal tartozzék Laczkó annak, s a fraknói s kismartoni jövedelemből adják meg neki. Hol pedig az öregebb studiumokat is continuálni akarnák, amint látom, hogy atyjok is kivánja tőlük, mind tanuságig mindenkinek ezen fölül megnevezett jószágimnak jövedelméből négy-négy száz forintot adjanak azon tutor atyafiak avagy Laczkó is; ha azonban a fölül megírt mód szerint kezébe venné jószágit és minden egyéb jó akaratot is mutatván mindezekhez, akikkel együtt tanult s minden több atyafiaihoz is.

Azon jószágimból pedig néki Laczkónak hagyom Fraknót és Kismartont, hogy azt ő és maradéki birhassák, in defectu autem seminis cum reciproca successione a többi öcséivel, akikkel egy, de fiuágra csak, ha leányai lennének, kiházasítván azokat beiőle illendő dossal, ha pedig Isten fiúi magzattal megáldaná, semmi úton se a várakat, se a jószágokat meg ne oszszák, hanem bírja az öregebbik, ha habilis lészen ad gubernandum, ha nem ? vegye az utána való fel a gondviselést ha ideje meg lészen, ha nem, administrálják a tutorok interim a megírt mód szerint, kiknek nevet nem tudok most adnom ; de a kik a nemzetségben öregebb atyafiak lesznek, kérem vegyék azok magokra a gondviselést.

Ha pedig Istennek úgy tetszenék, hogy Laczkó fiamat férfiúi maradék nélkül szólítaná ki, és a két öcséi is a nélkül maradnának s meghalnának maguk is és nem maradna fiúi maradékok egyiknek is; s azonban élne Juliánka leányom, mint öregebb a leányok között, ha addig ki nem váltaná ő Felsége, bocsáttassék Kismarton vára jószágostúl az ő kezébe, úgy azért ha emberséges férje találkoznék neki, és ha mi leányai lennének Laczkónak, onnét házasíttassanak ki s ott is neveljék őket, mindeniknek tíz-tíz ezer forint dost adván kiházasításoknak idején, ha pedig az idő alatt Kismartont kiváltaná ő Felsége, kire némelyek tudom vágyni is fognak az ott való szomszédok, in tali casu Laczkó fiam leányai ágának ha lennének, abból a summábúl mindeniknek huszonöt ezer forintot kell adni, hozzá tudván a tíz ezer forintot, ha azelőtt dossába meg adták volna valamelyiknek, s a maradék summát æqualiter oszszák meg magok közt a két leányom ha Marianka, az idő alatt, amint elmélkedés volt felőle, apáczává nem lenne, s bírják ők és maradékaik, mely sommájuk hogy el ne vesszen, minden úton azon legyenek, hogy jószágot szerezzenek rajta, — mely két leányomrul és dossokrúl azután alább többet szólok.

Hol pedig, amint irám, fiú maradéki lennének Laczkó fiamnak s többen lennének egynél, amint mondám az öregebb vagy az utána való, ha az habiliorb lenne, gubernálja s vegye hasznát mind Fraknónak s mind Kismartonnak de úgy, hogy a

többinek proportionate amennyien lesznek, harmada jövedelmet oszsza kezekben, s két részet pro conservatione status sui et nomen familiæ, maga vegye s költse azt istenesen; elélhet belőle applicálván a csornai jószágot is azon Fraknó várához, kit most is oda birunk a pozsonyi házzal.

In casu vero defectus seminis, post reciprocam successionem, mint irám, ha Istennek úgy tetszenék, hogy ezeknek az én négy fiaimnak egyiknek sem maradna fiú ága s meghalnának maguk is, immediate, et sine omni contradictione fœminei sexus, Eszterházy Dániel öcsém uram öregebb fia szálljon be Fraknóba s bírja s gubernálja ő, a felül megírt mód szerint, amint Laczkó fiam maradéki fognák bírni, ha világi ember marad. Ebben pedig, ha ki a leányok közül ellent tartana és valami akadékokat szereznének neki vagy magok, vagy férjnél lévén, urok, minden legatumot elveszesse, kit egy mester által vigore præsentium exequálhassanak is rajtuk.

Az alatt, hogy az én leányimnak is bizonyos dossok legyen s ne várják ezeknek a fiaknak defectusokat, kiházasítása legyen mindennemű jószágimból, mely tisztességgel is legyen s legalább arany, ezüst művet és köntöst, mivel anyától is marada e féle reá, tizenöt ezer forint érőt adjanak neki, s ugyanakkor ezen jószágoknak jövedelméből tizezer forintot, kire a tutor atyafiak viseljenek gondot, kérem, s ezenfelül Laczkó fiam intra anni revolutionem házassága után hugának ötven ezer forint contentatióval tartozzék, kinek nagy része megjöhet a két jószágnak jövedelméből addig, míg ő iskolában leszen.

Ezeknek fölötte kivánom és hagyom, valami anyai jószágok az én gyermekimnek juta, a fiak ahhoz ne nyuljanak valamíg az én megnevezett két leányom él és azoknak meg maradékaik, kirűl noha ők azt vélnék talán, hogy én nem disponálhatok, mi úgy is volna, ha, a mi ott jutna, nekik többet nem hagynék ezen testamentomban: de annyi marad mindenkire, hogy csak legyenek, érdemesek reája, elélhetnek belőle. Hanem azt kiveszem belőle, hogy mivel kisebbik fiamnak Ferkónak Regécz várát hagyám, a ki zálogos, kivánom leányimtól, hogy az anyai jószagból az ő részüket is, hogy legyen örökje neki is, vagy Várdát, vagy a csicsvai jószágot eresszék ő kezébe, ha Isten megtartja, kirűl azért ujabb emlékezetet teszek idealább, de meglássák leányim, hogyha részesek akarnak lenni az én legatumomban, ebben egyebet ne cselekedjenek, s a szerint fiaim, ide nem értvén Eszterházy Istvánnét, menyemet, Thurzó Erzsébetet, mert ő szabad a maga javaival mit cselekszik; csak öcséinek kárt ne tegyen, kit nem is reméllek.

Holott pedig az én két leányomnak Isten maradékot nem adna, kivánom sőt hagyom, hogy úgy se nyúljanak ahhoz az anyai jószághoz Laczkó és Pál fiaim, se maradékjok, hanem Ferkóé a kisebbik fiamé legyen, mivel ha kitalálnák váltani Regéczet, ő élvén, igen kevésre szorulna, s pénze lenne is, nem mindenkor találna jószágot venni, és így evvel az alkalmatossággal előbb tévén emlékezetet kisebbik fiamról, mint Palkóról, amint irám, Regécz várát és jószágát s az anyai jószágban a várdai portiót, ki az én gyermekimet illetné, neki hagyom, s abban meg se bántsák amint irám, ha egyéb keresményemben részesek akarnak lenni, de cum reciproca successione ezt is, úgy hogyha azonban Isten kiszóllítaná Ferkót avagy maradéki nem lennének, a regéczi jószág szálljon Palkóra s az anyai jószág, kit ő bírna, nénjeire, kivánván és hagyván azt is, hogy amíg élne, és élnének maradéki is; valamint Fraknó várát hagytam, aszerint bírják azon jószágot az ő maradéki is: azaz az öregebbik fia, ha leszen az gubernáljon, kiadván a fölül megírt mód szerint a többinek harmadát jövedelmeknek. In casu defectus masculini sexus pedig, ha csak fiú ágban deficiálna Ferkó, in tali casu Laczkó, az öregebbik fiam vegye magához a jószágot és Regécz várát, s viseljen ő gondot Ferkó leányi ágára s házasítsák ki abból őket, azoknak is mindeniknek tíz-tíz ezer forintot adván dossokban, ha kettővel többen lennének; ha pedig kettő vagy három lenne is huszonöt öt forintot adjon nekik, s azt kifizetvén, bocsássa öccse kezében azon jószágot, eszerint művelvén Palkó is ha azon bátyját Isten kiszóllítaná.

In casu vero kiváltanák Regéczet, vagy még azelőtt vagy ezután Ferkótól, ha megmaradnak azonban a pápai, ugodi, devecseri és hévészi jószágokat váltsák ki avval a summával avagy más alkalmatos helyen lévő zálogos jószágimat, hogy a jószág helyett, valami gonosz erkölcsöt és magának veszedelmet ne kezdjen a pénzzel vásárolni, kire hogy vigyázzanak is az atyafiak, kiváltképpen akik akkor öregebbek lesznek, kérem szeretettel őket, hogy valamint az én javaimból koporsómban se mocskolják nevemet meg.

Palkó fiam állapotját pedig ami nézi, nevelését annak is aszerint kivánom és hagyom lenni mint szintén Laczkónak, s ő melléje is egyik fiát adja Eszterházy Dániel öcsém uram, s a másik legyen ugyan Sándorka mellette, úgy hogy ezek is hárman tanuljanak együtt, s mind eszerint continuálja tanuságukat, valamint Laczkóval följebb megirám, de ezekre való költségek nevelésekkel legyen, úgy hogy Palkónak tíz esztendős koráig a három gyermekre ne adjanak kész pénzt többet hatszáz forintnál s ebből kell esztendőnként magokat, præceptorokat s másokat ruházni, ez lévén holmi aprólékos költségekre is, melyet esztendőnként a semptei jószágból kell megadni. Ami magok tartását nézi pedig, az is mind Semptéről és Bicséről szolgáltassék be Nagyszombatba nekik, azt kivánván: hogy mind tizenkét esztendős koráig ott a nagyszombati iskolában tanuljon, azután Bécsbe vihetik a tutor atyafiak, kiknek szintén úgy tartozzanak engedni, mint maguknak, s ott is mint a bátya Laczkó aszerint tanulván és költséget is állapotjához rendeltetvén, ugyan innét a semptei jószágból legyen sustentatiójok. Igen præcaveálni kivánom, hogy valamíg éppen huszonegy esztendős nem lészen, addig Isten éltetvén az iskolát el ne hagyja: azután azon tanuságot adom neki is mint a bátyjának Laczkónak, ki mivel Isten akaratjából majd kilencz esztendővel idősebb öcscsénél Palkónál, míg ezt Isten fölneveli, gondviselést vehet ez is öcscsére a többi atyafiakkal együtt, mindenekben azok jó tetszésükkel élvén. Jószágot pedig ezt a sempteit és bicseit hagyom neki Palkó fiamnak, egyik örök, másik zálogos lévén, ennek is. s minthogy pedig ebben, mind akét jószágban feles zálogos jószág vagyon, ha valamit én magam ki nem válthatnék, legyenek azon a tutor atyafiak és a tisztviselő jó szolgák, hogy azon zálogos jószágokat ezen jószágoknak jövedelméből váltsák ki, mely meg is lehet, holott hat esztendős még csak a Palkó s tizenöt esztendeje vagyon még a tanulásig, s addig könnyen kiválthatni, jó szolgákat rendelvén a tutor urak és atyafiak a jószágoknak administratiójára. Jóllehet ha az Úr Isten éltetne, magam kivánnám ezeket rendben hozni, látván a mostani világnak mivoltát.

Marianka leányomat pedig a mi illeti, ha Isten élteti és férjhez veszik, minden jószágim, kiket fiaim közében osztok s aszerint az anyai jószág is concurráljon kiházasítására, minthogy hasonló dossa akarom hogy legyen ennek is, mint a nénjének Juliankának, kitelvén a regéczi jövedelemből Istók fiam contentatiója, mely ki is telhetik akkorra, míg ez föl nő, s Ferkócska kisded leszen akkor is. Ugyanazon regéczi jövedelemből rendelek neki is ötven ezer forint dost, kivel tartozni fognak bátyjai neki, és kérem is a tutor atyafiakat, vegyenek eziránt is gondviselést föl, kire vigyázzon László fiam is, sőt már akkor oly ember lehet, ha él, hogy maga is végben viheti azon dosnak azon regéczi jószágnak jövedelméből; equaliter hagyván nénjével Juliankával az anyai jószágban való fiak portióját neki is.

Hol pedig úgy rendelné Isten, hogy Palkó fiú ág és maradék nélkül mulnék ki e világból s nem maradna leányi ága is: Sempte légyen Laczkóé és fiú maradékié, Bicse pedig Ferkócskáé, úgy azért, hogy Laczkó in tali casu a két hugának huszonötezer forinttal tartozzék, ha pedig leányi ága maradna, azokat is tisztességesen ki kell ezen jószágból házasítani, mint szintén leányi ágat; és ha ketten vagy hárman lesznek, mindenikkel huszonöt ezer forintot kell adni; ha pedig ezalatt kitalálnák ezen Sempthe jószágot váltani, osztozzanak azon ő leányi a sommával æqualiter, de ha csak egy leánya találkoznék maradni, úgy én más két leányim ága is egy-egy részt vévén, osztozhatnak velük.

Azonban ha Isten úgy rendelné, hogy ezen én fiúi ágaim fiúi ágban elfogynának, a bicsei jószágot hagyom Eszterházy Pál öcsém uram öregebbik fiának, hogy minden leány ág contradictiója ellen de simplici et plano bele szálljon, és per reciprocam successionem ő birja maga csak, semmit abból a jövedelemből nem adván atyafiainak, de úgy azért, hogyha maradéki neki nem lennének a fiúi ágban, leányi ne birhassák, hanem a másik öregebbik öcscsére szálljon azon megnevezett jószág mint felül.

Hol pedig fiú maradékot adna Isten neki, holta után bírja az ő öregebbik fia, úgy hogy két részt maga vegyen a jövedelemben, s a harmadikat oszsza a többi atyafiai közében, úgy hogy hamisságot ne tarthassák ezek is, és így per consequens valamíg a fiú ág fön tart, eszerint cselekedvén, semper cum reciproca successione fratrum et consanguineorum masculini sexus, valamíg az az Eszterházy Pál öcsém uram fiú ága él; casu vero deficiálna az az ő kegyelme fiú ága is, szálljon Eszterházy Dániel öcsém uram az öregebbik után második fiára, aki lészen, azon bicsei jószág, és birja az cum reciproca succesione suorum fratrum; de soha a jószágnak az osztására ne menjenek, sub pœna amissionis legati. A fraknói jószágban is hasonló dispositiót tévén. úgy hogyha (kit távoztasson Isten) in masculino sexu deficiálna öcsém Eszterházy Dániel uram, tehát fönlévén fiú ága Eszterházy Pál uramnak annak az öregebbik után való második fia szálljon Fraknóba és bírja az s annak maradéki a felül megírt mód szerint, úgy hogy mindenkor csak az öregebbik fia bírja in generatione successoria, és a többinek a megírt mód szerint adván ki a részüket.

Volt olyan elmélkedése is szegény atyánkfiának, hogy Mariánka leányunkat az apáczák közébe adjuk, kit ha jövendőben maga kivánná, tíz esztendős korában nem kell ellene tartani benne, csak valami gyermeki persuasióval ne legyen, kinek in tali casu az atyafiai, akikkel egy, és élnek azonban, mindenik fiam négy-négy ezer forinttal fog tartozni neki Istókon kívül, úgy hogy tizenkét ezer forintot adjanak hárman neki, de úgy hogy az apáczák azt el ne költhessék különben, hanem csak kétezer forintját, a tízen pedig vegyenek valami haszonra való dolgot, avagy fordítsák valami bizonyos épületre, de ezt mindaddig sem kell beadni, valamíg professiót nem tészen, és securitást is nem adnak az apácza asszonyok felőle, hogy ezen dispositio szerint erogálják, kinek viseljék a tutor atyafiak gondját, sőt ha ebben valamelyik valami difficultást tenne, esztergami érsek uramnak, aki akkor lenne, hatalmat adok ezen dispositiónkban, hogy solum vigore præsentis testamenti satisfactiót impendálhasson ő kegyelme annak a fiamnak jószágából, amely meg nem akarná adni, s ha csak egyik fiam maradna is, avagy az atyafiak is, akik jószágomban succedálnának, evvel tartozni fognak neki, de ezt mindenestől præcaveálni kivánom, hogy szabad akaratjából cselekedje ezt, ha cselekedni fogja minden kényszerítés nélkül.

Mivel pedig Istennél semmi lehetetlen nincsen, ha ő szent Felségének úgy tetszenék, hogy ez az én fiú ágon való maradékom mindenestül deficiálna, s a szerint fölül megírt öcsém uramnak fiú ága is, in tali casu, ha kik az én ágyékomból származott leányi ágak lesznek, azokra szálljon minden névvel nevezendő jóm énnekem, úgy azért: akár is, mivel hogy ím énnekem Isten két leányt adott Juliankát és Mariánkát, ha maradékjok megfelesednék is, Isten áldásából a várak- és jószágoknak mivolta szerint kétfelé limitálják akkor kezekben maradandó jószágimat és egyik ág egyik részét, amásik a másikat bírja, de semmi uton megosztani a várakat és az ahhoz tartozandó jószágokat nem kell, hanem ezek között is, amelyik öregebb lészen, a kétfelé osztott és limitált jószágnak egyik részét egyik bírja, s a másik felét a másik cum reciproca successione, mindenkor az öregebbik atyafi succedálván aszerint, amint felül is magam gyermekiről és fiú ágamról irám. De ha a két leányom gyermekei között valamelyik deficiálna, úgy, ha több gyermeki lennének a másik leányomnak, úgy ne szálljon csak egyre az egész jószág, hanem kettőre egyenlő limitatióval.

Eszterházy Farkasról leányi maradéki előtt kivántam volna emlékezetet tennem, de nem tudom mi nyavalyája találta azt is, kit nem tarthatok élőnek, mindazonáltal ha Isten megtartaná és fiú maradékokkal megáldaná, in defectu masculini sexus prærecensitorum a bicsei jószág szálljon ő reája és az ő fiú ágára és birják mindaddig, valamíg azok fönt maradnak, és ebben az én leányi ágom meg se háboríthassa őket.

Ezek úgy vagyon szép csemeték a kikről ime fölül emlékezém, s félő, hogy el ne fogyjon ez a mi egész hazánk is addig, amíg mindezek elfogynak: mindazonáltal Isten előtt ezer annyi mint egy, és egy mint ezer; mindenek az ő szent kezében vannak s megtörténhetik, hogy mindezek hamar elfogyhatnak, kire tekintvén, az én fiaim és leány ágomnak defectussa után kivánom és hagyom, hogy egyik jószágomat, akinek a summája annyira extendáltathatnék, adják el, avagy annyi érő jószágomat, és fordítsák ad pios usus, úgymint százezer forintig, amint az akkoron esztergomi érsek uram pro suo zelo in ecclesiam Dei cum suo clero itéli, hogy alkalmatosabb volna. Jóllehet, ha addig a nagyszombati academia megmaradhatna, felét az academia épületre, s felét megint annak valami alumnátussára fordítanák minden kötelesség nélkül.

A többi jószágim pedig, a ki eből az eladandó jószágomból megmaradna, mivel hat atyámfiai voltak és vannak, akikkel egy voltam, és maradékokkal látogatta Isten őket, úgymint két néném és egy bátyám, két öcsém és egy húgom, szálljon azoknak maradékira, azaz éppen ha az Eszterházy név is deficiálna és az én ágyékomból származó leányi ág is, ezeknek az atyafiaknak, úgymint Eszterházy Magdolna, Sophia, Gábor, Dániel, Pál és Anna, leány ágra úgy mint vérekre szálljon jószágom, de úgy, hogy leányoknak leányi ne birhassák a jószágot, hanem csak a fiak egyenlő igazsággal és cum reciproca successione úgy, hogy in tali casu verbi gratia, ha Eszterházy Daniel uram leányának fiai nem lennének, leányira ne szálljon semminémű jószág, hanem a több leányi ágnak, amelyiknek fiai lennének, arra szálljon, s a szerint kell érteni a többit is; s minthogy eddig nem tudom, micsoda jószágim maradnak familiámnál meg, dispositiót köztök én sem tehetek; de kivánom s hagyom: hogy egy jószágomban vagy váramban azok se lakjanak osztozva, hanem mindenkor egyik bírjon egy várat, aki a magok közt való osztály szerint öregebb lészen az atyafiak között, a többinek harmada jövedelmet adván ki, ha többen lennének is; ha az ágazat szerint pedig vára valamelyik ágnak nem jutna, fizessék ki egymást, potior sexus lévén mindenkor a fiaktól származott leányi ágnak fiai.

A leányi ágnak pedig leányi ágát is nem kivánom mint véreket az én jószágomból és javaimból kitagadnom, de talán evvel már a koronának is hamisat tehetnék. Hanem azokról ilyen rendelést teszek. Hogyha mind a fölül megírt atyafiság deficiálna — ki Isten kezében vagyon — ha három leányi ágnak leányi ága maradna, csak az én javaimból adassék hatvan ezer forint nekik egyenlő osztálylyal; ha ketten lennének akiknek leányi ágok lenne, ötven ezer, s ha egy is, annak is annyi; ha pedig mindenik leány ágnak leánya maradna, százezer forint érő javaimat adják el és familiájok szerint osztassék közikben a pénz.

Ami több jószágim és javaim ezek kivül maradnának, azt, mivel én sok munkámmal és hívséges szolgálatommal kerestem s pénzen is vettem: mindazokat hagyom az országnak, úgy, hogy egy országgyülésben vegyék rendbe mindazokat s fordítsák az ország szükségére az én summámig, az ország keze lévén mindenkor rajta, kinek administratiójára ugyan a nemes ország is rendeljen bizonyos gondviselőket, mely dolog, noha szokatlannak látszik, de ne vesse meg az ország, mert én most csak egy forintját sem tudom az országnak aki közönségében volna, avagy ha úgy tetszik ő felségének az akkori királynak és az országnak, mentsék meg ő felségét a palatinusnak való pensiójától, s rendeljék ő számokra azt a jövedelmet, hogy annyival inkább alkalmatosabb embereket találhassanak arra a hivatalra.

Eddig megirtam vala szegény szerelmes atyámfia halála után való ezen testamentumomat; hogy azonban Isten kiszólítá szegény öregebbik fiamat is Istvánt, kiről bő irást tettem vala oda föl kivánván tőle, hogy az én holtom után ahhoz alkalmaztatta volna magát, de mivel Istennek úgy tetszett, hogy szegény előbb haljon meg nálamnál, mind azokkal, a kit én kivántam neki adni s adatni, ha Isten az én kis leányomat Orsikát élteti: az én gyermekim et legatariusim tartozzanak mind aszerint contentálni Orsiczkét, mivel mindazok édes atyját is illetik, kire idején gondot is viseljenek gyermekim és az atyafiak s tutorok, hogy egyszersmind reája szorulván, ne kelljen veszekedésekkel és fogyatkozásokkal azután contentálni.

A menyem Thurzó Erzsébet asszony állapotját ami illeti, ő még ifjú ember s talán más házasságra is fogja magát vetni, ki ha történnék, mivel a lánzséri jószágban az én gyermekim bizonyos móddal succesorok, a gyermeket az anyától el nem veheti, de a jószágban beszállhat s szálljon is az én öregebbik fiam, aki Fraknó várát fogja birni, de úgy hogy sustentatiójára a gyermeknek, míg az anya mellett lészen, esztendőnként két-két ezer forintot adjon, s a többit megtartsa jövedelemnek az árvácska számára, semmit maga számára el nem költvén abban hanem, ha valamikor valami napra Lakompakra vagy Lánzsérba menne, amit megeszik és megiszik. Mely mi igazságunkról, ahol közönségesen minden jószágimnak acquisitiojáról szóllok és irok, más magányos irásomban declarálom ezen lánzséri jószágban való igazságomat is.

Hol pedig a menyem özvegységben akarna maradni és az én apró gyermekeimmel együtt kivánna lakni, kiváltképpen Isten éltetvén mostani gyermekét: semmi uton gyermekim meg ne bántsák a lánzséri jószágban. De ha gyermeke meghalna (kit Isten éltessen) és nem is akarna együtt lakni az én apródimmal, hanem özvegységében is magán akarna lakni: szakaszszák ki az atyafiak a száz ház jobágyot neki, a ki az ő igaz dossa, s abban adják Czindorfot a házzal és faluval s Rorbakkal együtt kezében s elégedjék meg avval, kikben több vagyon száz ház jobbágynál, s jó curiája is leszen.

Ezen kivül, mivel valami pénzét is vettük volt mi kezünkben, ezen mi menyünknek, ki két rendbeli volt kiváltképpen, ugymint kicsiny korában amikor mi tartottuk, az őtet megillető jószáginak jövedelme, másik az árvai portiójoknak eladott ára, ki huszonhat ezer forint volt, s talán az elsőrül édes anyjától nem igen vehetett volna számot, mindazonáltal igaz computus szerint plenarie contentáltam róla, azaz összevetvén az árvai summával hatvannyolcz ezer forintról, kivel negyvenegy ezeren váltottam ki néki a Fertő mellett Moson vármegyében való négy falumat, kinek ketteje Fraknóhoz s ketteje Kismartonhoz valók. Ezenkivül azon summával maga váltotta ki Raiding nevü falut, ki zálogban volt nyolcz ezer forintban; a többi készpénzül a menyemnek kezében maradott, ki még eddig meg is volt, és így én őtet mind akét rendbeli summájával contentáltam; levelet és obligatorialist adván ezekről.

Abban a casusban pedig, ha Istennek úgy tetszenék, hogy e mostani kis unokámat, a menyem leányát, Eszterházy Orsikát Isten kiszóllítaná e világból, és anyja állapota is a fönt megírt mód szerint változnék, az igazságig, a mennyi nékem azon lánzséri jószágban vagyon, hagyom azt is az öregebbik fiamnak Laczkónak, de úgy, hogy a míg azt ő fogja birhatni és birja, mindakét öcscsét Palkót és Ferkót tartsa és nevelje az ő állapotjuk szerint, minden szükségekről provideálván valameddig a tanuságban lesznek, a kismartoni jószágnak jövedelméből, úgy amint a tutor atyafiak akkor fogják intézni, kit, ha azt érnék, hogy végeznék tanuságukat, kikről feljebb többet irtam, akkor aztán ne tartozzék reájuk költeni, hanem elégedjenek meg a maguk legátumával. Azonban azért az ő jövedelmüket annyival alkalmatosabban megtarthatni és kis hugokat is, unokácskámat jobban contentálhatják a megírt mód szerint. Nem árt tudni az én gyermekeimnek azt is, hogy én minden patrimoniumomnak tempestive két ízben renunciáltam, kiről levelem is vagyon leveleim között; ha azért valaki oly discretus atyafi találkoznék, aki abban háborgatni

akarná gyermekeimet, hogy indivisus lettem volna az én atyámfiaival: úgy értsék a dolgot, noha nem remélem erre menjen a dolog.

Tanuságot e testamentumomban, gyermekim s posteritásim és legatariusaim közében nem adhatok, de ha Isten halasztja valamennyire életemet, hagyok arról is intést, és irást, mint szolgálják Istent és mennyire alkalmaztassák e világhoz magukat, ki ellensége az örökkévalóságra teremtett léleknek, kiben könyörgök is az én Istenemnek: tegyen irgalmasságot velem s velük is.

Aminemü ingó marhám nekem együtt is, másutt is váraimhoz vagyon, mindazok a várakkal együtt maradjon azoknak, akiknek a várakat hagytam és legáltam. Arany és ezüst művemet pedig, ami nékem nem sok vagyon, mert a háborúkban mindazoktól többnyire meg voltam fosztva, s akit azután szerzettem is, szegény édes atyámfia ezüst művével együtt többnyire mind zálogba adtuk, kit igyekezem — Isten valamentire hosszabítaná életemet — kiváltani, és magam elintézem még éltemben köztök; hol pedig Isten másként rendelné életemet, mindjárt első jószágim jövedelméből váltsák ki a tutor atyafiak, és az öt gyermekeim között, úgymint három fiam és két leányom (a katona és mindenestül férfiakat illető szerszámokon kívül) egyenlőképpen oszszák el, s abban senki egymás ellen ne zúgolódjék.

Nékem nem kevés adósságim is vannak, kiket contraháltam a jószágok vásárlásában, elveszvén a jó szolgálatnak jutalma egyébiránt itt most a mi hazánkban; kikről mind obligatoriaim vannak kin; contentálni kell azért igen fideliter azokat is.

Ha interim még Isten engem éltetne, contentálhatnám, kiről azon is leszek, hogy magányos irást hagyjak, hogy kinek mennyivel és micsoda obligatoriák alatt vagyok avagy maradok adós.

A szolga rendnek is vagyok úgy gondolom valamivel adós, de nem az ő prætensiójok szerint; el akarom mindazonáltal azt is éltemben még végezni, csak kicsiny ideig tartson az Isten. Azonban, ha itt is más tetszenék Istennek, a tutor atyafiaknak legyen szorgalmatos gondjok méltó contentiójokra.

Némelyek nekem is adósak, kirül leveleim vannak, ki circiter tizenöt ezer forintig extendáltatik; legyenek azért az atyafiak azon, hogy megvehessék gyermekimnek azt is, noha egyik adósom Malatesta, a pápa nunciusa aki vala, messze vagyon, és annak az adós levelét mostan győri püspök uramnak adtam, úgy hogy ha megveheti, maradjon ő kegyelmének az ő kk való adósságáért.

Ezek után, kik mind semmivé lesznek és elmulandók, könyörgök az én Istenemnek, hogy ama kimondott sententia szerint ne cselekedjék az én vétkeimért az én gyermekeimmel, ahol fenyegetődzik, hogy harmad és negyed iziglen megveri a nemzetségeket, de tégy irgalmasságot Uram ő velük is, mint velem is, aki vétkeztem, sokszor cselekedtél s engedjed szent nevedért azt is, hogy ezen én maradékim, ezen nekik hagyandó javaimból mindenekelőtt a te szent nevednek dicséretire élhessenek és anyaszentegyházadnak épületire. Ebben való én tudatlanságomon is könyörüljön ő szent Felsége, és ne nézze az irásomban való fogyatkozásomat, hanem igazgassa úgy szivüket és elméiket minden posteritásimnak, akiket az én testamentumom illetni fog, hogy amint én talán homályosan irtam volna is le, azt ők szép egyességgel és szeretettel megértsék, s ha a Te szent akaratodnak úgy tetszik, alkalmaztathassák ahoz magukat, engedjed szent nevedért.

Látván mindazonáltal a világnak állapotját, hogy gyakran a testamentumokban sok veszekedések és nagy kérdések támadnak, belekapván az emberek még a szent irásba is: ezirànt is ilyen rendelést teszek. Hogyha mi kérdés támadna ezen én testamentumomban letett dolgokrúl, arról az én maradékom semmi pörben magok közt ne bocsátkozzék, s imitt-amott az én testamentumomat ne hordozzák, hanem magok közt az öreg atyafiak közül hatan összegyülvén, determinálják ezek a dolgot; ha pedig valami derék dologban lenne kérdésük, azt kit ugyancsak az öregebb atyafiak a tutor urakkal együtt alkalmatosnak itélnek, híjanak másokat is hozzájuk, mert tartok attól, a mostani világra nézve, hogy nem maradnak maradékim afféle

kérdések nélkül, kiváltképpen, mivel meg kell vallanom, hogy csak az Isten tudja mint irhattam, ezen sok rendbeli distractióim között mintegy currenti calamo e kis rendelésemet is le, bocsánatot kérvén ebben is mindazoktól, akik kezében valaha forgana ezen dispositióm, kérvén még is az én Megváltó Istenemet, hogy engedje jól végeznem kevés hátra maradott életemet is és könyörülvén rajtam, adja meg ezután a nyomorult élet után az örökkévaló életet is. Amen.

Tutoroknak ő Felsége után hagyom a mostani és ezután következendő érsek urakat és a ki én utánam palatinusnak választatik, kérvén, hogy megemlékezvén ő kegyelmek is halandó voltukról, mutassák minden jóakaratjukat az én maradékimhoz. Ezenkivül Bosnyák István püspök uramat, Eszterházy Dániel és Pál öcsém uraimékat, Révay László urammal és Örsy Zsigmonddal, hagyom mint tutoroknak és mindezen én testamentomom executorinak, kérvén ő kegyelmüket is: legyenek maradékimhoz minden igazsággal és szeretettel.

Azonban Isten fölnevelvén mostani apródimat, aki öregebb és értelmesebb lészen gyermekim közül, a több leveleimmel együtt annál álljon ez az én magam kezével irott testamentumom is, kiben ezen kívül is két párt akarok iratnom, hogy egy egy pár legyen a két öcsém Dániel és Pál gyermeki kezében is, s ugyanaz, aki idősebb lészen maradékim közt a familiában, vigyázzon a többire, hogy ne csak ezen testamentumhoz alkalmaztassák magukat, de egyébiránt is szép egyességben és szeretetben éljenek, hogy valamint megoszolván magok közt, másoktól meg ne tapostasanak, kitől Isten az ő szent neveért oltalmazzon benneteket. És ezzel végezvén irásomat kérek minden rendeket, nékem megbocsássanak és esedezzenek is érettem Istennek. Irtam Sempthén 14-a Augusti 1641.

Groff Eszterházy Miklós.

(L. S.)

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

A 215. LAPON KÖZÖLT 1683. AUG. 17-IKI OPINIO SZÖVEGE.

«... est statim expediri deferet hic ablegatus, et recta via mitti ad Ser. Regem Poloniæ, cui etiam necessarium esset ut M. quoque V. Sac. scribat recommendando negotium hocce Poloniæ etiam proficuum, quo in puncto posset Excellentissimus Dominus Comes Esterez informationem dare pleniorem.»

A 219. LAPON ADOTT HASONMÁS SZÖVEGE.

«... czégem volt. Most semi uiságunk níncsen az kivel tudosithatnánk Nagságodat, mert tugyuk, hogy ottan többel bövelkedik Nagságtok. Az Máriánka Hugom Aszszonnál kérem mencsen megh Nagságod, hogy ő kegelmének is nem irhattam mostan levelet, mert Isten láttya esztet is csak sietve kölött irnom, osztán nemis itéltem szükségesnek lenni, mivelhogy az Nagságod leveléből talám Husvét szent innepet együtt tölthettyük el. Nagságodat s Ángyom Asszont ő Nagságát Præfectus Uram, Præceptor Uram az többivel együtt aiánlyák szolgállattyokat, s hálá Istennek minnyáian io eghésségben vagyunk, az mellyet Nagságtoknak is az szerént kévánunk. Ezzel Isten szerencséltesse Nagságtokat sok esztendeigh mind ioban s io szerencsében. Datum Tyrnaviæ die 26 Martii Anno 1651

Nagságodnak szeretettel szolgáló öcse
Groff Esterhas Pál, m. pr.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

ŐSÖK ÉS ROKONOK.

MÁSODIK KÖNYV.

GYERMEKÉVEK.

HARMADIK KÖNYV.

AZ IFJÚKOR.

NEGYEDIK KÖNYV.

A TÁBORNOK.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A NÁDOR ÉS HERCZEG.

FÜGGELÉK.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A herczeg Esterházy Pál nádort ábrázoló czimképet egykorú rézmetszet után adtuk.

Az Esterházy Pált Judit szerepében ábrázoló képet, továbbá Esterházy Pált ifjú korában és Esterházy Ferenczné Thököly Katát ábrázoló arczképeket Fraknóban lévő eredetiek után színnyomatban készítette Ulmann.

Esterházy Pál és neje Orsolya, Esterházy István és Esterházy Benedek arczképeik Fraknóban lévő eredetiek után rajzolta Cserna Károly.

Léva vára és környékének rajza a Mars Hungaricus mellett található.

Érsekújvár ostromát, a szentgotthardi győzelmet és az Esterházy Pál 30 éves korában ábrázoló képeket egykorú rézmetszetek után adtuk.

A házassági üdvözlő költemény felső része, a sárga selyemre nyomott eredeti után.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímlap keretét tervezte és rajzolta Cserna Károly.

A bevezetés kezdő sorai Esterházy Pál naplójából vétettek.

A szövegben adott fejléczek és záróképek Cserna Károly rajzai után készültek.

A szövegbe nyomott arczképeket a Fraknóban lévő eredetiek után rajzolta Cserna Károly.

A szövegben adott várak, városok stb. látképei egykorú rézmetszetek után készültek.

A Kis-Martont ábrázoló 9. számú kép Braun munkájából vétetett.

Fraknó és Esterháza mai látképei Cserna Károly eredeti felvételei után készültek.

A Berzenczét, Türbéket, eszéki hidat, Kanizsát és Segesdet ábrázoló képeket a Mars Hungaricusban található egykorú rajzok után adtuk.

A 165. oldalon adott Pécs városát 1664-ben ábrázoló képet egykoru metszet után adtuk, melyen fent a következő felirat olvasható: Rechter und wahrer Abrisz der Tůrkischen grossen Handelsstadt Fůnffkirchen in Nider-Ungarn: nebenst ausfůhrlichem Bericht wie selbige im Anfang dieses 1664. Jahrs von denen Herrn Grafen Serini und Hohenloe erstůrmet und verbrandt worden. Gerissen nach dem Leben durch Anthoni Salomon Schmidmayer von Schwartzenburg Rōm. Kays. Mayst. Stuck-Haubtman und der Windisch und Petrinianischen Grentzen Zeugwarth.

Jelmagyarázat: *A* der Stadt Grund. *B* der Stadt Mauren und Rundel. *C* das Büttner-Thor. *D* das Zigetter-Thor. *E* das Siglosser-Thor. *F* das neue Thor. *G* die Vorstadt. *H* ein Türckischer Tempel. *K* Jesuiter Ort alldar ein Uhr gewest. *L* Mühlpach so 50 Gäng ge-

habt. *M* Pulver-Műhl. *N* Batterey vor zwey Stűck. *O* Stand der feuermőrsner. *P* Hűltzernes Haus auf der Maur so durchschossen ist worden. *Q* alldar ist die Maur erstiegen worden. *R* Zwey Lőcher durch die Stadtmaurn gebrochen worden. *S* der Stadt Graben. *T* das Schlosz. *V* Kirchen mit vier Thűrnen. *W* Kloster-Behausung. *X* Ein Platz darinn Wohnhäuser gestanden. *Y* Ringmauren. *Z* Zwinger. *aa* Zwinger-Mauren. *bb* Ein vierkantichter Thurn. *cc* alldort seynd Palissaden gestanden. *dd* Schloszgrab. *ee* Schlosz-Thor. *ff* Herrn Graven von Hohenloe Batterey so auf ein Haus erbaut worden. *gg* Batterey in dem Weingebűrg vor zwey Stuck und dem Feuermőrsner. *hh* Weingebirg.

A 179 oldalon Kanizsa ostromát ábrázoló képet egykorú röplap után adtuk, melyen a kép alatt a vár története olvasható. A kép fölött ez a felirás van: Vollkommene Relation und Abrisz der starcken Vestung Canischa was sich von Tag zu Tag darvor zugetragen ordentlich beschrieben durch einen Ingenier ausz dem feld Läger. — *Jelmagyarázat:* 1. Die Vestung Canischa. 2. Brucken so die Türcken . . . . . . (az egyik híd 600, a másik 400 láb hosszú volt). 3. Keyserliche Völcker. 4. Reichs Völcker. 5. Strotzische Völcker. 6. Serinische Völcker. 7. Der Flusz Zala. 8. Morast um (die Vestung).

Az Esterházy Pált és nejét Mária-Czellben ábrázoló képet a Mária-Czellben lévő eredeti után adtuk.

AZ ALÁIRÁSOK:

Gr. Esterházy Miklós, gr. Esterházy István. gr. Thurzó Erzsébet, Nyáry Krisztina és Esterházy Pál aláirásai a kismartoni levéltárban őrzött eredeti levelekről vétettek.

Esterházy Pál nádor 1683 aug. 17-iki opiniójának végső sorai a kismartoni levéltárban őrzött eredeti után.

HIBAIGAZÍTÁSOK.

A 265. oldalon 22. sorban alulról szerzeteseknek helyett olv. ispitályban.

Ugyanott 17. sorban várniok helyett olv. szorgalmazniok.

A 267. oldalan felülről 6. sorban jószágok helyett olv. regéczi.

Ugyanott 20. sorban és adoptálva azt adom helyett olv. s applicálnák azt oda.

Ugyanott 28. sorban felülről egyedül helyett olv. együtt.

A 271. oldalon alulról 3. sorban leányi helyett olv. leányági.

A 272. oldalon 10. sorban felülről hamisságot szó törlendő.

Ugyanott 11. sorban alulról akár helyett olv. akkor.

A 274. oldalon 6. sorban felülről az én kis leányomat Orsikát helyett olv. az ő kis leányát Orsikát.

A 275. oldalon 27. sorban alulról contentiójokra helyett olv. contentátiójokra.

Ugyanott 23. sorban mostan helyett olv. mostani.

Ugyanott 22. sorban kk helyett olv. kegyelménél; adósságaért helyett adósságomért.

A 247. oldalon Estercz helyett olv. Lafercz.

A tartalomban a harmadik könyv I. szakaszában »unokahugát Esterházy Orsolyát« helyett olv. István bátyja árváját Orsolyát.